

İçki yasaklandı da ne oldu

Ahmet Demirel 02.06.2013

 İçki yasaklandı da ne oldu **Men-i Müskirat Kanunu, beş buçuk yıl yürürlükte kaldı ama büyük ölçüde de kâğıt üzerinde kaldı, etkili bir biçimde uygulanamadı. 9 Nisan 1924'te kanunda bir değişiklik yapılarak içki yasağına son verildi.**

Aniden çıkan bir kanunla alkollü içkilere getirilen sınırlamalar hafta boyunca gündemden düşmedi. Tartışmalar sırasında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın sarf ettiği **"İki tane ayyaşın yaptığı yasa, sizin için muteber oluyor da inancın emrettiği bir gerçek, bir vaka, niçin sizler için reddedilmesi gereken bir olay hâline geliyor"** şeklindeki sözleri tartışmaları daha da alevlendirdi.

Hazır konu gündeme oturmuşken, bu tartışmalardan tamamen bağımsız olarak, milli mücadele yıllarına gidip, devletin alkollü içkilerle ilk sınavını gözden geçirelim.

Men-i Müskirat Kanunu

23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Birinci Meclis'in ilk kabul ettiği kanunlardan biri alkollü içkileri tamamen yasaklayan **Men-i Müskirat Kanunu** idi. Yasa bugünkü gibi içkileri bazı düzenlemelerle sınırlamıyor, topyekûn yasak getiriyordu.

Kanunun içeriğini ve nasıl kabul edildiğini sayfadaki çerçevelerde görebilirsiniz. Burada da kanunun uygulanmasına ve ne gibi sonuçlara yol açtığına bakalım.

Kanun çıkar çıkmaz başta Ankara olmak üzere ülkenin birçok yerinde bütün imbikler toplandı, meyhaneler kapatıldı, içki satışı yasaklandı. Bununla birlikte Ankara'daki TBMM hükümetinin İstanbul ve Trakya'da etkisi olmadığından, İzmir de Yunan işgali altında olduğundan alkol tüketimi ve ticareti bakımından kanunun buralarda hiçbir etkisi olmadı.

İçki yasağı kanunundan üç gün önce Firariler Hakkında Kanun çıkartılmış ve İstiklal mahkemeleri kurulmaya başlanmıştı. Kanunda böyle bir şey olmamasına rağmen, ortalıkta sarhoş dolaşanların İstiklal mahkemelerine verilecekleri, ayaklarına prangalar vurularak sokak, sokak dolaştırılıp teşhir edilecekleri, tabanlarına yüz sopa vurulacağı gibi şehir efsaneleri aldı başını yürüdü.

İçki evlerde üretilmeye başladı

Kısa süreli bir şaşkınlıktan sonra içkiyi alışkanlık hâline getirenler hayat tarzlarını yeni duruma göre düzenlediler. Her şeyden önce içki üretimi durmadı, evlerde de gizli üretim başladı. Evlerde ilkel imbiklerle üretilen rakılar son derece sağlıksızdı. Bir büyük tencereye tenekeden bir kapak yaptırıyorlar, kapağın bir kenarından tencerenin içine bir boru geçiriyorlar, kapağın üstüne de soğuk su koyuyorlardı. Borunun iç ucu kaşık gibiydi. Tencereye mayalanmış üzümü koyup ısıtıyorlar, alkol ve su buharlaşıp kapağa çarpınca üstteki soğuk suyun etkisiyle sızılıyor ve önce borunun kaşığına, oradan da dışarıdaki bir kaba akıyordu. İçenler içkisini evde içiyor sonra da dışarı çıkmadan yataklarında uykuya dalıyorlardı.

Halk için durum böyleyken daha nüfuzlu kişiler kendileri için daha uygun koşullar yarattı. Bazıları hükümetin muhafazası alınan imbiklerden bir kısmını alıp evlerine yerleştirdiler, daha sağlıklı koşullarda özel üretim

yaptılar. Bağlarda oturan bazı milletvekillerinin de imbikleri vardı ve zaman zaman biraraya gelip sıcak rakı bile içiyorlardı. Milletvekilleri zaman zaman da Meclis'in yakınındaki bir aşçı dükkânının bir köşesinde toplanarak içkilerini içiyorlardı. İçenler oraya sokulur, dışarıdakiler de farkına varmaz görünürlerdi.

Devlet himayesinde kaçak içki

Daha da nüfuzlular devlet himayesi altında üretime ve içki ticaretine başladılar. Bunlardan biri Ankara Polis Müdürü **Dilaver Bey** öteki sonradan Bursa Valisi olan **Fatih Bey**'di. Dilaver Bey, rakıyı bir bağ evinde imal ettiriyordu ve içenler bu rakının fevkalade olduğunu söylemeden duramıyorlardı ve adı "**Dilaver Suyu**" idi. Nüfuzlu kişiler "Dilaver Suyu"nu Dilaver Bey'in adamlarından temin ediyorlardı. Ayrıca gizlice üretilmiş rakılar Keskin'den paslı tenekeler içinde Ankara'ya getiriliyordu.

Ankara'da ancak parolayla girilebilecek olan gizli meyhaneler de açıldı. Bunlardan biri Karaoğlan'da **Dayko'nun dükkânı**, ikincisi Tahtakale'de **Efe Haydar'ın meyhanesi**, üçüncüsü ise **Babo'nun meyhanesi** idi.

Üç gizli meyhaneden birinin sahibi Dayko "Hürriyet Kahramanları"ndan olan Eskişehir Mebusu **Eyüp Sabri (Akgöl) Bey**'in kardeşiydi. Ankara'da onu tanımayan hemen hemen kimse yoktu. Yakın arkadaşları akşamları soluğu onun meyhanesinde alır gizliden parlatırlardı.

Efe Haydar'ın meyhanesinde...

Efe Haydar herkesi içeri almadığından müşterileri, milletvekili, yazar ve üst düzey devlet memurları idi. Dönemin gazetecilerinden **Enver Behnan Şapolyo**, **Efe Haydar'ın meyhanesi**yle ilgili bir anısını şöyle anlatır: *"Bir gün Karaoğlan Caddesi'ndeki Merkez Kiraathanesi'nde otuyordum, yanıma **Ruşen Eşref Bey** geldi. Onunla bir saat kadar görüştüktan sonra Ruşen Eşref Bey köşke gitti. Biraz sonra **Aka Gündüz** geldi. Dedi ki: 'Haydi, seninle Efe Haydar'ın küllüğüne gidelim!' Ben de razı oldum. Kahveciye hesabımı gördükten sonra Karaoğlan'dan, Tahtakale'ye yollandık. Şimdi burası Hal'in kapısı tarafı idi. Buradaki evler 1936'da yıkıldı. O zamanlar burası dar bir sokaktı. Kerpiç bir duvarın kapısı önünde durduk. Aka Gündüz Bektaşî usulünce bahçe kapısını üç defa vurdu. Kapı aralandı. Kapı bir zincirle bağlı idi. Kapıyı açan bir çocuktü. Aka'yı görünce, zinciri çözdü, biz de içeri girdik. Bir bahçeden ilerleyip, harap bir kerpiç evin mutfağına girdik. Mutfağın büyük ve isli ocağının içinde kocaman bir kazan, ayakta iri ve palabıyıklı bir adam bizi buyur etti. Aka Gündüz 'Doldur bakalım Efe' dedi. Bu pehlivan yapılı saki bir teneke maşrapayı kazana daldırdı. Sonra bu maşrapadan iki kahve fincanına rakı doldurup bize sundu. Kadehlerin parasını peşin vermek âdetti. Bu fincanları elimize alarak, duvar dibine yanaştık. Bu gizli meyhane İstanbul'un Balıkpazarı, Kumkapı ve ne de Galata'nın selâtin fıçı dibi meyhanelerine benziyordu. Ancak bir esrarkeş tekkesine benzemekte idi. Burada ne tezgâh başı, ne masa ve ne de iskemle vardı. Yalnız yorulanlar için köşeye bir ot minder serilmişti. **Sait Hikmet**, bu mindere bağdaş kurmuş ve bir kâğıt üzerindeki pastırmasını meze yaparak kafayı çekiyordu. Bizi gören yâran fincanları elinde etrafımıza halka oldular. Bir petrol lâmbasının sönük ziyası altında muhabbete daldık. Borsa Hanı'ndaki simsarlar, konsüle teller gibi hep ayakta idik. Fincanlar boşaldıkça, öyle bir sohbet doğdu ki, kahkaha ve neşeden kırılıyorduk. Niçin bu kadar neşeli idik? Bulunduğumuz dekor, bugünkü ne Süreyya Pavyonu, ne Piknik, ne Kırk Sekiz ve ne de Ankara Palas Pavyonu idi. Sadeliğın değil, sefaletin tam kendisi idi. Fakat biz mesuttuk."*

Babo'nun meyhanesi ise Efe'nin meyhanesine göre daha "asri" idi. Asriydi ama burada da rakı kırık hasır iskemleler ve üzerine gazeteler serili, bir ayağı kırık masalar üzerinde içiliyordu. Şapolyo bu meyhane hakkında da şu bilgiyi veriyor: *"Babo'nun meyhanesinde garson yoktu. Herkes kadehini tezgâhtan doldurup, masasına*

getirmekte idi. Buranın bir nimeti de ciğer tavası pişirilmesi idi. Arzu edenler, bu ciğerden bir kâğıt üzerine koyarak elle yiyordu. Çatal da yoktu. Bahçenin ortasında bir de lüks lâmbası yanmakta idi."

1924'te içki yasağına son verildi

Sonuçta Men-i Müskirat Kanunu, beş buçuk yıl yürürlükte kaldı ama büyük ölçüde de kâğıt üzerinde kaldı, etkili bir biçimde uygulanamadı. 9 Nisan 1924'te kanunda bir değişiklik yapılarak içki yasağına son verildi. Bu değişiklik sırasında Erzurum Milletvekili **Ziyaeddin Bey**'in şu sözleri uygulamadaki bütün gerçeği yalın bir biçimde gözler önüne seriyor: *"Deniliyor ki kanun tatbik edilemiyor. (...) Onu meneden memurlar, vazifedarlar kendileri içer, meyhanecilik ederlerse tabii menedilemez."*

Kanuna son darbe 22 Mart 1926'da vuruldu. Kanun yürürlükten kaldırılarak içki üretimi, ithalatı ve ticareti tamamen devlet tekeline alındı.

Kaynakça

- 1- Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, 1967.
- 2- Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, Bates AŞ., 1980.
- 3- Onur Karahanoğulları, *Birinci Meclisin İçki Yasağı Men-i Müskirat Kanunu*, İstanbul, Phoenix Yay., 2008.
- 4- Rıza Nur, *İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923)*, İstanbul, Örgün Yay., 2007.
- 5- Salih Bozok, Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1985.

İçki Yasağı Kanunu kimin kanunu

28 Nisan 1920'de Trabzon Milletvekili **Ali Şükrü Bey** tarafından önerilen ve dört buçuk ay sonra 14 Eylül 1920'de kabul edilen kanunun oylaması sırasında Meclis'te toplam 145 milletvekili vardır. Üç kişi çekimser kalmış ama isimleri tutanaklarda yayımlanmamıştır. Bunlardan birisi görüşmeler sırasında "bu kanunun uygulaması mümkün olmadığından çekimserim" diyen Trabzon Milletvekili **Hüsrev (Gerede) Bey**'dir.

71 milletvekili evet, 71 milletvekili hayır oyu vermiş, oturumu yöneten Konya Milletvekili **Vehbi Bey** olumlu oy kullandığından, kanun içtüzük doğrultusunda kabul edilmiştir.

Bugüne kadar bildiklerimiz bu kanunu **Atatürk**'e muhalif "**dinci-gerici**"lerin çıkardığı şeklindeydi. Hatta kanunu doğrudan muhalefetteki İkinci Grup'la bağlantılandıranlar da olmuştur. Örneğin Enver Behnan Şapolyo şöyle der: *"Meclis'teki İkinci Grup hocalarının hiç şakaları yoktu. Sarhoş olarak yakalananların idamını bile isteyebilirlerdi."*

Şimdi sayılara bakarak bu tesbiti test edelim:

Kanunun kabul edildiği sırada evet veya hayır oyu kullanan 142 milletvekilinden 72'si daha ilerideki bir tarihte **Atatürk**'ün liderliği altında kurulacak olan Birinci Grup, 24'ü yine ileride kurulacak olan ve **Hüseyin Avni Ulaş**'ın başını çektiği İkinci Grup mensubuydu. Kalan 46 kişinin 36'sı bağımsız, 10'u ise Atatürk'ün Birinci Grup'u kuracağı 10 Mayıs 1921 itibarıyla milletvekilliğinden ayrılacak olan kişilerdi.

Atatürk'ün grubunda yer alan milletvekilleri bu kanun karşısında alacakları tutum açısından tam anlamıyla yarı yarıya bölünmüş, 35'i kanuna evet oyu verirken 37'si hayır demiştir. Aynı durum İkinci Grup mensupları için de geçerlidir. 24 muhalifin 13'ü kanuna evet derken 11'i hayır demiştir. Bağımsızlar 18-18, Meclis'ten ayrılacak olanlar da 7-7 olmak üzere yine tam ortadan bölünmüştür. Bu sayılara bakarak "bu kanun iktidarın veya muhalefetin kanunuydu" diye bir yorum yapmak son derece gerçekdışıdır.

Evet oyu verenlerin 52'si, hayır oyu verenlerin de 42'si 1923'te yapılan ve bütün adayları Atatürk'ün kişisel kanaatleri doğrultusunda bizzat kendisinin belirlediği bir sonraki seçimden sonra da milletvekilliklerini korudukları için bu kanuna "evet" veya "hayır" demiş olmalarının gelecekleri üzerinde olumlu veya olumsuz bir etkileri olduğu da söylenemez.

Kanuna olumlu oy verenlerin daha yaşlı, daha düşük eğitilmiş ve mesleki açıdan ağırlıklı olarak din görevlileri oldukları bir gerçektir ama bu milletvekilleri her iki gruba da dağılmışlardır. Hatta yayımlanan kitaplarımda gösterdiğim üzere medrese çıkışlılarla din görevlilerin oranları iktidardaki Birinci Grup içinde muhalefetteki İkinci Grup'a göre çok daha yüksektir.

Evet oyu verenler daha yaşlıdır (ortalama yaş 44,5), hayır oyu verenler daha gençtir (ortalama 40,3). Askerlerde hayır, din adamlarında evet eğilimi yüksektir. Diğer meslek gruplarında kanunu destekleyenlerin oranıyla desteklemeyenlerin oranı arasında radikal farklar yoktur. 22 askerin 17'si hayır derken, 20 din adamının 19'u evet demiştir. Ama mesela 23 çiftçi-tüccarın 12'si kabul, 11'i ret oyu kullanmıştır. Askerî okul mezunlarının yüzde 78'i, üniversite mezunlarının yüzde 71'i hayır derken, medrese çıkışlıların yüzde 79'u, lise veya daha düşük eğitimlilerin yüzde 56'sı kanuna olumlu oy vermişlerdir.

Son olarak oylama sırasında **Atatürk**'ün Meclis'te olmadığını, buna karşılık mesela **İsmet (İnönü) Paşa**'yla amansız muhalif Erzurum Milletvekili **Mehmet Salih (Yeşiloğlu) Hoca**'nın kanuna hayır dediklerini, **Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey** ile **Yusuf İzzet (Met) Paşa**'nın olumlu oy kullandıklarını ekleyelim.

Kanunun içeriği

Men-i Müskirat Kanunu'nun en önemli maddeleri şöyleydi:

Madde 1- Osmanlı ülkesinde her türlü alkollü içkinin üretimi, ithal edilmesi, satılması ve kullanılması yasaktır.

Madde 2- Bu yasağa uymayanlar alkollü içeceğin her bir kıyyesi (1.282 gramı) için 50 lira para cezasına çarptırılır ve ele geçirilen alkollü içki imha edilir

Madde 3- Aleni biçimde alkollü içki tüketenler veya gizli tükettiği hâlde sarhoşluğu görülenler 50 liradan 200

liraya kadar para cezasına veya üç aydan bir yıla kadar hapis cezasına çarptırılır. Resmî görevliler memuriyetten çıkartılır. Verilen hükümler kesindir; itiraz veya temyiz edilemez.

Madde 4- Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte alkollü içki imalatında kullanılan her türlü alete el konulur. Mevcut alkollü içkilerin tamamı mühürlenir ve iki ay içinde yurtdışına ihracına izin verilir. İki aylık süre bitince bütün alkollü içecekler imha olunur.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Eski başbakana devlet takibi

Ahmet Demirel 09.06.2013

Eski başbakana devlet takibi **Rauf Orbay** siyasi hatıralarının bir yerinde şöyle diyor: “Dokuz yıllık bir ayrılıktan sonra 5 Temmuz 1935 günü kavuştuğum İstanbul’da, bana dokunmadılarsa da, daha Galata Rıhtımı’na ayak bastığım andan itibaren etrafımın hafiyelerle çevrilmiş olduğunu gördüm. Teşvikiye’de oturduğum evin sokak başlarında bile hafiyeler bekliyordu. Ziyarettime gelen yakınlarımla dostlarımın gözüne de çarpan bu artık unuttuğumuzu zannettiğimiz bir zamanları acı acı hatırlatan utanç verici hâl, gece gündüz devam ediyordu.”

Tek parti döneminin diğer muhaliflerinin hatıralarında da buna benzer pasajlar vardır. Yıllardır bu zehir hafiyelerin bu takipleri sırasında neleri nasıl raporladıklarını hep merak etmiş durmuşumdur.

Aslı **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**’nde, bir kopyası da **Kazım Karabekir Müzesi Arşivi**’nde bulunan bazı belgeler bu merakımı nihayet sonlandırdı. Meğer bu raporların içeriği bomboşmuş! Sadece takip edilen kişinin görüştüğü diğer kişilerin isimleri kayda geçiriliyor, bazen de yanına yalan yanlış bilgiler ekleniyormuş örneğin belgede 80. sırada yer alan ve İzmir suikastı davalarında yargılanıp beraat eden **Selahattin Köseoğlu** için aradan on sene geçmesine rağmen hâlâ “İzmir suikastıyla alakadar” denmesi gibi! Bunun yanı sıra kişinin gittiği berberden dişçisine, terzisinden kitapçısına, bastoncu dükkânından ayakkabıcısına, hatta cenaze törenine kadar her şey notlanıp valiliğe, oradan da İçişleri Bakanlığı’na gidiyormuş!

Siz sayfanın diğer sütunlarında İstanbul Valiliği’nin hazırladığı raporu, **Rauf Orbay**’ın temas ettiği kişilerin listesini ve bu kişiler hakkında düşülen notları gözden geçirirken ben de burada kendisinin ülkesinden dokuz yıl uzak kalmasının ve döner dönmez takibe alınmasının nedenlerini kısaca aktarayım:

Seçimle gelen ilk başbakan

Bilindiği gibi Rauf Orbay milli mücadeleye en erken katılanlardandı. Amasya genelgesini imzaladı, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde hazır bulundu, Anadolu’nun Bakanlar Kurulu gibi çalışan Heyet-i Temsiliye’ye seçildi, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’na Sivas milletvekili olarak katıldı ve bu mecliste Misak-ı Milli’nin kabulünde önemli rol oynadı. İngilizler tarafından tutuklanıp sürgüne gönderildiği Malta Adası dönüşünde Ankara’daki TBMM’ye katıldı ve bir süre Bayındırlık Bakanlığı görevinde bulundu. 8 Temmuz 1922’de TBMM’nin doğrudan bir **Heyet-i**

Vekile Reisi (Başbakan) seçmesine yönelik bir kanun çıkınca, iktidarın, muhalefetin ve bağımsızların tamamının desteğiyle **Türkiye'nin seçimle gelen ilk başbakanı** oldu. 1923'te Mustafa Kemal tarafından yeniden milletvekili adayı gösterildi ve İkinci Meclis'e bu kez İstanbul'dan milletvekili seçildi.

1923 sonlarında **Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez** gibi milli mücadelenin öncü kadrolarıyla birlikte, Mustafa Kemal'le fikir ayrılığına düştü ve 1924 sonbaharında bu arkadaşlarıyla birlikte **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)** adıyla Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisini kurdu. Bu fikir ayrılıkları kendisinin üzerinden bir türlü silemeyeceği muhalif damgasını yemesinin ve daha sonra başına gelecek bin bir türlü sıkıntının başlangıcı oldu. Bir muhalefet partisinin kuruluşuna kadar uzanan bu fikir ayrılıkları bu yazının konusu değil; ileride belki bir başka yazıda bu konuyu ele alırım.

Şeyh Sait isyanıyla ilişkilendirilen partisi, programında yer alan **"dinî inançlara saygılıyız"** maddesi nedeniyle üstelik Anayasa'da **"devletin dini İslam'dır"** yazarken tuhaf bir biçimde kapatıldı. Milletvekilliğini bağımsız olarak sürdüren Orbay 12 Mayıs 1926'da Meclis'ten izin alarak tedavi amacıyla Avrupa'ya gitti.

Bir ay sonra Cumhurbaşkanı'na İzmir'de yapılması planlanan suikast açığa çıkartılınca, suikastçıların yanı sıra İttihatçı kimliğini koruyanlar, Birinci Meclis'teki muhalefet hareketini oluşturan ama o tarih itibarıyla artık tarihe karışmış olan eski İkinci Grup mensupları ve bir yıl önce kapatılmış olan TpCF milletvekilleri suikastla ilişkileri olduğu gerekçesiyle tutuklanarak İstiklal Mahkemesi'nin karşısına çıkartıldılar. Mahkeme Orbay'a yurda dönmesi ve duruşmalara katılması çağrısında bulunduydu da Orbay mahkemenin adil olmadığını gerekçe göstererek bu çağrıya kulak asmadı. Partiyi birlikte kurdukları bütün arkadaşları beraat ederken, Orbay Londra'da bulunduğu sırada İzmir suikastıyla ilişkili görülerek gıyabında on yıl kalebentliğe mahkûm oldu.

Bu karardan sonra Türkiye'ye dönmeyen Orbay'ın almış olduğu bu ceza Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü vesilesiyle 1933 ekiminde çıkartılan aflu kaldırıldı. Cezası kaldırıldıktan sonra da yaklaşık iki yılını yurtdışında geçiren Orbay nihayet 1935 yazında Türkiye'ye döndü ve döner dönmez senelerdir zaten takip edilmekte olan diğer muhalifler gibi polis takibine alındı.

Orbay, Mustafa Kemal'in ölümünden sonra, İnönü'nün eski muhaliflerle barışma politikası çerçevesinde, 1939'da yeniden TBMM'ye seçilecek, İkinci Dünya Savaşı'nın bütün hızıyla sürdüğü 1942'de de milletvekilliğinden istifa ederek yıllar önce **"kaçak"** olarak bulunduğu Londra'ya bu kez büyükelçi olarak gidecektir. Bu da tuhaf... Ama tarihimiz zaten az bilinen tuhafliklarla dolu.

Kaynakça

Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, İstanbul, Örgün Yay., 2003.

Rauf Orbay hakkındaki polis takip raporu, Kazım Karabekir Müzesi Arşivi.

İstanbul Valiliği'nin 14252 sayılı ve 2/6/936 günlü şifresi suretidir

Ek: 23/5/936 ve Em. Ş. I. 14425 sayılı yazıya.

1. Hüseyin Rauf'un temasları hakkında.

2. Rauf 1.5.936 günü yalnız olarak Rumelihisarı'na kadar bir gezinti yapmış, Mühendis Ragıp'ın evine uğramıştır. 2/5/936'da Kuzguncuk'ta Saylav General Ali Fuat'ın evine gitmiştir. 3/5/936'da yeğenleri Melike ve Nazif ile beraber motorlu sandalla Vaniköy'deki yalılarına gidip gelmiştir. 4/5/936'da Validehanı'ndaki terzi dükkanına girip çıktığı, Köprü üzerinde Vildanzade Hasan Hulki'nin Mısır Çarşısı civarındaki yazıhanesine girip oturduğu, bu adamdan Eminönü'nde ayrıldığı görülmüştür. 5/6/936'da bir yere çıkmamıştır. 6/5/936'da Üsküdar'da Paşalimanı'nda oturan deniz binbaşı Şemsettin adlı kişi Rauf'un evini ziyaret etmiştir. Aynı günde Rauf Maçka civarında eniştesi Aziz'in evine gitmiştir. Bu eve ait 1415 sayılı lüks otomobille Beşiktaş ve civarında bir gezinti tenezzüh yapmıştır. 7/5/936'da bir yere çıkmamıştır. 8/5/936'da Güney Apartmanı'nda dişi Ömer Şevket'e gitmiş, mühendis Rafip'ın evine uğramıştır. 9/5/936'da Kasımpaşa'da Kulaksız'da Eyüp Paşa Sokağı'nda 2 no'da oturan rüsumat motorlarında Kaptan Sabri, Rauf'un ziyaretine gelmiştir. 10/5/936'da kız yeğenleri ile birlikte Vaniköy'deki eski fes tüccarı Faslı İsmail Cebare'nin yalısına giderek Cebare'nin kızı ile beraber Anadoluhisarı'na kadar bir gezinti yapmıştır. 11/5/936'da Mehmet Ali Paşa Hanı'nda terzi Pardo'ya gitmiştir. 12/5/936'da bir yere çıkmamıştır. 13/5/936'da Pangaltı'da Kır sokak 45 no'lu evde Muzaffer Adil'e uğramış, yolda şekerci Hacı Bekirzade Ali Muhittin ile konuşmuştur. 14/5/936'da Rumelihisarı'na kadar bir gezinti yapmakla beraber gece de mühendis Ragıp'ın evine gitmiştir. 15/5/936'da bir yere çıkmamıştır. Aynı gün Rauf'un imzasını taşıyan bir telgraf yeğeni tarafından Hindistan'a çekilmiştir. Bu telgrafın bir örneği evvelki yazımızla takdim kılınmıştır. 16/5/936'da yeğeni ile birlikte Ragıp'ın evine gitmiştir. Aynı günde Edremit'teki askeri kıtaat levazım reisi olduğu tespit edilen ve Fındıklı'da caddede 177 sayılı evde oturduğu anlaşılan kaymakam rütbesinde Bican adında birinin Rauf'u ziyaret için Bebek'e geldiği, Rauf'u bulamayınca Ragıp'ın evine giderek orada görüştüğü görülmüştür. (...)

(Rapor böyle uzayıp gidiyor. Yer darlığından dolayı raporun benzer içerikli devamını aktarmıyorum. Bu belgeyi arşivlerinde bulup kullanmama izin veren başta Prof. Dr. Pınar Akkoyunlu olmak üzere bütün Kazım Karabekir Müzesi yetkili ve görevlilerine teşekkür ederim).

Eski Başbakan Rauf'un muhtelif yerlerde görüştüğü şahıslar

- 1. Saffet:** Beyoğlu maliye istinaf komisyonu azasından.
- 2. General Fehmi:** İstanbul Merkez Komutanı
- 3. Mütেকait Galip'in köşküne:** Erenköy Hamam Sokak 96 sayılı.
- 4. Ömer Şevket:** Beyoğlu İstiklal Caddesi'nde Güneypalas Apartmanı'ndan dişi kabinesine.
- 5. Çerkez Tevfik:** Süleyman Şefik Paşa'nın kardeşi. Firardan avdet eden miralay mütেকaidi.

6. Refet'in evi: Paşabahçe'de. Eski Babıâli mümeyyizlerinden.

7. İhsan: Eski Sinop saylavı.

8. Feyzullah: Beşiktaş'ta oturur askeri mütekaitlerden.

9. Kamil: Dağıstanlı eski general.

10. Kazım Karabekir: Eski general.

11. Doktor Abdurrahman: Beyoğlu'ndaki kabinesinde.

12. Gürcü Cemal Paşa'nın evine.

13. Muhsin: Hüsnü Paşa oğlu.

14. Naci: Adana saylavı.

15. Raif: Rizeli hafız.

16. Hamdi: Hilaliahmer eski reisi evine.

17. Ali: Posta-telgraftan mütekait.

18. General Fahrettin: Ordu müfettişi (Vaniköy vapur iskelesinde ayaküstü konuşmuşlardır).

19. Ali Ruhi: Beyoğlu'nda diş doktoru.

20. Azize: Mısırlı prenses (Büyükdere'de Piyasa Caddesi'nde 103 numarada).

21. Ali Şamil Paşa evine.

22. Hüseyin Avni: Cabara Hanı'nda avukat. Mucurlu.

23. Suphi Neşet: Doktor.

24. Arif: Eniştesi.

25. Ali Azmi: Dişçi.

26. Dayı Eşref: Eniştesidir. 1928'de bahriye çarkçı binbaşılığından tekaüt edilmiş ve Erenköy'de oturmaktadır.

27. (Üzeri çizilmiştir): Eski İzmir Valisi. İzmir suikastıyla alakadar. 27.5.1936'da Avrupa'ya gitti.

28. Talat: Tünel Perçinli Sokak, Lacivert Han'da avukat.

29. Hamit: Şişli 294 sayıda tüccar. Kendisi Mısır'da bulunmaktadır. (Evine).

30. Haydarpaşa'da İngiliz mezarlığına, ziyaret için.

31. Şarl'ın cenaze merasimine: Tanınmış tüccarlardan.

32. Şarl: Bu aileye mensup birinin Suadiye'deki köşküne.

33. Turgut Kaptan: Erenköyü'nde oturur.

34. Süreyya Hidayet: Cağaloğlu'nda doktor.

35. Doktor Fuat Paşa: Cağaloğlu'nda bahriye mütekitlerinden.

36. Medih terzihanesi: Bahçekapı'da.

37. İsmail: Nuriösmaniye'de bastoncu dükkânı.

38. İzzet: Halen erkânıharp kaymakamı. Milli mücadelede General Refet'in erkânıharbiyesinde binbaşı rütbesi ile bulunmuş.

39. Hüseyin Bektaş: Profesör (evine).

40. Cevat: Bahriye efrad-ı cedide mektebi eski müdürü.

41. Hasan Hulki: Vildanzade, Mısırçarşısı civarında yazıhanesi vardır.

42. Muhittin: Şekerci Hacıbekirzade.

43. K. Stavidis: Beyoğlu'nda berber dükkânına.

44. Marko: Mehmet Ali Paşa Hanı'nda terzi dükkânı.

45. Mahmut: Halen liman idaresi su işleri müdürü. (*)

46. Hamdi: İstanbul saylavı. (*)

47. Amiral Vasıf: Boğazlar Komisyonu eski reisi. (*)

48. Cafer Tayyar: Mütekait general. (*)

49. Ragıp: Mühendis. Bebek'te rıhtım boyundaki köşkünde oturur. Rauf'un akrabasıdır. Devlet demiryolları müteahhididir. Bir sene evvel Gaziantep Mebusu Bekir Sıtkı Bey'in tavsiyesi üzerine fırkaya aza olarak alınmıştır. Bu bir sene zarfında fırka toplantılarında yalnız bir defa bulunmuştur. Arnavutköy parti heyeti idare azası ve Bebek ocak reisidir. Ragıp, Rauf'un kız kardeşinin kızının kocasıdır. Çok zengindir. Karaköy Palas 19 sayıda yazıhanesi vardır. Aral şirketinin sahibidir. 45 yaşlarındadır. Burdur doğumludur. (*)

50. Refet: Mütekait general, halen saylav. (*)

51. Aziz Kaptan: Halen İzmir vapuru süvarisi. Rauf'un eniştesi. (*)

52. Turgut ve karısı: Eski İttihat ve Terakki katib-i mesulü Sivas saylavı Mithat Şükrü'nün oğlu.

53. Selahattin Adil: Eski generallerden.

54. Altınçizme: Eminönü'nde kundura mağazası.

55. Muzaffer Adil: Mütekait general (bahriyeden).

56. Esat Fuat: Deli Fuat Paşa'nın oğlu.

- 57. Salih Paşa evine:** Eski Sadrazam ve Harbiye Nazırı, Göztepe’de Kayışdağı Caddesinde.
- 58. İlyas Sami:** Eski Muş saylavı.
- 59. Hacı Arif evine:** Eski saylav. Üsküdar Kısıklı Tramvay Caddesi, 114-116 sayılı evde.
- 60. Hidayet:** Deli Fuat Paşa oğlu.
- 61. Hamdi Namık:** İzmit eski saylavı.
- 62. Hakkı Muhlis:** Macar alat-i ziraiye müdürü, erkânıharp binbaşılığından mütekaittir.
- 63. Tevfik Sağlam:** Doktor. (*)
- 64. İsmail Rıza:** İş Bankası avukatı. (*)
- 65. Krepsi:** Amerikan Ticaret Ataşesi. (*)
- 66. Sami Güneberg:** Beyoğlu’nda diş doktoru. (*)
- 67. Mustafa:** Kocaeli eski saylavı. (*)
- 68. Lütfü:** Doktor mütekait. (*)
- 69. Ali Fuat:** General, saylav. (*)
- 70. Rosel:** Çinili Rıhtım Hanı altında İngiliz kitapçısı. (*)
- 71. Halide Edip:** Halen Avrupa’da.
- 72. Hasan Zeki:** Asker mütekaidi. Kardeşi İlhami ile beraber Fransızlar lehine çalışmıştır.
- 73. Behçet:** Doktor, Mısırlı.

74. Çerkez Fuat: Eski Mübadele Komisyonu Reis Müşaviri.

75. Nuri: Un tüccarı, Erenköy'de oturur.

76. Şamil: Osman Paşa damadı. Beşiktaş'ta Serencebey Yokuşu'nda Sadıkzade Çıkmazı'nda.

77. İsmail Cebbare: Vaniköy'de oturur. Faslıdır. İzmir suikastında bir müddet nezaret altında bulundurulmuştur. Rauf bunun kızı ile beraber gezmiştir.

78. Doktor Fikret: Bilecik eski saylavı. (*)

79. Ziya Akif: Rauf'un eniştesidir. (*)

80. Çolak Selahattin: Miralay mütekaidi. Elektrik şirketinde şef kontrol, (Muhelif). İzmir suikastıyla alakadar. (*)

81. Çakıcı Remzi: Yavuz'un eski kumandanı. (*)

82. Celal Murat: Deniz uçak zabite, Rauf'un yeğenidir. (*)

83. Lütfü: Rauf'un eniştesi, Ziya Akif'in büyük kardeşidir. (*)

84. Mustafa Raşit: Moralızade, tüccardan, Erenköy'de oturur. (*)

85. Nuriye: Mısır viskonsolosu Hasan'ın karısı ve Mısır Kadınlar Birliği Reis Muavini. (*)

86. Şemsettin: Deniz binbaşısını, Üsküdar'da Şemsipaşa'da oturur. (*)

87. Kaptan Sabri: Kasımpaşa'da oturur. Rüsumat motorlarındandır. (*)

88. Bican: Halen askeri kaymakam, Fındıklı'da 177 sayıda oturur. (*)

*

Not: Yanlarında (*) işareti olanlar eski Başvekil Rauf'u evine giderek ziyaret etmiştir.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İlk Meclis'in demokrasi özlemi

Ahmet Demirel 16.06.2013

İlk Meclis'in demokrasi özlemi **Kütahya- Eskişehir Muharebeleri**, Milli Mücadele tarihinde en kritik dönemlerden birini oluşturur. 10 Temmuz 1921'de Yunan ordusu kesin sonuç almak amacıyla Bursa ve Uşak yörelerinden saldırıya geçmiş, 25 temmuza kadar aralıksız 15 gün süren çarpışmalar sonucunda Türk ordusu büyük kayıplar vererek Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmişti. Bu savaşın kaybedilmesi askerî açıdan büyük tehlike oluştururken, Ankara'da açık bir sarsıntıya yol açmış ve TBMM'nin gizli toplantıları giderek sıklaşmıştı. 23 Temmuz 1921'de yapılan gizli toplantıda, büyüyen tehlike karşısında TBMM'nin Kayseri'ye taşınması konusu tartışılmış, 24 temmuzda TBMM evrakının Kayseri'ye götürülmesi için hükümete yetki verilmişti. Ayrıca beş milletvekili TBMM için Kayseri'de uygun bir yer bulup hazırlamak üzere görevlendirilmişti.

Bu ortam içinde, TBMM'nin arşiv sandıklarının sorumluluğunu taşıyan, TBMM Evrak ve Tahrirat Müdürü **Necmettin Sahir (Sılan) Bey**, kendisiyle birlikte çalışmakta olan sınırlı sayıdaki memur arkadaşlarının bazılarına, arşivin taşınması görevini vermiş ve sandıklar bazı memurların sorumluluğu altında Ankara'dan Kayseri'ye yola çıkmıştır. Bu arada bir bölüm milletvekili ve bazı milletvekili aileleri de Kayseri yolunu tutmuştur. Kayseri'ye gidenler arasında Necmettin Sahir Bey'in eşi ve çocuğu da bulunmaktadır.

Ailesinden ve arşivlerinden uzak kalan Necmettin Sahir Bey, bu karanlık günlerde, kendi deyimiyle, önceki yıllarda **"gazete sütunlarında adsız veya imzalı yazılar yazmış olmanın yarattığı bir ilhamla"** çok önemli bir karar vermiştir: Milletvekilleriyle bir anket yapacaktır. Bu amaçla, küçük bir kağıdın üzerine **"Kazanılacak olan milli istiklâl mücadelemizin feyizdar ve semeredar olması neye mütevakkıftır"** sorusunu yazmış, bunu çoğaltmış ve bütün milletvekilleriye dağıtmıştır. Askerî açıdan zor durumda olunan böyle bir ortamda, sorunun, milli mücadelenin kesinlikle bir zaferle sonuçlanacağına dair inancı dile getiren ilk beş kelimesi oldukça çarpıcıdır.

Necmettin Sahir Bey, 1968'de yaptığı bir konuşmasında bu konuda şunları söylüyor: **"Ben bu soruyu bastırdım. Kayseri'ye gidip gelenler... Havaya göre burada [Ankara'da] müzakere nisabı artmakta. Burada elime geçenlere bu kâğıdı veriyorum. Atıyorlar. Günlerce kovaladım. Dedim ki zafer bizimdir. Mutlaka muzaffer olacağız. Muzaffer olduktan sonra bunu mukaddes bir sır hâlinde saklayacağım ve günün birinde bunu tarihe emanet edeceğim."**

Sılan, gerçekten de, bu tarihî ankete verilen cevapların orijinallerini yıllarca özel arşivinde **"bir sır gibi"** sakladı. Sağlığında gün ışığına çıkmayan bu tarihî belgeler, Silan'ın ölümünden sonra, ailesi tarafından, arşivindeki öteki belgelerle birlikte, Ekim 1992'de **Tarih Vakfı**'na bağışlandı. On yıl kadar da o arşivde kalan belgeleri 2002'de **Yücel Demirel** ortaya çıkardı. Benim ve **Mete Tunçay** Hocamızın da katılımıyla bu anketi değerlendiren bir kitap hazırladık ve kitap 2004'te Bülent Arınç'ın TBMM Başkanlığı döneminde TBMM tarafından yayımlandı. Kitabın önümüzdeki aylarda Tarih Vakfı tarafından yeniden yayımlanması planlanıyor.

Ankete katılan ve katılmayanlar

Anketin milletvekilleri tarafından cevaplandırılmaya başlanma tarihi 5 Eylül 1921'dir. İlk cevabı 5 Eylül 1921 tarihinde Saruhan Mebusu **Mahmut Celal (Bayar) Bey**, son cevabı 8 Nisan 1923'te Bayazıt Mebusu **Dr. Refik (Saydam) Bey** vermiştir.

TBMM'den sicil numarası alan 437 milletvekilinden 85'inin milletvekilliği sıfatı anketin başlatıldığı tarih olan 5 Eylül 1921'den önce ölüm, istifa, milletvekilliğinden çıkarılma ve benzeri nedenlerle sona ermişti. Anketin başladığı tarihte milletvekilliğini koruyan 352 kişiden 315'i Silan'ın anketini cevaplandırmıştır. Ankete ilgi göstermeyenlerin sayısı ise sadece 37'dir. **Cevap vermeyenler** arasında **Mustafa Kemal (Atatürk), İsmet (İnönü), Fevzi (Çakmak), Kazım (Karabekir) Paşalarla, Rauf (Orbay) ve Ali Fethi (Okyar) Beylerin** de bulunması dikkat çekicidir.

Necmettin Sahir Bey'in yukarıda sözünü ettiğim 1968'deki konuşması, Mustafa Kemal Paşa'nın anket karşısındaki tutumu hakkında oldukça önemli bilgiler içeriyor. Necmettin Sahir Bey bu konuda şunları söylüyor: *"Kâğıdı uzattım. 'A be çocuğum, bu nedir' dedi. Onun kendine mahsus tatlı Rumeli şivesi, tatlı okşayıcı bakışlarıyla dedim. 'Ben böyle bir şeye tevessül ettim'. 'Nasıl' dedi. 'Evet' dedim. 'Neden teşebbüs ettin'. Büyük odada konuşuyoruz. Yani bugün meclisin merdivenle çıkılan İstasyon Caddesi'ne bakan tarafta. Evrakı arz ettikten sonra dedim. 'Efendim, vaziyet beni çok mahzun etti, ben kendime bir teselli bulmak için bu suali tertiple dim, verdim' dedim. 'Hatta başka bir şey söyleyeyim size' dedim. 'Moskova'da Ali Fuat Paşa'ya gönderdim. Erzurum'da Karabekir Paşa'ya gönderdim'. 'Cevap aldın mı' dedi. 'Paşam daha çok yeni' dedim. 'Roma'da Celalettin Arif Bey'e gönderdim. Paris'te Ahmet Ferit Tek'e gönderdim'. Paşa baktı, baktı bana. 'Yani şimdi ben ne yapacağım' dedi. 'Siz de' dedim 'bir iki satır lütfedeceksiniz'. 'Yok be çocuk sen bunları toplayasın. Eser benimdir'. 'Eser benimdir' diyebilir. Bu büyük eser Türkiye Büyük Millet Meclisi. 'Emredersiniz paşam' dedim. Ondan sonra gelişen hadiseler, olaylar bu kadar yakınlığa rağmen, kendisinden, elimde başka boş kâğıtlar olmasına rağmen, böyle bir cevabı aramak cüretini bana vermedi."*

Cevapların değerlendirilmesi

Ankete verilen cevaplar tek tek gözden geçirildiğinde ilk olarak cevapların hacmi konusundaki farklılıklar dikkat çekmektedir. Anketi dönemin Maliye Vekili Trabzon Mebusu **Hasan (Saka) Bey** gibi, **"paraya"** demek suretiyle tek kelimeyle cevaplandıran milletvekilleri olduğu gibi, Necmettin Sahir Silan'ın verdiği küçük cevap kâğıdına yazdıkları tek cümleyle, veya bir veya birkaç paragrafla yetinen milletvekilleri de olmuştur. Buna karşılık, bazı milletvekilleri küçük cevap kâğıdıyla yetinmemiş, ek kâğıtlar da kullanarak soruya birkaç sayfa hâlinde cevap vermiştir. Milletvekillerinin çok büyük bölümü cevaplarında birçok soruna birden değinmiş ve saydıkları bu sorunlara çözüm çareleri bulunması gerektiğini belirtmiştir.

Cevapları 21 ana başlık altında topladım ve her ana başlığın altındaki alt başlığın yanında, parantez içinde, o alt başlığın kaç milletvekili tarafından dile getirildiği de belirttim. 21 başlık ve alt başlıkları şöyle sıralanıyor:

1. Halkın egemen olması, halkın yönetimi, halkın içinden çıkmış bir yönetim (Toplamda yüzde 28,3):

Egemenliğin (kayıtsız şartsız) halka (ulusa) verilmesi, halkta (ulusta) kalması (48), halka yakın, halkın içinden çıkmış bir yönetimin kurulması, halkla yöneticiler arasında güvenin sağlanması (40), kişi egemenliğine ve/veya yönetimine son verilmesi (6), Saltanatın kaldırılması (4), anayasanın uygulanması ve anayasaya uygun yasaların çıkartılması (2), devlet işlemlerinin sıkı bir biçimde denetlenmesi (1), halkçılığın başarıyla uygulanması (1),

halkın TBMM'nin gerçekten bir halk hükümeti olduğu konuda bilinçlendirilmesi (1), seçimlerin serbestçe yapılması (1), ulusal bir meclisin oluşturulması (1).

2. Adaletin sağlanması, adil yönetim, adli işlemlerin hızlandırılması (Toplamda yüzde 23,2): Tek alt başlıktan oluşmaktadır (73).

3. Yasaların egemen kılınması (hukuk devleti) (Toplamda yüzde 10,8): Tek alt başlıktan oluşmaktadır (34).

4. Çağdaşlaşma, Batılılaşma, tutuculukla mücadele (Toplamda yüzde 8,3): Çağdaşlaşma, Batılılaşma, çağa uygun yönetim anlayışı, tutuculuğa son verilmesi (24), İslam dininin boş inançlardan arındırılması (5), devlet işlerinin dinî etkilerden arındırılması (laiklik) (3).

5. Eğitim ve cahillikle mücadele (Toplamda yüzde 37,1): Eğitime önem verilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması, çağdaşlaştırılması (92), cahillikle mücadele, cahilliğin ortadan kaldırılması, halkın kültür düzeyinin yükseltilmesi (41).

6. Bireylerin ve halkın haklarına saygı gösterilmesi (Toplamda yüzde 5,1): Bireyin özgürleştirilmesi, geliştirilmesi; temel hak ve özgürlüklere saygı gösterilmesi (9), halkın (ulusun) haklarına saygı gösterilmesi (7).

7. Şeriat, İslam maneviyatı, İslam ahlakı, dinî eğitim (Toplamda yüzde 21,6): İslam'a, İslam'ın manevi değerlerine, İslam ahlakına önem verilmesi, dinî kültürün arttırılması (45), şeriat ve ulu yasaların korunması, uygulanması, İslam'a dayalı yönetim anlayışının benimsenmesi ve yasalar yapılması (16), dinî eğitime önem verilmesi (12), Batı'dan alınan yasaların yürürlükten kaldırılması, Batı taklitçiliğine son verilmesi (6), İslam dünyasının birliğinin sağlanması, Türkiye'nin yüzünü Batı'ya değil Doğu'ya çevirmesi (5), Halifeliğin korunması (3).

8. İyi, temiz, baskıcı olmayan yönetim, uzman kişilerin yönetimi (Toplamda yüzde 22,9): İyi, temiz, erdemli, bilinçli, sorumlu, ağırbaşlı, bilgili, programlı yönetim, uzman yönetimi (64), halka baskı yapmayan bir yönetim (11).

9. Bürokratik olmayan devlet, devletin küçültülmesi (Toplamda yüzde 3,8): Devlet işlerinde kırtasiyeciliğin azaltılması, bürokratik yönetim anlayışına son verilmesi (10), devletin küçültülmesi (2).

10. Toplumsal koşulların iyileştirilmesi, halkın refah ve mutluluğunun sağlanması (Toplamda yüzde 17,8): Halkın refah ve mutluluğunun sağlanması, yoksulluğuna son verilmesi, temel gereksinimlerinin karşılanması, toplumsal sorunların çözümü (42), kadınların toplumsal konumunun yükseltilmesi (4), toplumsal sağlık koşullarının iyileştirilmesi (12), aşiretlerin yerleştirilmesi (2).

11. Asayiş, huzur ve güven ortamının sağlanması (Toplamda yüzde 9,2): Tek alt başlıktan oluşmaktadır (29).

12. Ekonomik gelişme (Toplamda yüzde 43,2): Ekonomiye önem verilmesi, ekonominin geliştirilmesi (66), sanayileşme (37), tarıma önem verilmesi (37), doğal kaynaklardan yararlanılması (23), üretimin arttırılması, üretici bir toplum yaratılması (18), ticarete önem verilmesi (12), devlet gelirlerinin arttırılması (10), devlet harcamalarında tasarruf (9), el sanatlarına önem verilmesi (9), denk bütçe (5), ülkeye yabancı sermaye girişinin sağlanması (5), vergilerin hafifletilmesi, toplanma amacına uygun olarak harcanması (4), bedenî çalışma zorunluluğu getirilmesi, halkın çalışmaya, zenginleşmeye teşvik edilmesi (4), kapitülasyonların kaldırılması (3), dış ticaretin dengelenmesi (3), ihracatın arttırılması (3), Ziraat Bankası'nın sermayesinin arttırılması (1), geçici olarak Avrupa'dan uzman getirerek çalıştırılması (1), devletleştirme (1), köylülere faizsiz borç verilmesi (1).

13. Bilime önem verilmesi, bilimsel ilerleme, bilimsel düşünme (Toplamda yüzde 14,4): Tek alt başlıktan oluşmaktadır (44).

14. Bayındırlık işleri (Toplamda yüzde 20,3): Tek alt başlıktan oluşmaktadır (64).

15. Nüfusun artırılması (Toplamda yüzde 5,7): Tek alt başlıktan oluşmaktadır (18).

16. Ulusal bilinç, benlik yaratılması, Türkçenin yaygınlaştırılması (Toplamda yüzde 11,1): Ulusal benlik, bilincin yaratılması, bu bilinçle yeni bir kuşak yaratılması, vatan sevgisi (32), Türkçeye önem verilmesi, Türkçenin yaygınlaştırılması (6).

17. Azim, kararlılık, birlik-beraberlik, sevgi (Toplamda yüzde 23,8): Azim, kararlılık, cesaret, fedakârlık, çalışma (36), birlik ve beraberlik, dayanışma (33), kişisel tutku, çıkarlar peşinde koşulmaması, ikiyüzlülüğe son verilmesi (16), karşılıklı sevgi, iyi niyet (3).

18. Savaşın kazanılması, barışın, bağımsızlığın sağlanması (Toplamda yüzde 5,1): Bağımsızlığın sağlanması ve buna önem verilmesi (8), barışın sağlanması (5), savaşın kazanılması (3).

19. Ordunun güçlendirilmesi (Toplamda yüzde 3,5): Tek alt başlıktan oluşmaktadır (11).

20. Barışçı, akıllı bir dış politika izlenmesi (Toplamda yüzde 4,1): Tek alt başlıktan oluşmaktadır (13).

21. Diğer (Toplamda yüzde 8,9): Başkentin Anadolu'nun ortasında bir yere taşınması (2), seçimlerin meslekî temsil esasına göre yapılması (2), Türk ve Kürtlerin birliğinin sağlanması (2), yerel yönetimlerin özerkleştirilmesi (2), ülkenin doğal sınırlarına kavuşturulması (1), Kanun-u Esasi ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birleştirilmesi (1), askerlik süresinin kısaltılması (1), başta Padişah olmak üzere Sevr'i imzalayanların İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi (1), Batı devletlerinden biriyle dostça ilişkiler kurulması ve birçok işin bu devlet aracılığıyla kotarılması (1), Batı kapitalizmiyle mücadele edilmesi (1), dış dünyada Türkiye'nin propagandasının yapılması (1), her sınıfın bilgisine göre davranması ve sınırını aşmaması (1), İslam nüfusunun yoğun olduğu dış merkezlerde konsolosluklar açılması (1), mezhep çatışmalarının çözüme kavuşturulması (1), Milli Mücadele için çalışanların takdir edilerek haklarının verilmesi (1), Müslümanlık, Türklük ve Batı'nın iyi bir sentezinin yapılması (1), orduda

sorumluluğun yerleşmesi (1), ordunun küçültülmesi (1), saltanat ailesinin giderlerinin bütçeden karşılanmaması (1), sınıf farklılıklarına son verilmesi (1), sosyalizme yönelme (1), Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilerin sürdürülmesi (1), tek parti yönetimi kurulması/particiliğe meydan verilmemesi (1), ulusal ve toplumsal yapıyı zayıflatan etmenlerin bulunup ortadan kaldırılması (1).

Kaynakça

1- Mete Tunçay, Ahmet Demirel, Yücel Demirel, *İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem TBMM*

Milletvekilleri Gelecekte Bekledikleri, Ankara, TBMM Yay., 2004

2- Necmettin Sahir Silan'ın 15 Mayıs 1968'de Ankara'da Türk Tarih Kurumu'nun Atatürk Yıllık Konferansları'nın 6. serisinde yaptığı konuşma. (Tarih Vakfı Arşivi).

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Bir uzun yürüyüş 15-16 Haziran

Ahmet Demirel 23.06.2013

 Bir uzun yürüyüş 15-16 Haziran Aşağı yukarı bir aydır Gezi Parkı'yla yatıp, Gezi Parkı'yla kalkıyoruz. **Tarihin Sesi** sayfası da bir aylık. Bu dördüncü yazım ve ilk üç yazıda hep geçmiş ele aldım. **"Bu sefer çok güncelle başladın, bu da nereden çıktı"** demeyin lütfen. Burası bir tarih sayfası, niyetim de Gezi Parkı vesilesiyle yükselen toplumsal muhalefeti burada analiz etmek değil. Sadece olan bitenlerle ilgili birkaç noktaya temas edecek, onları söyledikten sonra da bu haftaki yazımızı yazmaya başlayacağım.

Bu sayfadan söylendiğinde **"hariçten gazel"** sayılabilecekleri kısaca toparlayacak olursak, iki şey söylenebilir: Birincisi son bir ay içinde Gezi Parkı vesilesiyle olup bitenlerle Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde bugüne kadar hiç şahit olmadığımız farklı tür bir muhalefet tarzı ile tanıştık. İkincisi on bir yıl içinde bin bir badire atlatarak sonunda yerini sağlamlaştırabilen farklı tür bir iktidar, ortaya çıkan krizi net olarak göremedi ve belki de on bir yılın bütün kazanımlarını bir anda heba etti.

Gördüğümüz gibi daha ilk ön değerlendirmede 90 yıllık cumhuriyet tarihimizi hızla gözümün önüne getirdim ve böyle bir muhalefet tarzına daha önce hiç rastlamadığımızı söyledim; sanırım tek başına bu bile, daha bir paragraf önce yaptığım **"hariçten gazel"** nitelendirmesinin pek de yerinde bir nitelendirme olmayabileceğinin bir göstergesi olabilir.

O zaman bir de **"tarih nedir"** diye bir soru ortaya atıp onu cevaplandırmaya çalışayım, sonra yeniden Gezi Parkı'na dönerek yukarıda yaptığım iki tesbiti biraz daha açayım. Bu haftaki tarih yazımı da en sonunda yazacağım.

Tarih nedir?

Ben kendi hesabıma, birçok tarihçi gibi, mutlak, ideolojiler üstü ve objektif bir tarihin olabileceğine inanmıyorum. Hiçbir değer yargısı olmayan, ya da insan olarak değer yargısı olan ama bilim yaparken bu

değer yargılarından sıyrılıp “**mutlak objektif doğrular**” peşinde koştuğunu sanan bir tarihçinin ise asla var olamayacağını düşünüyorum.

İngiliz tarihçi **E. H. Carr** tarihçinin nerede durması gerektiğine ilişkin olarak şunları söylüyor: “*Tarihçi de bir bireydir. Öteki bireyler gibi; o da aynı zamanda toplumsal bir olaydır, ait olduğu toplumun hem ürünü, hem de isteyerek ya da istemeyerek sözcüsüdür; tarihî geçmişin olgularına işte bu sıfatla yaklaşır. Bazen tarihin gidişinden ‘yürüyen tören alayı’ diye söz ederiz. Bu haklı bir benzetmedir yeter ki, tarihçi kendini ıssız bir kayalıktan çevresine bakan bir kartal ya da tören kürsüsünde önemli bir kişi saymaya kalkışmasın. Bunların hiçbirisi değildir! Tarihçi alayın bir başka bölümünde yorgun argın yürüyüp giden bir başka gölgeli kişidir yalnızca.*”

Carr’ı okumaya devam edelim:

1. “*Olguların doğrudan doğruya kendilerinin konuştukları söylenirdi. Bu, elbette doğru değildir. Olgular yalnızca tarihçi onlara başvurunca konuşurlar; hangi olgulara hangi sıra ya da bağlam içinde söz hakkı verileceğini kararlaştıran tarihçidir. Sanırım, Pirandello’nun yarattığı kişilerden biri: Olgu çuvala benzer içine bir şey koymadıkça dik durmaz, diyordu.*”

2. “*Biz geçmişini ancak günümüz açısından inceleyebilir, geçmişini anlayışımızı bugünün gözleriyle oluşturabiliriz (..) **Tarihçi geçmişin değil, bugünün insanıdır.***”

3. “*Tarihçi bugününün bir parçası ve olgularsa geçmişe ait olduklarından, bu karşılıklı etkileşim, aynı zamanda bugün ile geçmiş arasında bir karşılıklı ilişkiyi içine katar. Tarihçi ve tarihin olguları birbirleri için gereklidir. Tarihçi olguları olmaksızın köksüz ve boş, olgular tarihçileri olmadan ölü ve anlamsızdır. Bundan ötürü ‘**Tarih nedir**’ sorusuna ilk cevabım şu olacaktır: Tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, **bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog.**” ... “Benim, bugünle geçmiş arasındaki diyalog dediğim, tarihçiyle olguları arasında karşılıklı etkileşim süreci, soyut ve yalıtılmış bireyler arasında bir diyalog değil, **bugünün toplumu ile dünyanın toplumu arasında bir diyalogdur.** Burckhardt’ın deyişiyle, tarih ‘bir dönemin öbüründe kayda değer bulduklarının yazımı’dır. **Geçmiş, bizim için bugünün ışığında anlaşılabilir ve bugünü tümüyle ancak geçmişin ışığında anlayabiliriz.**”*

Carr’dan sonra bir alıntı da **Mete Tunçay**’dan yapıp bu bahsi kapatalım: “*Tarih her kuşakta yeniden yazılmak gerekir. Bunun nedeni, bugünle dün, şimdiyle geçmiş arasındaki sürekli etkileşimdir. Her çağda değişen sorunsal çerçeveyi geçmişin birikimi belirlediği gibi; tarihte görülenleri de, insanların kendi günlerinde gördükleri belirler.*”

Neden farklı

Madem tarihçi geçmişin değil, bugünün insanı, madem tarih bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog, o zaman tarihçinin bugün hakkında da bir şeyler söylemeye hakkı var, üstelik bunu yapmazsa işini iyi yaptığı söylenemez.

Gezi Parkı çerçevesindeki eylemler Türkiye’nin yerleşik ama köhneleşmiş siyaset anlayışını bir ay içinde yerle bir ettiği için farklıydı. Türkiye’nin kalıplaşmış, klasik siyaset anlayışlarının neredeyse tamamı orada reddedildi. Her şeyden önce, görünüşte, kesilen üç-beş ağaçtan başlayan, ama onun sınırlarını ânında aşan ve ilk günlerdeki polis şiddeti karşısında kendiliğinden gelişip büyüyen bir gençlik hareketiydi.

Öncelikli olarak iktidara “**yeter artık, bana bu kadar karışamazsın, beni bu kadar şiddetle ezmeye kalkışamazsın, benim ne yapacağımı, neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bana dikte edemezsin**” dediler. Arkasında hiçbir yerleşik örgüt bulunmayan, kendi organizasyonunu kendisi yapmaya çalışıp bunu

başarıyla hayata geçiren bir hareketti. Gezi Parkı içindeki dayanışma ruhunun 1997 depremindeki dayanışma ruhundan hiç de aşağı kalır bir tarafı yoktu, belki de fazlası vardı.

Durumdan vazife çıkartıp hareketin önderliğini ele geçirmek isteyen farklı siyasi grupları ve ayrıca şiddet kullanan polise karşı barikatlar kurarak yer yer şiddetle karşı koyan eski tip solcuları, bunları yapmadıkları sürece içlerinde barındırdılar, yapmaya kalkıştıklarında onlara da karşı durdular.

Katılımcılarının ezici çoğunluğunu 28 Şubat 1997 post-modern darbesi sırasında çocuk yaşlarda olanlar oluşturuyordu. Kendilerine **“tamam şimdi protesto ediyorsun da 28 Şubat’ta neredeydin”** diye çok etkili bir eleştiri yaptığını sananlara **“kreşteydim amca”** cevabını vererek bir başka kelime daha etmelerinin önünü tamamen kesen müthiş bir mizah anlayışına sahiptiler.

Evet mizah!

Galiba Gezi’de ortaya çıkan en önemli unsurlardan biri mizahtı. Küfürlü olanlar bir kenara ayrılırsa bugün sosyal medyada ve internet sitelerinde ânında ulaşılabilecek çok zengin ve yaratıcı bir mizah anlayışı ortaya çıktı. İktidarı eleştiren zekâ dolu yazılar bir anda duvarları kapladı. Bununla da kalınmadı, farklı türden çok sayıda örnek de var. Mesela Türkiye Cumhuriyeti’nin 90 yıllık siyaset anlayışını üç kelimeyle özetleyen **“Mustafa Kemal’in askerleriyiz”** sloganları aniden ülke geneline yayılınca, her kimse biri, herhalde Türkiye Cumhuriyet tarihinin en saçma, ama en anlamlı ve komik sloganlarından biri olan **“Mustafa Keser’in askerleriyiz”** sloganını duvarın birine yazıverdi.

Direnış ruhunu kıracağı varsayılan biber gazları ve tomalardan sıkılan kimyasal maddeli (ilaçlı?) sular ne bu ruhu kırdı, ne de gençlerin ümitlerini kaybetti. Aksine direnişin ruhu olan mizahın en üst düzeylere tırmanmasını sağladı.

Kısacası direniş ruhu sürdü, sürüyor ve galiba yerleşik siyaset anlayışlarını yerle bir ede ede sürecek...

İktidar ne kaybetti

Süreci ve ortaya çıkan krizi sağduyuyla değerlendiremeyen ve iyi yönetemeyen iktidar bir ay içinde hata üstüne hata yaptı. Daha ilk gün başlayan polisin şiddeti arttıkça ve gaz bulutları bir anda İstanbul semalarını kaplayınca çok küçük çaplı başlayan protesto zinciri bir anda çığ gibi büyüdü. Büyüdükçe de iktidarın hataları arttı; devletin kullandığı orantısız güç giderek büyüdü; devlet ve iktidar partisi içinden zaman zaman farklı ve birbirleriyle çelişen sesler yükseldi; iktidar nihai olarak **“ben seçimle geldim yetki benim, halktan aldığım yetkiyi böyle kullanıyorum, beğenmeyen beğenmediğini sokakta değil ancak seçimde gösterebilir”** diyerek demokrasiyi sadece sandığa indirgeyince, Türkiye’nin geleceği olan gençliğin önemli bir bölümünü ve mağdur oldukları dönemlerdeki destekçilerini neredeyse tamamen kaybetti.

İktidarın artık tamamen kaybettiği o protestocular içinde çok sayıda;

- AK Parti’ye karşı açılan internet magazinciliği temelli kapatma davasına,
- Meclis’e rağmen Anayasa Mahkemesi’nin sürdürülmesini sağladığı başörtüsü yasağına,
- 367 gibi saçma sapan bir gerekçeyle cumhurbaşkanlığı seçiminin önünün tıkanmasına,
- Askerî vesayet rejiminin sürdürülmesi hamlelerine, karşı duranlar ve AK Parti’nin son on yıl içinde Türkiye’de gerçekleştirdiği önemli ve tarihî dönüşümü belli ölçülerde destekleyip cesaret verenler vardı.

Ulusal medyaya hâkim olan penguin haberciliğine rağmen uluslararası yayın kuruluşları, olan bitenlere büyük ilgi gösterdiler ve her şey dünya kamuoyunun gözü önünde cereyan etti. Böyle olunca iktidar uluslararası kamuoyunun da tepkileriyle yüz yüze kaldı.

Devletin öteki 15-16 Haziranı

Galiba sayfanın sonlarına geldim ve yerimiz de pek kalmadı. Hızla bu haftaki yazımıza başlayalım. İktidar kanadından, müdahale açısından, uzun süren bir sessizlik döneminin ardından, 14 haziranda gelen “**24 saat içinde bu iş bitsin**” demecinin ardından Gezi Parkı’na biber gazlı müdahale 15 haziran akşamı saat 20:55’te geldi. Olaylar ertesi güne de sarktı. İleride tarihçiler bunu herhalde **15-16 Haziran 2013 müdahalesi** türünden bir başlık altında yazacaklardır.

Oysa bugüne kadar **15-16 Haziran** denince, Türkiye’de **1970**’de olup bitenler akla gelirdi. Yani devletin bir de 1970’teki 15-16 Haziranı vardı.

Şimdi hızla **1970’te neler olup bittiğine** bakalım.

Sendikalar Kanunu’nda önemli değişiklikler yapan bir kanun tasarısı 11 Haziran 1970’te Millet Meclisi’nde Adalet Partili ve Cumhuriyet Halk Partili milletvekillerinin oylarıyla kabul edilerek Cumhuriyet Senatosu’na gönderildi. Tasarı işçilerin istedikleri sendikalara serbestçe üye olma haklarıyla, memnun olmadıkları sendikalardan ayrılma haklarını zorlaştırıyor, ayrıca toplu sözleşme ve grev haklarına kısıtlamalar getiriyordu. Buna göre, bir sendikanın ülke çapında faaliyet gösterebilmesi için o işkolundaki işçilerin en az üçte birini üye yapmış olması gerekiyordu. Konfederasyonların kurulabilmesi için de ülke çapındaki sendikalı işçilerin en az üçte birini üye kaydetmiş olmaları şartı getirilmişti. Bu değişiklikler Türk-İş’in önünü açmış ve açıktan açığa DİSK’i hedef almıştı.

15 haziran günü protestolar başladı, önce işyerlerinde toplanan işçiler, sokaklara çıkarak yürüyüşe geçtiler. Eylemler bir anda sanayinin kalbi olan **İstanbul** ve **Kocaeli**’ne yayıldı. İstanbul’da dört ayrı yürüyüş kolu oluştu. Birincisi Anadolu yakasında **Ankara Asfaltı** üzerinde, ikincisi **Eyüp- Alibeyköy- Silahtar- Cendere** üzerinde, üçüncüsü **Topkapı- Çekmece- Zeytinburnu** üzerinde, dördüncüsü **Levent- Boğaz** üzerinde... Yollar tutulmuş, trafik tamamen durmuştu. İstanbul- Ankara yolu kesilmiş, Bakırköy taraflarında da Londra Asfaltı trafiğe kapatılmıştı. Gebze’den başlayan yürüyüş kolu Kartal bölgesinin işçileriyle birleşerek dev bir kortej oluşturmuştu. İzmit bölgesinde de başta **Yarımca- İzmit** yürüyüşü olmak üzere çok sayıda protesto gösterisi yapıldı. İlk günkü gösterilere 100’ün üzerinde işyerinden 70 bin civarında işçi katıldı.

Gösteriler 16 haziranda aynı güzergâhlar üzerinde sürdü. Göstericilerin sayısı ikinci gün 150 bini buldu. Emniyet güçleri bütün yürüyüş kollarının şehrin merkezî yerlerinde toplanmasını engellemek için barikatlar kurdu, köprüler açıldı, vapur seferleri iptal edildi. Bazı barikatlar aşılırken bazı yerlerde polisle göstericiler arasında arbede çıktı. En sert çatışma **Kadıköy**’deki **Yoğurtçu Parkı**’nda oldu. Gün içinde üç işçi, bir esnaf ve bir polis yaşamını yitirdi.

Olayları **toplum polisi**yle önleyemeyen hükümet öğleden sonra toplandı ve çareyi **sıkıyönetim** ilan etmekte buldu. Sıkıyönetim komutanlığı her türlü işçi eylemini yasakladı ve DİSK yöneticileri gözaltına alındı. Beş bin kadar işçi işten çıkartıldı. Ağustos başında Cumhuriyet Senatosu tasarısı bazı küçük değişikliklerle kabul etti. Bununla birlikte önce TİP’in ardından CHP’nin Anayasa Mahkemesi’ne yaptığı başvurular sonuç verdi ve mahkeme protestolara neden olan kanun değişikliklerinin önemlilerini anayasaya aykırı bularak iptal etti.

Sonuç yerine

Sadece günlerinin haziranın 15 ve 16'sına denk gelmesi açısından değil aynı zamanda hak ihlalleri karşısında demokratik protesto hakkının kullanılması açısından da galiba 1970 ile 2013 arasında bir benzerlik kurulabilir. İktidarın karşı tepkisinin sertliği arasında da benzerlikler var. Siyasi sonuçlar açısından da şöyle bir paralellik kurulabilir: 1970 hareketi "**Türkiye'de işçi sınıfı yoktur, dolayısıyla temel strateji Milli Demokratik Devrim'dir**" diyen ve solda epeyce yaygın olan bir anlayışı büyük bir sarsıntıya uğratmıştı, 2013 hareketi de eski tarz siyaset anlayışını benzer bir sarsıntıya uğrattı.

1970'te nihai olarak Anayasa Mahkemesi üzerinden bir sonuç alınırken 2013'te süreç hâlâ devam ediyor. İktidarın "**illa da yapacağım**" noktasından "**bunu halka soracağım**" deme noktasına gelmiş olması başlı başına önemli bir kazanım.

Kaynakça

1. Son bir ay içinde olup bitenler.

2. Kamil Ateşoğulları, *15-16 Haziran: İki Uzun Gün ve Bir Uzun Yürüyüş*, DİSK, Birleşik Metal İşçileri Sendikası Yayını, 2003.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Emredersiniz başkumandanım!

Ahmet Demirel 30.06.2013

Emredersiniz başkumandanım! Türkiye'nin siyasal hayatında yıllar süren kişisel yönetim tecrübelerimiz var. **Birinci Meşrutiyet** dönemindeki kısacık günleri saymazsak seçimli-partili siyasetin 1908'de başladığını söyleyebiliriz. Bu pratik de birkaç yıl içinde **İttihat ve Terakki**'nin tek parti yönetimine, oradan da **Enver, Cemal ve Talat Paşaların** kişisel yönetimine dönüştü. Birinci Dünya Savaşı biterken İttihat ve Terakki'nin yönetici kadrolarının yurtdışına kaçmalarından sonra yeni bir dönem açıldı.

Savaşın ardından **Kurtuluş Savaşı**'nı, siyasi açıdan, 23 Nisan 1920'de toplanan **Birinci Meclis** yönetti. İçindeki güçlü muhalefetin de katkılarıyla, bu meclis, günümüzde de, elinde bulundurduğu anayasal yetkileri kullanma ve siyasete hâkim olma açısından Türkiye'nin en etkili meclislerinden biri olarak anılır. Ülke işgal altındayken ve savaş en ağır koşulları dayatırken, ülkenin demokratik ve etkili bir meclise sahip olması ve ülkeyi dar bir grupla değil, böylesine demokratik bir meclisle yönetip başarıya ulaştırmış olması, Türkiye için, bugün de gelecekte de kıvanç verici bir miras olarak anılmalıdır. Bu meclisi değerlendiren bir yazıyı ilerideki haftalarda ele almayı düşünüyorum. Buradaki konumuz o değil, burada Enver, Cemal, Talat Paşalarla başlayan kişisel yönetim tecrübesinin Cumhuriyet dönemindeki izlerini sürmeye çalışacak ve çok önemli bir kanuna, **Başkumandanlık Kanunu**'na odaklanacağım.

Milli Mücadele'den bugüne

1923 seçimlerinde muhalefetin tasfiye edilmesinin ardından ülkede hızla yeni bir tek parti yönetimi kuruldu, bu da kısa sürede şeflik yönetimine evrildi. **Atatürk**'ün **Ebedi Şefliği**ni, **İnönü**'nün **Milli Şefliği** izledi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili sisteme geçilince teorik olarak şeflik sistemi sona erdi, ama bu kez partilerinin tek hâkimi olan siyasi liderler birbirini izlemeye başladı. 1950'de iktidara gelen DP'nin lideri **Menderes**'in adı, çok kısa süre içinde partinin önüne geçti. Muhalefet lideri İnönü zaten başından beri böyle bir konuma sahipti.

Soğuk Savaş'la birlikte Türkiye çoktan bir "**milli güvenlik ülkesi**" hâline gelmişti. 1960 darbesini izleyen 1961 Anayasası'yla birlikte, Soğuk Savaş'ın gereği olarak, yasama yetkileri Meclis'le Anayasa'da gösterilen "**yetkili kurumlar**" arasında paylaştırıldı. Anayasa'nın Türk siyasetine hediye ettiği **Milli Güvenlik Kurulu**, çok geçmeden, Türkiye siyasetinin temel kararlarının alındığı kurum hâline geldi. Kurulun yetkileri 1971-73 anayasa değişiklikleri ve 1982 Anayasası'yla birlikte daha da artarken, siyasi partilerin ve Meclis'in işlevi giderek zayıfladı.

1960'tan başlayarak askerî ve sivil bürokrasi ile yüksek yargı, devletin temel politikaların belirlenmesinde giderek ana unsurlar hâline gelirken, siyasi partilerin fazlasıyla müdahil olamadıkları bir "**devlet siyaseti**" alanı ortaya çıktı. Seçimleri kazanan siyasi partilerin kurdukları hükümetlerin **kendi inisiyatifleriyle** siyasi kararlar alabildikleri siyaset alanı iyice daraldı. Devlet politikaları ile siyaset alanının ürettiği politikalar uyumlu gittiği, çatışmadığı dönemlerde işler iyi gitti, uyumsuzluk ve çatışma olduğunda da kriz çıktı. Ama yine de bir bütün olarak bakıldığında bu politikalar genellikle uyumlu gitti, iktidara gelen ve hükümetleri kuran partiler ve başkanları devlet politikalarıyla çatışmayı genellikle istemediler ve çoğu kez de zaten kendilerinin de benimsedikleri bu politikaları gönüllü olarak hayata geçirdiler. Kendilerine ayrılan siyasi alan dar olsa da ve giderek azalsa da siyasi partilerin güçlü ve hâkim liderleri hiç eksik olmadı; birkaç örnek vermek gerekirse, **Demirel**'in adı Adalet Partisi'nin, **Özal**'ın adı Anavatan Partisi'nin, **Erdoğan**'ın adı AK Parti'nin önüne geçti. İstisnasız bütün partiler liderleriyle özdeşleşti.

On yılda değişenler, değişmeyenler

Son on yıl içinde bu sistemin ciddi bir değişim ve dönüşüm geçirdiği kolaylıkla görülüyor. Başta Ordu ve Yargı olmak üzere bürokratik güçlerin siyasetteki etkileri önemli ölçüde geriletildi, buna karşılık sivil iktidarların siyaset yapma alanları on yıl öncesine göre büyük ölçüde genişledi. Genişledi de, siyasi partiler ve Meclis'in siyaset yapmada, siyaseti belirlemedeki rolü aynı ölçüde arttı mı acaba? O açıdan ben kendi hesabıma çok önemli bir değişim göremediğimi söylemek zorundayım. Hâlâ parti liderleri çok güçlü; partilerinin kontrolünü neredeyse tek başlarına ellerinde tutuyorlar. Hem partilerinin temel politikalarını belirliyorlar hem de aday listelerini şekillendirerek kimlerin milletvekili olacağına neredeyse tek başlarına kendileri karar veriyorlar. Seçimlerde halk sadece o da seçim barajı yüzünden sınırlı ölçüde hangi partinin kaç milletvekili çıkartacağına karar veriyor, ama kimlerin milletvekili olacağını söyleme konusunda hiçbir yetkileri yok. Geçmiş dönemlerdekinden farklı da olsa kişisel yönetim geleneğimiz galiba devam ediyor.

Şimdi bu kişisel yönetim geleneğimizin zirveye ulaştığı bir uygulamayı gözden geçirelim.

Başkumandanlık Kanunu nasıl çıktı?

Kurtuluş Savaşı yıllarında cephelerde durumun kötüye gittiği bir dönemde **Mustafa Kemal Paşa**, Meclis'in yetkilerini kullanma hakkı gibi olağanüstü bir yetkiyle donatılarak **başkumandanlığa** getirildi. Muhalif

milletvekilleri kanunla verilen bu yetkiye başından beri karşı çıktılar ve bir yıllık zorlu bir uğraştan sonra yetkiler yeniden Meclis'e devredildi.

10 Temmuz 1921'de Yunan Ordusu kesin sonuç almak amacıyla Bursa ve Uşak yörelerinden saldırıya geçti ve 25 temmuza kadar aralıksız süren çarpışmalar sonucunda Türk ordusu büyük kayıplar vererek Sakarya Nehri'nin doğusuna çekildi. Bu yenilgi askerî açıdan büyük bir tehlike oluştururken, Ankara'da açık bir sarsıntıya yol açtı, hatta Meclis'in Kayseri'ye nakledilmesi konusu bile gündeme geldi. 4 ağustosta da bir **başkumandanlık makamı** oluşturulması fikri ortaya atıldı ve **Meclis Başkanı**'nın **Başkumandanlığı** da üzerine alması görüşü ağırlık kazandı.

5 Ağustos 1921'deki gizli toplantıda, Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önce verdiği önerge doğrultusunda **Başkumandanlık Kanunu** kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa, nergesinde **"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu meşru yetkileri fiilen kullanmak koşuluyla"** başkumandanlığı kabul ettiğini belirtti ve bu yetkilerin üç aylık bir süreyle sınırlandırılmasını istedi. Muhalifler Meclis'in yetkilerinin bir şahsa verilmesinin söz konusu olamayacağını belirseler de Mustafa Kemal Paşa, bu itirazı şu sözlerle karşıladı: ***"İtiraf etmek lazımdır ki bu yetki büyük bir yetkidir. Meclis'in yetkisidir ki bana veriyor. Böyle olmakla beraber, üç ay sonra elbette ya yenilersiniz veya yürürlükten kaldırırsınız. Böyle bir yetki vermek doğru değildir. Bunun için üç ay gibi kısa bir zaman ile sınırlayınız."***

Gizli toplantıda yapılan oylama sonucunda kanun, 13 ret oyuna karşılık, 169 oyla kabul edildi. Aynı gün açık celseye geçildiğinde, kanun, bu kez, üzerinde hiç tartışma yapılmaksızın, oturumda hazır bulunan 184 üyenin oybirliğiyle kabul edildi. Artık Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandan sıfatıyla vereceği emirler, kanun niteliği taşıyacaktı.

İlk uygulamalar

Başkumandanlık Kanunu yürürlüğe girince Mustafa Kemal Paşa, emirle, **İstiklal Mahkemelerini** yeniden kurdu, üyelerini kendisi atadı. 7-8 Ağustos 1921'de halkı maddi ve manevi kaynaklarıyla milli mücadeleye katılmaya çağıran **"Tekâlif-i Milliye"** emirlerini yayınladı. Emirlerin uygulanması ve yüzde 40 vergi toplamak üzere Tekâlif-i Milliye Komisyonları kuruldu. Emirleri yerine getirmeyenlerin cezalandırılması görevi de yeniden kurulan İstiklal Mahkemelerine verildi.

Ardından Türk ordusu karşı taarruza geçti. 23 Ağustos 1921'de başlayan çarpışmalar 5 eylle kadar aralıksız sürdü, Yunan ordusunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilişi 13 eylle kadar sürdü. Sakarya Savaşı'nın kazanılmasıyla, tehlike bertaraf edilirken 19 eylülde Meclis Mustafa Kemal Paşa'ya gazilik unvanı ve **mareşal** rütbesi verdi. Sakarya Savaşı'nın önemli sonuçlarından biri, eylül başında Batum'da bir kongre düzenleyen Enver Paşa'nın Türkiye'ye dönme ve milli mücadelenin önderliğini ele geçirme arzusunu sona erdirmesi oldu. Savaşın kazanılmasından sonra iki hafta kadar daha Kafkaslar'da bekleyen Enver Paşa durum açıklığa kavuşunca Türkiye'ye dönme fikrinden vazgeçmek zorunda kaldı ve bir Türk-İslam imparatorluğu kurma hayallerini hayata geçirmek üzere buradan ayrıldı. Bu hayali 1922 haziranında Kızıl Ordu birliklerine karşı savaşırken can vermesine kadar sürecektir.

Süre uzatmaları

Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin dolması yaklaşırken Meclis'in 31 Ekim 1921 tarihli gizli toplantısında, yine uzun tartışmalardan sonra, kanunun süresi, 5 kasımdan geçerli olmak üzere, aynı koşullarla üç ay daha uzatıldı (3 çekimser, 12 ret, 154 kabul). Aynı günkü açık toplantıda hiçbir tartışmaya girilmeksizin, aynı teklif oy

çokluğuyla kabul edildi. Üç ay önceki açık toplantıda oybirliğiyle kabul edilen kanunun bu seferki açık toplantıda oy çokluğuyla kabul edilmiş olması, Meclis'te bu konuda beliren muhalefetin giderek su yüzüne çıkmaya başladığına işaret ediyordu.

2 Şubat 1922 tarihli gizli toplantıda, kanunun süresi 5 şubattan geçerli olmak üzere, aynı koşullarla üç ay daha uzatıldı. 4 Şubat 1922'de konu bu kez açık toplantıda öncelikli olarak ele alındı. Bu açık toplantıda muhalifler, Mustafa Kemal Paşa'nın olağanüstü yetkilerinin geri alınması koşuluyla, üç ay daha başkumandanlıkta kalması yönünde bir karşı önerge verdiler. Uzun tartışmalardan sonra, oturum başkanı, bu teklifi komisyona gönderip oya sunmadı ve Başkumandanlık Kanunu'nun aynı koşullarla üç ay daha uzatılmasını öngören teklifin kabul edildiğini belirterek tartışmaların uzayıp gitmesini önledi.

Meclis'te **"Meclis'in söz söylemek hakkı yok mu? Meclis'in yetkisi ve hâkimiyeti nerede kalıyor"** diyerek kanunun verdiği yetkilere karşı çıkan muhalif sesler giderek güçlenmeye başladı.

Mayıs krizi

Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin aynı koşullarla üç ay daha uzatılması konusu, 4 Mayıs 1922'de yapılan bir gizli toplantı sırasında yeniden gündeme gelince çok hararetli tartışmalar yaşandı. Bu gizli toplantıya Mustafa Kemal Paşa katılmamıştı. Toplantıda Meclis'in yetkilerinin bir şahsa devri konusunda öteden beri süregelen muhalif tutum önceliklere kıyasla çok sert biçimde ortaya kondu. Toplantı, sürekli söz alıp, uzun eleştirilerde bulunan muhaliflerin hâkimiyeti altında geçti. Muhallifler 17 imzalı bir önerge vererek kanunun ikinci maddesinin iptalini istediler. Önergede, *"Uzatılması teklif olunan Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesinin yürürlükte kalması yüksek meclisin yasama yetkisini sınırladığından ve azalttığından bu maddenin iptalini (...) teklif ederiz"* deniyordu. Bu önerge, 12 çekimser, 73 kabul oyuna karşılık 91 oyla reddedildi. Kanunun Başkumandan'a olağanüstü yetkiler veren ikinci maddesinin yürürlükten kaldırılmasını isteyenlerin sayısının üç ay içinde bu denli artması, muhalefetin artık iyice güçlendiğini gösteriyordu. Teklifin reddedilmesinden sonra, kanunun aynı koşullarla, üç ay süreyle yeniden uzatılması yolundaki önerge oy çokluğuyla kabul edildi. Bu gizli görüşmenin hemen ardından açık oturuma geçildi ve kanunun maddeleri teker teker oylanarak kabul edildi. Bununla birlikte, kanunun tümü oya sunulurken, muhaliflerin oylamaya katılmayarak yaptıkları engelleme yüzünden, Meclis'te görüşme yapılabilmesi için gerekli olan görüşme yetersayısına (161) ulaşamadı. Kanunun daha önce öngörülen üç aylık uzatma süresinin dolduğu 5 Mayıs günü Meclis toplanmayınca, hukuki açıdan, kanun yürürlükten kalkmış oldu.

Mustafa Kemal Paşa, sorunu çözmek üzere 6 Mayıs 1922'de Meclis'i gizli toplantıya çağırdı. Kendisine yöneltilen eleştirileri sert bir dille cevaplandırdı hatta şu sözleriyle bu konudaki kararlılığını dile getirdi: *"Ben görüyorum ki Mecliste çeşitli doğrultularda birbirlerine muhalif birtakım tezahürat vardır. Bunun sonucunda ne oluyor? Bunun sonucunda Başkumandanlık bir gün yahut iki gün belirsiz ve boşlukta kalıyor. Ordu kumandansızdır. Ordu bu dakikada kumandansızdır. Eğer ben orduya kumanda ediyorsam kanuna aykırı olarak kumanda ediyorum. Çünkü derhal kumandadan çekilmek istedim. Meclisin tezahüratı üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve Müdafaa-i Milliye Vekâletine dedim ki, Başkumandanlığım bitmiştir. Derhal bana Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Paşa dedi ki, benim de beraber bitmiştir. Ordu kumandansız mı kalacak, ne olacak? Bundan dolayı bırakamam ve bırakmayacağım. Fakat bu muhalefet belirtisi beni iki günden beri kanuna aykırı olarak Başkumandanlık yapmaya sevk etmiştir."*

Tartışmalar sürünce, başkumandanlığa ilişkin bu sözleri Meclis'in kararını tanımayacağı şeklinde anlaşılabilecek olan Mustafa Kemal Paşa *"başkumandanlığı bırakamam ve bırakmayacağım"* şeklindeki sözlerini şöyle düzeltti: *"Bu münasebetle deminki değerlendirmeme bir cümle ilave etmek istiyorum. Başkumandanlığın muhafazası ve*

devam ettirilmesi o kadar çok lüzumlu demiştim ki, bunu bırakmam demiştim. Yani Yüksek Meclisiniz bu lüzumu mutlaka anlamıştır ve bana bıraktırmaz." Gizli toplantıdan hemen sonra geçilen açık toplantıda hiçbir tartışma yapılmadan doğrudan oylamaya geçildi ve Başkumandanlık Kanunu'nun süresi 15 çekimser ve 11 ret oyuna karşılık, 175 oyla üç ay daha uzatıldı.

Kanuna son darbe

Nihayet, muhalefetin iyice güçlendiği ve temel kanunları birbiri ardına değiştirdiği 1922 temmuzunda kanunun süresinin yeniden uzatılması gündeme gelince, Mustafa Kemal Paşa bu yetkileri Meclis'e devrettiğini açıkladı. Bir oylamaya gidildiği takdirde sürenin yeniden uzatılması artık çok zor gözüküyordu. 20 Temmuz 1922'de yetkiler kaldırılınca, muhaliflerin de desteğiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık unvanı, oybirliğiyle, süresiz olarak uzatıldı.

Tek cümleyle bağlarsak, bir yandan kişisel yönetim geleneğimiz var, ama öte yanda da Kurtuluş Savaşı gibi çok kritik bir dönemde bile, Mustafa Kemal Paşa gibi karizmatik bir lidere verilen olağanüstü yetkilere karşı çıkmayı bilip bunu geri almayı başaran bir meclis direnişimiz de var. Bu çok önemli bir mirastır.

Kaynakça:

Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kanunların milli iradeyle dansı

Ahmet Demirel 07.07.2013

 Kanunların milli iradeyle dansı 1954 Genel Seçimleri'nde **Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)** oyların **yüzde 34,8**'ini almasına rağmen parlamentodaki sandalyelerin sadece **yüzde 5,7**'sini kazanabilmişti. 1961'de bu kez **Adalet Partisi (AP)** oyların yüzde **34,8**'ini kazandı ve parlamentoda **yüzde 35,1** oranında temsil imkânı yakaladı. 2002'de ise **Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)** oyların yüzde **34,3**'ünü aldı ve parlamentodaki sandalyelerin yüzde **66,0**'sı bu partiye gitti! Her üç partinin de oy oranları aynı iken (yüzde 34 dolayında) kazanılan sandalyeler sırasıyla yüzde 5,7, yüzde 34,8 ve yüzde 66,0 olmuştu!

Oy ile temsil oranları arasında görülen bu uçurumun temel nedeni farklı tarihlerde uygulanan **farklı seçim sistemleri**yd. Bu örnekten de yola çıkılırsa, seçim sistemi, en basit ifadeyle, seçmenlerin oylarını, mecliste temsile dönüştüren, kime kaç milletvekilliği verileceğini hesaplayan aritmetik bir formülden başka bir şey değil.

Örnek tuhaf gelmiş olabilir. Doğru, çünkü tuhaf! Oy aynı, ama milletvekilli sayılarında uçurumlar var. Aynı oyla, birincisinde mecliste muhalefet bile sayılamayacak bir parti oluyorsunuz, ikincisinde hak ettiğiniz kadar milletvekili çıkartıyorsunuz, üçüncüsünde ise üçte bir oyla neredeyse tek başınıza anayasayı bile

değiştirebilecek üçte ikilik temsille ulaşıyorsunuz.

Bu uçuşumu yaratan seçim kanunları ülkemizde onlarca kez değişti. 2000’de 1950 seçimlerinin 50. yılı münasebetiyle yazdığım bir yazı sırasında yaptığım araştırmalarda sözkonusu 50 yıl içinde seçim kanunlarında ortalama olarak neredeyse her yıl irili ufaklı değişiklikler yapıldığını keşfetmiştim. Bazıları seçimin aritmetik hesabına müdahale eden radikal değişikliklerdi ama çoğu, kütüklerin yazılışına, oyların nasıl sayılacağına, görevlilerin görevlerine, vb. ilişkin görece önemsiz değişikliklerdi. Ama değişiklik değişiklikti çünkü oyunun kurallarına müdahale idi.

Sonrasını takip etmedim. Muhtemelen aynı hız hâlâ devam ediyordur. Etmese bile fark etmez çünkü bu değişiklikler genel olarak sandıktan çıkan sonucu meclise birebir yansıtmaya yardım etmekten ziyade, hep iktidardaki partinin **“gelecek seçimde oyum azalsa bile yeniden tek başıma nasıl iktidar olurum”** mantığı doğrultusunda yapılan değişiklikler olmuştur.

Bunu yapmak kolay çünkü. Seçim kanununu değiştirmek anayasayı değiştirmek gibi zor bir şey değil. İktidardaki parti meclis çoğunluğuna dayanarak istediği an, istediği gibi değiştirebiliyor! Basit çoğunluk yetiyor.

1908’den 1946’ya

1908’den 1946’ya kadar ülke **iki dereceli seçim**lerle yönetildi. 1908, 1919 ve 1920 hariç, seçimlerin tamamı (1912, 1914, 1923, 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943) **tek partili seçim**lerdi. Daha doğrusu seçimler değil parti merkezlerinin belirlediği adayların ikinci seçmenlere oybirliğiyle onaylatıldığı sözde seçimler, yani seçme veya bir başka deyişle atamaydı. Onları geçelim. Ayrıntıları için benim **İletişim**’den çıkan **İlk Meclisin Vekilleri** kitabı ile **Tek Partinin İktidarı** kitabına bakabilirsiniz. Kısaca özetlersek, CHP’nin tek parti iktidarını kurduğu 1923 seçiminden 1946 seçimine kadarki altı seçimde 1.037 kişi milletvekili seçilmişti. Bunların 1.032’si ya CHP adayı ya da CHP’nin ikinci seçmenlere **“bunları seçin”** diye talimat verdiği sözde bağımsız adaylardı. Burada sorulması gereken sonu, **“nasıl oldu da 1.037’de 1.032 sağlandı”** değil, **“nasıl oldu da beş kişi bu sistemi delmeyi başardı”** olmalıdır. Bu da gelecek haftaların güzel bir yazı konusu olabilir. Bu haftalık geçelim.

1946’dan 1957’ye

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından çok partili sisteme geçildiğinde seçimler tek dereceli hâle getirildi. Liste usulü çoğunluk sistemi devam ediyor ve hâlâ partiye değil adaylara oy veriliyordu. **1946’da** ilk kez yapılan **tek dereceli seçim**, tarihe Türkiye’nin seçim tarihinin en şaibeli seçimi olarak geçti. **Oylar açık olarak kullanılıyor sonra da gizli olarak sayılıyordu.** Gizli sayım da her türlü seçim hilesinin önünü açıyordu. Mesela dönemin İstanbul Valisi **Lütfi Kırdar** 1946’da İstanbul’da yapılan seçime nasıl müdahale ettiklerini şöyle anlatır: “1946’da İstanbul’da 23 yeri de CHP kaybetti. Cevdet Kerim İncedayı, ‘hepsini kazandık’ şeklinde mazbata yapmaya zorladı. İntihar etmeyi dahi düşündüm. Sonra beş yere razı oldum. [Aslında seçimi kazanmış olan] iki Rum, iki Ermeni ve bir tanınmamış Türk yerine Hüseyin Cahit Yalçın, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Recep Peker, Cahit Toydemir, Kazım Karabekir’i kabul ettim.” Seçimi kaybetmiş ünlülerin vali müdahalesiyle milletvekili yapıldığı bu seçimi iktidardaki CHP kazandı.

1946-1950 arasında Demokrat Parti sürekli seçim sisteminin orantısızlığına dikkat çekerek nispi temsil sistemine geçilmesini savunurken, CHP mevcut sistemin Türkiye’nin bünyesine en uygun düşen seçim sistemi olduğunu öne sürdü ve liste usulü çoğunluk sisteminden vazgeçmedi. Bu sistem seçimden birinci çıkan partiyi

meclise ezici bir çoğunlukla taşıyor, dolayısıyla iktidarın çok işine geliyordu. CHP bir sonraki seçimde küçük bir oy farkıyla da olsa yine birinci olacağını ve bu küçük farkın kendisine mecliste güvenli bir çoğunluk sağlayacağını umuyordu.

Ama işler öyle gitmedi, 1950'de her şey tersine döndü ve iktidar partisi adeta kendi silahıyla vuruldu. DP adayları ortalama olarak oyların yüzde 53,3'ünü, CHP adayları ise yüzde 39,9'unu alırken, yürürlükteki çoğunluk sistemi yüzünden ülke genelindeki toplam 487 milletvekilliğinden 416'sını DP adayları, 69'unu ise CHP adayları kazandı. Kısaca DP yüzde 53 oyla Meclis'te yüzde 85 gibi ezici bir çoğunluğa sahip olmuştu. Bu sonuç rolleri de değiştirdi. CHP ısrarla nispi temsil sistemine geçilmesinin gerekliliğine dikkat çekmeye başladı, seçimin galibi DP ise mevcut sistemin Türkiye için en iyi sistem olduğunu söyleyip durdu.

Aynı sistemle yapılan 1954 seçiminde DP hem oylarını hem de temsil oranını artırdı. İktidar partisinin oy oranı 56,6'ya, Meclis'teki temsil oranıysa yüzde 93,2'ye yükseldi. Sistem 1950'de olduğu gibi 1954'te de aslında CHP'nin hak ettiği birçok milletvekilliğini DP'ye kaydırıyordu. Bir başka deyişle seçim kanunu halk iradesiyle dansa devam ediyordu.

1957 seçimi

1950'lerin ortasından itibaren DP'nin giderek tek parti dönemini aratmayacak ölçüde otoriterleşmesi, muhalefetteki partileri bir seçim ittifakı arayışına zorladı. CHP, Hürriyet Partisi ve Millet Partisi aralarındaki işbirliği görüşmelerini sıklaştırdılar. Tek bir partinin çatısı altında seçime girmek veya illeri aralarında paylaşarak birbirlerini farklı illerde desteklemek gibi alternatifler konuşulurken DP hamlesini yaptı ve seçim kanununu bir çırpıda değiştirdi.

Kanunda yapılan değişikliğe göre, bir siyasal parti, örgütünün bulunduğu bütün seçim bölgelerinde seçime katılmak ve seçime katıldığı seçim çevrelerinin tümünde seçilecek milletvekili sayısı kadar aday göstermek zorundaydı. Bir parti herhangi bir nedenle eksik sayıda aday gösterirse, kendilerinden bu eksik sayıyı tamamlamaları istenecek, bu tebliğden itibaren 24 saat içinde eksikler tamamlanacaktı. Buna uymayan siyasal partiler, ülke genelindeki bütün seçim çevrelerinde seçime katılma hakkını kaybedecekti. Böylelikle muhalefet partilerinin illerde birbirlerini desteklemelerinin yolu kapandı.

Yasada yapılan bir başka değişikliğe göre, bir siyasal partiye adaylık için başvurmuş olan herhangi bir kimse, o partinin aday listelerinde yer alsın veya almasın hiçbir seçim bölgesinde başka bir partiden ya da bağımsız olarak aday olamayacaktı. Ayrıca, bir siyasal partiye üye olan bir kişinin, kendi onayıyla olsa bile, başka bir siyasal partiden aday gösterilmesi yasaklandı. Bir başka önemli değişikliğe göre de, seçimin zamanında yapılması hâlinde, seçim tarihinden en az altı ay önce mensup oldukları partiden ayrılmamış olanlar bir başka partiden aday gösterilemeyecekti. Seçimin meclis tarafından yenilenmesine karar verilmesi hâlinde ise, karar tarihinden önceki iki aylık süre içinde ve karardan sonra partilerinden ayrılanlar hakkında da aynı hüküm uygulanacaktı. Bu değişiklikler de muhalefetteki partilerin ortak liste yapma şansını tamamen ortadan kaldırdı.

Herkesin kendine çalıştığı 1957 seçiminde DP'nin oyları ilk kez yarının altına indi ama liste usulü çoğunluk sistemi, iktidar partisine, Meclis'teki ezici çoğunluğu altın tepsiyle sundu. DP oyların **yüzde 47,3'ünü**, milletvekilliklerininse **yüzde 69,5'ini** almıştı. Oy oranı **yüzde 40,6'ya** kadar yükselen CHP'nin payına ise milletvekilliklerinin sadece yüzde **29,2'si** düşmüştü. Orantısız seçim sistemi yine yapacağını yapmış hak edilmeyen milletvekilliklerini bir partiden alıp ötekine vermişti.

1960 sonrası

1960 darbesini izleyen 1961 seçiminden başlayarak 1946-1960 arasında uygulanan tek dereceli liste usulü çoğunluk sistemi terk edilerek **nispi temsil** esasına geçildi. Her il bir seçim çevresi olarak düzenlenirken, milletvekili sayısı da 450 olarak sabitlendi.

Milletvekillikleri partilere dağıtılırken her partinin aldığı oylar önce bire, sonra ikiye, sonra üçe, nihayet ilden çıkacak milletvekili sayısına kadar teker teker bölünecek, en büyük değerler sıralanıp milletvekillikleri buna göre dağıtılacaktı.

1961'de ülke barajı yoktu. Ama **seçim bölgesi barajı** vardı. Bu baraj geçerli oyların o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle hesaplanıyordu. Örneğin iki milletvekili çıkacak illerde baraj yüzde 50, üç milletvekili çıkacak illerde yüzde 33,3, dört milletvekili çıkacak illerde yüzde 25 gibi.

Baraj farklı illerde farklı partilerin lehine işleyince ortaya oy oranlarıyla orantılı bir meclis aritmetiği çıktı. Ama baraj farklı işleseydi, bu orantılılık olmayabilirdi. Partilere şansları yardım etti. Seçimin galibi CHP oyların yüzde 36,7'sini, milletvekilliklerinin de, buna orantılı bir biçimde yüzde 38,5'ini aldı. Böylece, bu orantılı sistemle birlikte Türkiye ilk kez koalisyon hükümetleriyle tanıştı..

En demokratik seçim

1965'te Türkiye **milli bakiye sistemi**yle tanıştı. En demokratik sistem olarak tanımlanan bu sisteme göre her parti ne kadar oyu varsa o kadar milletvekili çıkartacaktı: Mesela oylar yüzde 49 ise milletvekilliklerinin de yüzde 49'u; oylar yüzde 2 ise milletvekilliklerinin de yüzde 2'si...

Her il bir seçim çevresiydi. Önce, her seçim çevresinde, geçerli oyların toplamı o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına bölünerek "**seçim sayısı**" saptanıyordu. Her seçim çevresinde, her bir partinin aldığı toplam oylar içinde ne kadar "seçim sayısı" varsa, o parti, o seçim çevresinde, o kadar milletvekili çıkarıyordu. Bağımsız adayın seçimi kazanabilmesi için en az o seçim çevresindeki "seçim sayısı" kadar oy alması gerekiyordu.

Seçim çevrelerindeki milletvekillikleri, siyasal partiler arasında, yukarıda belirtilen esasa göre dağıtıldıktan sonra, her partiye ait geriye kalan geçerli artık oylar, ülke genelini kapsayan "milli seçim çevresi" içinde toplanıyordu. Daha sonra, bütün partilerin "**milli seçim çevresi**" içinde toplanan artık oylarının toplamı, seçim çevrelerinde yapılan ilk milletvekili dağıtımından sonra açıkta kalan toplam milletvekili sayısına bölünüyor "**milli seçim sayısı**" bulunuyordu. Her bir partinin "milli seçim çevresi" içindeki toplam artık oyları da "milli seçim sayısı"na bölünerek, açıkta kalan milletvekillikleri siyasal partiler arasında dağıtılıyordu. Buna göre her bir partinin "milli seçim çevresi"nde toplanan artık oyları içinde ne kadar "milli seçim sayısı" varsa, o parti "milli seçim çevresi"nden o kadar milletvekili çıkarıyordu.

Görüldüğü gibi sistem tek bir oyun dahi boşa gitmesini önüyor ve siyasal partilerin aldıkları oy oranlarıyla, kazandıkları milletvekili oranlarının hemen hemen birbirine eşit olmasını sağlıyordu. Böyle olunca da sistem, doğal olarak, küçük partilerin ezilmesini önüyordu.

Milli iradeyi gerçek anlamıyla yansıtan bu seçimde **AP** oyların **yüzde 52,9'unu** alarak, Meclis'te **yüzde 53,3'lük** bir temsil yakaladı ve tek başına iktidar oldu. Milli bakiye sisteminden küçük partiler de yararlandılar: MP yüzde

6,3'lük oy oranıyla 31, YTP yüzde 3,7'lik oy oranıyla 19, TİP yüzde 3,0'lük oy oranıyla 15, CKMP de yüzde 2,2'lik oy oranıyla 11 milletvekilliği kazandılar.

1969'dan 1980'e

Seçimin galibi AP seçimden sonra ilk iş olarak seçim kanununa el attı. Milli bakiye sistemi tek başına iktidar için yüzde 50'nin üzerinde oy gerektiriyordu. AP bunu yeniden sağlamasının zor olduğunu görerek 1961'deki sisteme geri dönülmesini öngören bir kanun değişikliğine gitti. Bununla birlikte, Anayasa Mahkemesi seçim çevresi barajının anayasada öngörülen serbestlik ilkesini zedelediği gerekçesiyle baraj uygulamasını iptal etti. Böylece hiçbir barajın olmadığı bir nispi temsil sistemi dönemi açıldı. Orantısızlık derecesi yüksek olmamakla birlikte milli bakiye sisteminin himayesi altına aldığı küçük partileri adeta ezen bu sistemin ana kuralları 1980'e kadar olduğu gibi sürdü. AP, bu sistem sayesinde, 1969 seçiminden yüzde 46,5'luk oyuna rağmen tek başına iktidar çıkardı. 12 Mart günlerinin ardından 1980'e kadar süren koalisyonlar dönemine girdik. 1973 ve 1977'de yapılan seçimlerin birincisi olan Ecevit'in CHP'si bu seçimlerden sırasıyla yüzde 33,3 ve 41,3 oy oranlarıyla birinci çıksa da bu oranlar tek başına iktidar için yeterli olmadı, istikrarsız koalisyonlar 12 Eylül 1980 darbesine kadar sürdü.

12 Eylül sonrasında seçim kanunlarındaki değişiklikler birbiri ardına geldi. Milli iradeyle dansın baş döndürücü bir hızla devam ettiği son 33 yılın gelişmelerini de gelecek hafta ele alalım.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Barajla yaşamaya mecbur muyuz

Ahmet Demirel 14.07.2013

 Barajla yaşamaya mecbur muyuz 12 Eylül 1980 darbesinin hemen ardından Türkiye yüzde 10'luk seçim barajıyla tanıştı. 30 yıldan beri seçimlerde uyguladığımız böylesine yüksek bir baraj, Türkiye dışında, bir de çoğumuzun adını bile duymadığı Seyşel Adaları'nda var!

Türkiye'de 1983 seçimlerinden bu yana milletvekili genel seçimlerinde yüzde 10'luk bir ülke barajı uygulanıyor. Buna göre milletvekili genel seçimlerinde Türkiye genelindeki oy oranı yüzde 10'un altında kalan partiler, mesela bir ildeki bütün oyları almış olsalar bile, hiçbir ilden tek bir milletvekili bile çıkartma hakkını elde edemiyor, Meclis'e temsilci gönderemiyorlar. Bu partilerin halkın oylarıyla hak ettikleri milletvekillikleri, barajı aşan öteki partiler arasında paylaştırılıyor.

Bir de **dünyaya bakalım** ve bu açıdan rakiplerimizi tanıyalım.

Hint Okyanusu'nda Madagaskar'ın kuzeydoğusunda irili ufaklı 115 adadan oluşan, 84.000 nüfuslu ada devleti **Seyşeller**'de 34 üyeli meclisin 25 üyesi, İngiltere'deki gibi, **dar bölge sistemiyle**, kalan 9'u **yüzde 10 barajını** aşan partiler arasında orantılı olarak dağıtılıyor. Avrupa'nın ortasında da **Lihtenştayn** adında küçük bir prenslik

var. Bir ucundan bir ucuna üç saatte yürünebilen, 36.000 nüfuslu bu ülkenin 25 üyeli parlamentosunun seçimlerinde **yüzde 8 baraj** uygulanıyor.

Dünyanın en yüksek barajını kurma konusunda birincilik bizim mi, Seyşellerin mi, tartışılabilir ama iki ülkenin de Lihtenştayn'ı kesin olarak geçtikleri çok açık. Benim bildiğim ve senelerdir etrafıma da sorup duyduğum kadarıyla, **dünyada barajın yüzde 8 veya yüzde 10'a ulaştığı başka da bir ülke yok!**

Şahaneyiz yani!

Baraj niye konu?

Geçen hafta **Tarihin Sesi**'nde 1908'den 1980'e kadarki seçimleri ele almıştım.

Kaldığımız yerden devam edelim.

12 Eylül 1980 darbesi araya girince, Türkiye seçim tarihinde iki seçim arasındaki en uzun aralık yaşandı. 1977 seçimlerinden bir sonraki seçim tam altı yıl sonra **1983**'te yapılabildi. Yeni dönem açılırken seçim kanununa getirilen en önemli yenilik **yüzde 10'luk ülke barajı** oldu.

Hemen bu barajı koyan darbecilerin gerekçelerine bakalım.

12 Eylül 1980'te Türk Silahlı Kuvvetleri adına ülke yönetimine el koyan ve kendilerini Milli Güvenlik Konseyi (MGK) olarak adlandıran ve halen yargılanmakta olan darbeci heyetin başkanı Orgeneral **Kenan Evren**, 23 Ekim 1981'de, 160 üyesinin 40'ını doğrudan, 120'sini de valilerin önerilerini değerlendirerek bizzat atadığı sözde parlamento **Danışma Meclisi**'nin açılışında üyelerine şöyle seslenmişti: *"Anayasa kadar önemli olan bir kanun da, Seçim Kanunu olacaktır. Küçük küçük partilerin koalisyon döneminde ne kadar müşküller çıkardığını, iktidarda kalabilmek uğruna bu küçük partilere ne tavizler verildiğini hep beraber gördük ve yaşadık (...) Parti enflasyonunu önleyecek bir seçim sistemini bütün millet sizlerden beklemektedir."*

Danışma Meclisi, gelen bu direktif doğrultusunda yaptığı çalışmalar sonucunda, bahsi geçen "**temel sorunları**" gidermek üzere biri ülke genelinde, öteki seçim çevresi özelinde olmak üzere **iki ayrı baraj getiren bir seçim sisteminde** karar kıldı. 10 Haziran 1983'te yürürlüğe giren 2839 sayılı Seçim Kanunu'na göre, ülke genelindeki geçerli oyların yüzde 10'undan daha düşük oy alan partilerin Meclis'te tek bir milletvekili ile bile temsil edilmelerinin önü kesinlikle kapatılıyordu. **Seçim Çevresi Barajı** ise Türkiye'nin daha önce tanışık olduğu bir uygulamaydı: Daha önce, bir kez, 1961 seçiminde uygulanmış, ama sonra, geçen hafta yazdığım gibi, Anayasa Mahkemesi kararıyla bundan mecburen vazgeçilmişti. Hatırlatalım: Seçim Çevresi Barajı, o seçim çevresindeki geçerli oyların o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle hesaplanıyordu. Örneğin iki milletvekili çıkacak illerde baraj yüzde 50, üç milletvekili çıkacak illerde yüzde 33,3, dört milletvekili çıkacak illerde yüzde 25, beş milletvekili çıkartacak illerde yüzde 20 gibi. İllerde bu oranları aşamayacak olan partiler, ülke genelinde yüzde 10'u geçmiş olsalar bile, o ilden milletvekili çıkartamayacaklardı.

Kısaca kanun, partilerden, önce, ülke genelinde yüzde 10'luk bir oy oranını aşarak temsile hak kazanmalarını istiyor; bu da yetmiyor, seçim çevrelerinde de, artık oran her neyse, o kadar oy almalarını istiyordu.

Yani, baraj üstüne baraj...

Peki, neden yüzde on?

Eski bir İngiliz sömürgesi olan **Seyşeller**, Türkiye'deki darbeden dört yıl önce 1976'da Commonwealth üyesi bağımsız bir cumhuriyet olmuştu. Türkiye'deki darbeden üç yıl önce, yani oranın bağımsızlığından da bir yıl sonra, 1977'de orada da bir darbe olmuştu. 1979'da oranın darbecileri yaptıkları anayasayla ülkenin tek partili "**sosyalist**" bir devlet olduğunu ilan edivereceklerdi. Bu küçük "**sosyalist**" devletin tek partili sistemi 1992'ye kadar sürdü. Ama bugün de hâlâ sözde çok partili, ama fiilen tek partili bir sistemleri var. Mesela son 2011 seçimlerinden sonra meclislerine tek bir muhalif milletvekili bile giremedi. Bütün milletvekillikleri darbenin devamcısı partiye ait.

Bu bilgiyi vermemin nedeni şu: Danışma Meclisi, Kenan Evren'in direktifi doğrultusunda yüzde 10'luk ülke barajını getirirken, o dönem itibarıyla olmazdı ya , eğer itiraz etme cesaretini gösterebilecek olan birileri çıkarsa onlara, "**niye itiraz ediyorsunuz, bakın aynı durum Seyşeller'de de var**" diyemezlerdi. 1980'lerin başında tek örnektik ve tek başımıza dünyanın en yüksek barajını kurmuştuk! Seyşeller'in rakibimiz olması sonralarının işi...

Gerçekten. Niye birtakım ülkelerde olduğu gibi biz yüzde 3'ü veya 5'i değil de yüzde 10'u tercih ettik.

Bunun temel nedeni 1977 seçimleri. CHP'nin yüzde 41,3 oy oranıyla birinci parti olarak çıktığı seçimler...

1977 seçiminin doğurduğu kriz

1977 seçimleri tam bir kriz doğurmuştu. Mesela birilerine "450 üyelik bir parlamentonun üyelerini, seçim falan olmadan, kendi ellerinizle, istediğiniz partilere, istediğiniz gibi dağıtın, ama kesinlikle kriz çıkartacak bir dağılım olsun" densesydi, "**kriz çıkartma**" görevini üstlenecek olanlar böylesi bir dağılımdan daha iyisini bulamazlardı!

Cumhuriyet Halk Partisi (**CHP**) ile Adalet Partisi (**AP**) arasında tam bir kutuplaşma ve zıtlaşmanın olduğu o yıllarda, Meclis'teki 450 sandalyenin 213'ünü **Bülent Ecevit**'in CHP'si, 189'unu **Süleyman Demirel**'in AP'si, 24'ünü **Necmettin Erbakan**'ın Milli Selamet Partisi (MSP), 16'sını **Alparslan Türkeş**'in Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), 3'ünü **Turhan Feyzioğlu**'nun Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), birini **Ferruh Bozbeyli**'nin Demokratik Partisi (DP), 4'ünü de bağımsızlar kazandı.

Hükümeti kurabilmek için 226 milletvekili gerekiyor, ama CHP'nin 13 eksiği kalıyordu. CHP kendine ortak bulamıyor, 13 eksiğini tamamlayamıyordu. AP, MSP, MHP biraraya gelse 229 oluyor, 226'yı kıl payı aşabiliyordu. Öyle bir dağılımdı ki CGP'nin üç, DP'nin bir, bağımsızların da dört oyu bile altın değerindeydi.

Seçimden hemen sonra **Ecevit** bir **azınlık hükümeti** kurdu. Sayı zaten yetmiyordu, **güvenoyu alamadı**, bir ay içinde düştü. Yerine, 21 Temmuz 1977'de AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, yanına MHP ve MSP'yi alarak **İkinci Milliyetçi Cephe**'yi kurdu. (Demirel Birinci Milliyetçi Cephe'sini 31 Mart 1975'te kurmuş, bu cephe hükümeti 1977 seçimlerine kadar işbaşında kalmıştı.)

İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti ancak beş buçuk ay dayanabildi. CHP tabandan gelen iktidar olma arzusunun da etkisiyle koalisyonun altını oydu. Ecevit, "**kumar borcu olmayan milletvekilleri arıyorum**" diye ortaya atıldı ve aradığını buldu!

Ecevit, bir gece İstanbul'da **Güneş Motel**'de, 11 AP'li milletvekili ile buluştu ve onlara yeni kurulacak kabinede bakanlık sözü vererek, hepsini partilerinden istifa ettirdi. Bu 11 milletvekili altın değerindeydi. En azından, bu sayı, zaten bıçak sırtında giden Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni düşürmek için fazlasıyla yeterliydi. Hükümet düşer düşmez AP'den istifa edenlerin ve bağımsızların yanı sıra CGP'nin üç, DP'nin de bir oyunu da kazanarak ve tabii ki CHP'yi destekleyen milletvekillerinin ve partilerin her üyesine birer bakanlık verilerek, bıçak sırtında gidecek olan CHP ve minyatürler koalisyonu kuruldu. İstifa eden AP'lilerin birine bakanlık verilmedi ama o da hükümeti

destekledi. Bakanlıkların sayısı da “**lüzumsuz işlerden sorumlu falanca bakanlığı**” diye artırılarak istifacıların her birine kabinede yer açıldı.

5 Ocak 1978’de çalışmalarına başlayan bu hükümet, şaşırtıcı bir biçimde, 12 Kasım 1979’a kadar, yaklaşık iki yıl görevde kaldı. 1979 sonbaharında yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimi ile aynı zamanda yapılan boş olan beş milletvekilliği için ara seçimde **CHP tam anlamıyla bir hezimete uğramış** ve Ecevit, hükümetin istifasını açıklamıştı. Aslında bu da bir ilkti. Ecevit’in iktidarı sürdürme şansı var ve Meclis’te düşürülmesi neredeyse imkânsızken, sadece “**oyum düştü**” diye istifa etmişti. Bilemiyoruz tabii ki, belki yapılan işten kendisi de bunalmıştı. Ama kendisine hüznün verdiği açık olan bir şey vardı ki, o da, senelerdir CHP’nin kalesi olan Edirne’de bile milletvekilliği ara seçimini AP’ye kaptırmış oluşuydu! Tek bir milletvekili bile değerliyken, sonuç 5-0’dı.

Ecevit’in istifasının ardından bu kez **Demirel** bir **azınlık hükümeti** kurdu ve bu hükümet 12 Eylül darbesine kadar işbaşında kaldı. Demirel hükümeti, kendisini dışarıdan destekleyen MSP ve MHP’ye rağmen 226’yı zaten bulamıyordu. Bir de **Erbakan** “**hükümeti kerhen destekliyoruz**” diyerek başbakana taleplerini birbiri ardına sıralıyor ve istediklerini hep elde ediyordu. Hatta 12 Eylül 1980’e bir hafta kala, 5 eylülde Dışişleri Bakanı **Hayrettin Erkmen** hakkında “**milli menfaatlere aykırı politikalar izlediği, İsrail’le gizli görüşmeler yaptığı**” gerekçesiyle bir gensoru önergesi vermiş ve CHP’nin de desteğiyle 231 güvensizlik oyuyla, Erkmen’e Türkiye’nin cumhuriyet dönemi siyasal hayatında gensoruyla düşürülen ilk bakanı olma unvanını kazandırmıştı. İşte kerhen destek böyleydi!

Tekrar yüzde 10’a dönersek

Kenan Evren’in kafasında üç yıldır süren bu kriz çok tazeydi. Evren, Türkiye’de 1975’te yavaş yavaş başlayan, sıkıyönetime rağmen hızla devam eden ve darbenin olduğu gün, nasıl olduysa birden bire bir gün içinde biten, adeta bir iç savaşı andıran şiddet olaylarını bu hükümetlerin beceriksizliğine bağlıyordu. Demirel hükümetinin işbaşına gelir gelmez açıkladığı ve Türkiye ekonomisini kökünden değiştiren **24 Ocak kararlarının** uygulaması da istikrarsız hükümetlerle sürdürülemezdi.

İki partili bir sistem düşündü. Biri eski sağ partilerin oylarının hepsini toplayacak bir sağ parti, öteki de güya “**sol**” görünümlü, ama aynı yolun yolcusu olup eski CHP’nin oylarını toplayacak bir başka parti. Bu planda üçüncü bir partiye yer yoktu. İktidar seçimlerde değişse bile, bu partilerin ya biri ya da öteki yola devam edecekti.

Oy oranlarına bakıldı. Asıl oyları CHP ve AP topluyordu. 1969’dan beri giderek yükselen MHP, 1977’de en çok yüzde 6,4’ü bulmuş, MSP en çok 1973’te 11,8 olmuş ama 1977’de yüzde 8,5’e gerilemişti. 1973’te yüzde 11,9 olan DP ise 1977’de silinmiş ve yüzde 1,9’a düşmüştü. Öteki partilerin oy oranları ise çok daha düşüktü.

Böyle bir seçmen tercihi varken MHP ve MSP’yi silmek için yüzde 5, yüzde 6 falan işe yaramaz, onlar yine Meclis’e girer, iki partili mühendislik planını kolayca bozabilirlerdi. Radikal davranıldı ve dünyada Seyşeller’de bile bulunmazken, **yüzde 10 barajı tercih edildi**. Onunla da yetinilmedi; içlerinden biri, günün birinde, yüzde 10’u bulacak olsa bile, Meclis’e hak ettiği kadar değil, sadece üç beş milletvekili sokabilsin diye, yüzde 10’un yanına bir de yüksek seçim çevresi barajları kondu. Kenan Evren’in deyimiyle “**netekim**” bu da ara sıra işe yaradı. Mesela 1991’de Ecevit’in yeni partisi **Demokratik Sol Parti** oyların yüzde 10,8’ini alacak, ama 450 kişilik meclise sadece yedi milletvekili gönderebilecekti çünkü bir sürü yerde seçim çevresi barajına takılacaktı.

Sonra ne oldu?

Darbeyi izleyen ilk seçim olan **1983 seçimi**, siyasi mühendisliğin tahayyül ettiği gibi işlemedi. Darbecilerin kafalarında kurdukları ve uygulamaya sağda **Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)**, solda **Halkçı Parti (HP)** olarak geçirdikleri sistem iflas etti ve son anda **Turgut Özal**'ın başkanlığında kurulan ve mecburen seçime katılmasına izin verilen **Anavatan Partisi** oyların **yüzde 45,1**'ini aldı. Barajlar olmadığı takdirde tek başına iktidar olamayacak olan bu parti, seçim çevresi barajlarından yararlanarak, 400 kişilik mecliste 189 milletvekilliği yerine, MDP'nin hakkı olan 16, HP'nin hakkı olan yedi milletvekilliğini de kazanarak 212 milletvekili çıkarttı ve tek başına iktidar oldu. Seçim çevresi barajı olmasaydı, trenin son vagonuna son anda yapışan **ANAP** tek başına iktidar olamıyordu. Darbeciler kendi silahlarıyla vurulmuş, **son anda kurulan bir partiye tek başına iktidar olma** imkânını altın tepsiyle sunmuşlardı. (Buradan ANAP'ın 12 Eylül partisi olmadığı sonucu çıkmasını; söylediğim sadece Kanan Evren planında yeri olmadığı ve planın terse işleyip, kendi kurduğu sistemle, iktidarı planı dışındaki bir partiye altın tepsiyle sunmak zorunda kalmasıdır.)

Bu haftaki niyetim bugüne kadar gelmekti. Ama yine yerimiz bitti. Belki daha hayırlı bir iş yaptık ve yüzde 10 ucubesinin gerekçelerini hep birlikte düşünmeye başladık. Haftaya daha 1983 seçimlerinde başlayan siyasi mühendisliğin iflasının bugüne kadarki seyrini takibe devam edip, siyasi mühendisliğin hayat tarafından nasıl duvara çarpıldığını izlemeye devam edeceğiz.

Not: Lihtenştayn'daki yüzde 8'lik baraj konusuna dikkatimi çeken öğrencim **Nur Sinem Kılıç**'a teşekkür ederim.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Fabrikadan, tarladan Meclis'e

Ahmet Demirel 21.07.2013

 Fabrikadan, tarladan Meclis'e **Tarihin Sesi**'nin bir "**arkası yarın**" dizisine dönüşmesini önlemek için iki haftadır devam eden ve 12 Eylül darbesine kadar getirdiğim Türkiye'nin seçim tarihinin değerlendirmesine bu hafta ara veriyorum. Onun yerine, biraz eskilere giderek, 1931 seçiminde yaşanan ve az bilinen bir-iki ilginç uygulamayı hatırlatacağım.

1920'li yıllar sona ererken Türkiye'deki bütün muhalefet odakları kesin olarak susturulmuş ve katı bir tek parti yönetimi kurulmuştu. Buna karşılık ekonomik ve toplumsal alanlarda, 1929 dünya ekonomik buhranının da etkisiyle çeşitli sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu sorunların giderilebilmesi için hükümeti eleştirecek ve denetleyecek kontrollü bir muhalefete ihtiyaç olduğunu düşünen **Mustafa Kemal Paşa**, 1930 yılının yaz aylarında bu görevi üstlenecek, sınırlı ve denetim altında tutulabilecek bir **muhallif partinin** kurulmasına karar verdi. Böyle bir partinin kurulmasıyla varlığını gizli olarak sürdüren muhalefetin gücü de açık olarak görülebilecekti.

Serbest Fırka denemesi

Muhalefet partisinin kuruluş süreci Paris Büyükelçisi **Ali Fethi (Okyar) Bey**'in 22 Temmuz 1920'de izinli olarak İstanbul'a gelmesiyle başladı ve Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Bey'e kurulacak partinin başına geçmesini önerdi. **Mustafa Kemal Paşa** ülkenin o günkü durumunu da değerlendirerek Ali Fethi Bey'e şunları söyledi: **"Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Vakıa meclis vardır, fakat dâhil ve**

hariçte bize dictateur nazarıyla bakıyorlar. (...) Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum. Bütün müşküllere katlanacağız. Sizin dostluğunuza, ahlakınıza, malumatınıza itimadım vardır. Mesele memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi deruhte etmelisiniz."

Bu görüşmeden sonra, bir muhalefet partisinin kurulması fikri kısa sürede olgunlaştı. Ali Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan değişmez genel başkanı olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası ile kurulacak olan muhalefet partisi arasında tarafsız kalacağına ilişkin bir güvence alınca, partiyi kurma önerisini kabul etti. Karşılıklı yazışmaların ardından, beklenen muhalefet partisi **12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası** adıyla kuruldu. İzleyen günlerde Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa eden toplam 13 milletvekili yeni muhalefet partisine katıldı. Ara seçim sonucunda Meclis'e giren Ali Fethi (Okyar) ve yapılan anlaşma dışında kendi isteğiyle CHP'den istifa eden İstanbul milletvekili **Haydar (Yuluğ) Bey**'in de katılımıyla SCF mensuplarının sayısı 15'e ulaştı. Önceden tasarlandığı biçimiyle, bu yapay parti Meclis'te yumuşak bir muhalefet yaparak iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası'nı eleştirecek ve denetleyecekti.

Parti, umulmadık bir biçimde, toplum içinde hızla kök salarak ciddi bir toplumsal desteği arkasına aldı. Kuruluşundan bir ay sonra yapılan yerel seçimlerde, aralarında Samsun ve Silifke gibi büyük kentlerin de yer aldığı bazı yerlerde belediye başkanlıklarını kazandı. Partinin gördüğü bu ilgi, objektif olarak, partiyi kuruluş amacından uzaklaştırmış oluyordu ve bu durum beklenebileceği gibi hızla partinin sonunu getirdi. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir siyasi mücadeleye girişmeyi aklının ucundan bile geçirmeyen Ali Fethi Bey **17 Kasım 1930'da Dâhiliye Vekâleti'ne** bir dilekçe göndererek **partiyi feshettiklerini** açıkladı.

Bağımsız adaylar

İktidarın Meclis'te denetlenmesinin, güdümlü de olsa bir muhalefet partisiyle istendiği şekilde olamayacağı anlaşıncı, CHP önderliği, 1931 seçiminde ilginç bir formül buldu: 317 kişinin seçileceği Meclis için, 317 yerine, 30 eksiğiyle 287 aday gösterdi ve 22 ilde 30 bağımsız milletvekiline yer açtı. Amaç 30 kişiyi partinin desteğiyle bağımsız milletvekili yapmak ve bu kişilerin Meclis'te hükümete ılımlı eleştirilerde bulunmalarını sağlamaktı. Ama burada da işler beklendiği gibi gitmedi. İkinci seçmenler dört bağımsızın seçileceği İstanbul, iki bağımsızın seçileceği Samsun ve bir bağımsızın seçileceği Tekirdağ'da bağımsız adayın hiçbirine tek bir oy bile vermediler. Sonuçta 30 yerine 20 bağımsız seçilebildi. Eksik kalan 10 yer ise daha sonra yapılan ara seçimde CHP'nin adayları tarafından dolduruldu. Bağımsız milletvekilleri hükümeti eleştirmekten uzak durdukları gibi Meclis'teki oylamalarda da hep CHP milletvekilleriyle aynı doğrultuda oy kullandılar. Zaten yedisi Meclis açılır açılmaz, diğerlerinin çoğu da dönem içinde CHP'ye katılarak bağımsız konumlarını da yitirdiler. 1935'te dönem kapanırken Meclis'te sadece altı bağımsız kalmıştı.

İşçi ve köylü milletvekilleri

1931 seçiminde yapılan bir başka önemli yenilikse "**sıradan**" **işçilerin**, fabrikalardan, maden ocaklarından, kunduracı dükkânından, marangoz atölyesinden, "**sıradan**" **köylülerin** de tarlalardan alınıp milletvekili yapılmasıydı.

1927 seçimlerinden sonra Meclis 1920 ve 1923'tekilere göre çok daha bürokratik bir görünüme bürünmüştü. Hem bu bürokratik görünümü biraz kırmak, hem de halka sıradan insanların da milletvekili olabilecekleri yolunda bir mesaj vermek için böyle bir yola gidilmişti.

İşçi ve köylü adayların isimleri belirlenirken parti oldukça hassas davrandı, ince eleyip sık dokudu, milletvekili yapılan bu kişiler hakkında yoğun ön araştırmalar yapıldı.

Bu sayfada bulacağınız **Mustafa Lütfi Eken**'in seçilmesinin öyküsü partinin hassasiyetinin boyutunu açık bir biçimde gösteriyor.

Mütarekede çıraklığa başlayan, kısa sürede kalfa olan, ardından Beyazıt'ta kendi dükkânını açan kunduracı **Hasan Hayrullah (Ergin) Usta**'nın seçilmesininki ise, tam anlamıyla "**başa talih kuşu konması**" öyküsüdür. Hasan Hayrullah Usta adaylık hikâyesini 22 Nisan 1931 tarihli *Cumhuriyet*'e şöyle anlattır: "*Bir gün dükkânıma iki kişi gelerek bir çift 41 numara kahverengi iskarpin istediler, çıkardığımı beğenmediler, bu arada da benden işim ve sanata girişim hakkında izahat aldılar. Giderken akşamüzeri fırkaya uğramamı söylediler. Gittim. Orada Cevdet Kerim Bey bana sualler sordu, yanındaki zevatla bir şeyler konuştu ve sonunda da bir talepname ile müracaatımı söyledi.*"

Sonuçta parti "**sıradan**" köylülerden 13, "**sıradan**" amelelerden 10 aday göstererek bunları Meclis'e taşıdı. Ama değişen bir şey yine olmadı. 1931-1935 arasında faaliyet gösteren bu mecliste, isim belirtme suretiyle tam 87.107 oy kullanıldı. Bunların yüzde 99,94'ünü oluşturan 87.052'si partinin istediği doğrultusunda kullanılan kabul oylarıyken, ret oylarının sayısı sadece 39, çekimser oylarınki ise sadece 16'da kaldı. Bağımsızların, işçi ve köylülerin de içinde yer aldığı bu meclisin adı meclisti, ama fiiliyatta, tek parti döneminin öteki meclisleri gibi, parti genel merkezinin politikalarını sorgusuz sualsiz kabul eden bir onay makamının ötesine geçemedi.

Mustafa Lütfi Bey'in seçilmesinin öyküsü

İlkokulu köyünde tamamladıktan sonra küçük yaşlardan itibaren babasının sahip olduğu arazide tarımla uğraşan **Mustafa Lütfi (Eken) Bey**'in aday gösterilmesinin hikâyesi köylü milletvekillerinin nasıl belirlendiği konusunda oldukça aydınlatıcıdır. Dönemin ikinci ordu müfettişi **Fahrettin Altay**, anılarında Mustafa Lütfi Bey'in adaylığının perde arkasını şöyle anlatır:

"Nisan başlarında Halk Fırkası Genel Sekreteri'nden şu şifreli telgrafı aldım: 'Gayet aceledir.

Çok dikkatli keşidesi. Zata mahsus.

İzmir'de 2'nci ordu müfettişi I. Ferik Fahrettin Paşa hazretlerine,

Konya'dan bir çiftçi mebus yapmak kararındayız. Reisicumhur hazretleri arzu edilen evsafıta bir namzet bulunması işinin bizzat zat-ı devletlerine havalesini irade buyurdular. Namzette arzu edilen evsafın esaslarını aşağıda yazıyorum:

Namzet mütegalibe olma[ma]lı, kimsenin adamı bulunmamalı, az çok arazi ve çift çubuk sahibi olmalıdır. Civar veya tensip buyrulacak köylerden bizzat görülüp seçilmesi hususunda zat-ı devletlerinin zahmet ihtiyar buyurmalarını rica ederim. Eskiden askerlik yapanlar tercih edilebilir. Alınacak talepnameşi posta ile gönderilmekle beraber isminin ve hüviyetinin şifreli işar buyrulması ve vakit dar olduğundan mümkün mertebe acele edilmesi ve mahrem kalması ayrıca rica-yı mahsusumdur. Esaslar şunlardır:

1. Namzet mebus seçildikten sonra da çiftçi kalacak, hayatını terk etmeyecek, meslekine daima sadık kalacaktır. Mebusluğunda, tatil zamanında yine mesleğine ve mesleği iştigaline merbut kalacak, tatilinde köyünde aynı hayat tarzını yaşayacaktır.

2. Behemehâl milliyetperver olacak, beynelmilel her cereyana aleyhtar bulunacak, gayet meclisteki hal, vaziyet, söz ve faaliyetinde ve gerek meslektaşları ile temaslarında daima bu nokta-i nazarı takip edecek.

3. Cumhuriyet Halk Fırkası'na ve onun bütün prensiplerine, akidelerine, hareketlerine tam sadakat sahibi olacak ve mebusluğu müddetince bu vazifesini muhafaza edecek, mutaassıp olmayacak.

4. Meclisteki hayatında hal ve vaziyeti ve kıyafeti esas memleketindeki gibi olacak, meclis içtimalarına ve her yere kasketi, poturu ile gelecek, gündelik hayat ve yaşama tarzını değiştirmeyecek, yalnız merasim günlerinde herkes gibi frak- jaket- redingot giyecek.

5. Yeni harflerle az çok okur-yazar olacak, bu hususta eksikliği varsa meclisteki hizmeti esnasında çalışıp tamamlayacak.

6. Konuşurken zeki ve aklıselim sahibi olacak, çok yaşlı ve mütegalibe olmayacak.

7. Mücadele-i milliyede bir lekesi olmaması, muhitinde nazar-ı dikkati calip bir kusur ve sevimsizliği bulunmamalı. Milli mücadelede hizmet etmeleri ve intihabatta ve diğer vesilelerde fırkamıza hizmet etmiş olması arzu olunur. Hiç olmazsa muarız bulunmamış olmalı, fırkaya kaydı yoksa derhal yaptırılmalıdır.

8. Bu esasları tesbit edecek mahiyette imzalı bir mebusluk talepnameşi verecek.

9. İmza: CHP Umumi Kâtibi Recep [Peker].

10. MM Vekâleti. Hususi Kalem. 7.4.1931 tarih ve 8 numaralıdır.

MM Vekili Zekai [Apaydın]."

Fahrettin (Altay) Paşa anılarının devamında, telgrafı aldığı anda bu şartlara uygun hiç kimseyi tanımadığını, ama Konya'daki temasları sonucu bazı aday adayları tesbit ettiğini, bunların sayısını eleye eleye üçe düşürdüğünü, sonunda kendisiyle de görüşerek Mustafa Lütfi (Eken) Bey'de karar kıldığını uzun uzun anlatır.

(Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İstanbul, İnsel Yay., 1970, s. 441-449).

Köylü milletvekilleri

1. **Adana:** Çarputçu köyünden **Resuloğlu Ömer (Biçer) Bey.** (Beşinci dönemde Seyhan'dan tekrar seçildi.)
2. **Ankara:** Keskin'in Halitli köyünden Yakupoğullarından **Ahmetoğlu Hasan (Denek) Bey.** (Daha sonra hiç seçilemedi.)
3. **Ankara:** Tatlar köyünden Kasaboğullarından **Abdullahoğlu Muslihittin (Tunca) Bey.** (Daha sonra hiç seçilemedi.)
4. **Çorum:** Sungurlu'nun Hacılarhanı köyünden Kara Meteogullarından **Hasanoğlu Bekir (Kayalı) Bey.** (Daha sonra hiç seçilemedi.)
5. **Çorum:** Evciyeni köyünden Zülfikaroğullarından **Rızaoğlu Nabi Rıza (Yıldırımtekin) Bey.** (Beşinci dönemde Çorum'dan tekrar seçildi.)
6. **Eskişehir:** Türkmentokat köyünden **Cafer (Sayılır) Bey.** (Daha sonra hiç seçilemedi.)
7. **Kastamonu:** Daday'ın Bağlısamancık köyünden **Halil (Tekşen) Bey.** (Daha sonra hiç seçilemedi.)
8. **Konya:** Hayiroğlu köyünden **Nurullahzade Mustafa Lütfi (Eken) Bey.** (Beşinci dönemde Konya'dan yeniden seçildi.)
9. **Kütahya:** Ulu köyünden **Davutoğlu Ömer Davut (Dinç) Bey.** (Beşinci dönemde Kütahya'dan tekrar seçildi.)
10. **Malatya:** Haşim Beyzade Talat Haşim (Ural) Bey. (Daha sonra hiç seçilemedi.)
11. **Manisa:** Sarıhanlı köyünden **Niflizade Halil Nifli (Yaralı) Bey.** (Daha sonra hiç seçilemedi.)
12. **Samsun:** Çarşambalı **Hacı Yunuszade Mehmet (Güneşdoğdu) Bey.** (Beşinci dönemde Samsun'dan tekrar seçildi.)
13. **Sivas:** Hafik'in Öğnevit köyünden Zor Abbasoğullarından **Mehmetoğlu İsmail Mehmet (Uğur) Bey.** (Beş, altı, yedi ve sekizinci dönemlerde Sivas'tan tekrar seçildi.)

İşçi milletvekilleri

1. **Ankara:** İmalat-ı harbiye fişek fabrikası ustabaşısı **Eşref (Demirel) Bey.** (Beş ve altıncı dönemlerde Ankara'dan, yedinci dönemde Kars'tan yeniden seçildi.)
2. **Cebelibereket:** Cebelibereket Mamure yol dairesi ikinci şube ustabaşısı **Hasan Basri (Demir) Bey.** (Daha sonra hiç seçilemedi.)
3. **Eskişehir:** Eskişehir şimendifer fabrikası makine montörü **Alioğlu Ahmet (Özdemir) Bey.** (Beşinci dönemde Eskişehir'den tekrar seçildi.)
4. **İstanbul:** Yedikule dabak fabrikası ustabaşı muavini **Hamdi (Gürsoy) Bey.** (Beşinci dönemde İstanbul'dan tekrar seçildi.)
5. **İstanbul:** Seyrisefain fabrikasında tesviyeci **Yaşar (Yazıcı) Bey.** (Beşinci dönemde İstanbul'dan tekrar seçildi.)
6. **İstanbul:** Beyazıt Okçular'da kunduracı **Hasan Hayrullah (Ergin) Bey.** (Beşinci dönemde İstanbul'dan tekrar seçildi.)

- 7. İzmir:** İzmir Kestanepazarı'nda ziraat aletleri ve makine imalathanesi sahibi demirci **Sadettin (Epikmen) Bey.** (Beş, altı ve yedinci dönemlerde İzmir'den tekrar seçildi.)
- 8. Trabzon:** Sofizade marangoz **Hakkı Sofu (Erbay) Bey.** (Daha sonra hiç seçilemedi.)
- 9. Zonguldak:** Madenkömürü işleri şirketinden Taşhancı ocağından amele başçavuşu **Bağlıklılı Hasan (Karabacak) Bey.** (Beş, altı ve yedinci dönemlerde Zonguldak'tan tekrar seçildi.)
- 10. Zonguldak:** Kozlu şirketinde amele başçavuşu **Esat (Çakmakkaya) Bey.** (Beşinci dönemde Zonguldak'tan tekrar seçildi.)

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İstiklâlin olağanüstü mahkemeleri

Ahmet Demirel 18.08.2013

 İstiklâlin olağanüstü mahkemeleri Üç haftalık yaz tatili arasından sonra yeniden merhaba.

Bu hafta üzerinde sık konuşulan, ama çoğu kez birbirine karıştırılan **İstiklâl Mahkemeleri** konusunu ele almak istiyorum.

İstiklâl Mahkemeleri denince çoğumuzun aklına hemen 1925 ilkbaharında, **Takrir-i Sükûn Kanunu**'yla birlikte kurulan ve eski İttihatçılarla **Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay, Kara Vasıf** gibi milli mücadelenin önde gelen kadrolarını yargılayıp siyasi kararlar veren mahkemeler geliyor. Oysa **farklı zaman dilimlerinde farklı türde İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştu**. Bunların tamamı hukukun temel kavramları ihlâl edilerek kurulan olağanüstü mahkemeler olmalarına rağmen, aralarında bazı farklılıklar da vardı. Şimdi bu farklılıkları da vurgulayarak İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki bilgilerimizi tazeleyelim.

OLAĞANÜSTÜ YARGI EŞLİĞİNDE CUMHURİYET

İstiklâl Mahkemeleri aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinin **olağanüstü mahkemeleri**ydi. İlk kez milli mücadelenin başlarında, 1920'nin eylül ayında kurulmuş, ülkedeki bütün muhalif odakların artık tamamen temizlendiği 1927 yılına kadar arada küçük fasılalar da olsa faaliyet göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında Cumhuriyetimizin olağanüstü yargı eşliğinde kurulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Muhalifler ve potansiyel muhalifler bu olağanüstü yetkilere sahip mahkemeler kanalıyla ya yargılanıp mahkûm edilmişler ya da sindirilerek seslerini çıkaramaz hâle getirilmişlerdir. 1927 ve sonrasında siyasette sağlanan tek sesliliğin oluşmasında bu mahkemelerin yetkilerine paralel olarak olağanüstü rollerinin olduğu rahatlıkla söylenebilir.

DÖNEMLER

1920-1923 arasında faaliyet gösteren Birinci Meclis döneminde üç farklı İstiklâl Mahkemesi'nden söz edilebilir. **Birinci dönem İstiklâl Mahkemeleri** (ki ben buna, Birinci Meclis dönemindeki ilk İstiklâl Mahkemeleri

anlamında **I-A** demeyi tercih ediyorum) 11 Eylül 1920’de, asker kaçakları sorununu çözmek amacıyla kabul edilen Firariler Hakkında Kanun’la kuruldu. Beş ay süren bu ilk dönem, Meclis’te mahkemelerin kurulmasına itiraz edenlerin sayısının giderek artması üzerine 17 Şubat 1921’de alınan mahkemelerin faaliyetlerine son verilmesi kararıyla kapatıldı.

5 Ağustos 1921’de Mustafa Kemal Paşa’nın olağanüstü yetkilerle Başkumandanlık makamına getirilmesiyle, **İstiklâl Mahkemeleri** Başkumandan emriyle yeniden kuruldu ve benim **I-B** dediğim **ikinci dönem** başladı. 20 Temmuz 1922’de Başkumandan’a verilen olağanüstü yetkiler kaldırılınca İstiklâl Mahkemeleri’nin yaklaşık bir yıl süren ikinci faaliyet dönemi de sona ermiş oldu.

Üçüncü dönem (I-C), 11 gün sonra, 31 Temmuz 1922’de kabul edilen İstiklâl Mahakimi Kanunu’yla başladı ve Birinci Meclis’in faaliyetlerine son verdiği 1923 nisanında son buldu.

Dördüncü dönem (ikinci Meclis döneminin ilk mahkemeleri anlamında, **II-A** demeyi tercih ediyorum) 8 Aralık 1923’te görev alanı sadece İstanbul’la sınırlı olan bir İstiklâl Mahkemesi kurulmasıyla başladı. Görev süresi iki aydan az olan **İstanbul İstiklâl Mahkemesi**’nin faaliyetlerine, mahkemenin de bu yöndeki talebi üzerine, 30 Ocak 1924’te son verilince bu dönem de kapanmış oldu.

Beşinci ve son dönem (II-B), Takrir-i Sükûn Kanunu’nun kabul edildiği 4 Mart 1925’te biri merkezi Ankara’da olan, öteki de Şeyh Sait Ayaklanması’nın yaşandığı bölgede görev yapacak olan iki İstiklâl Mahkemesi’nin kurulmasıyla başladı. İki yıl sonra 7 Mart 1927’de mahkemelerin faaliyetlerine son verilmesiyle İstiklâl Mahkemeleri dönemi tamamen kapanmış oldu.

İLK DÖNEM İSTİKLÂL MAHKEMELERİ

1912-1918 arasında ülke, önce Balkan Savaşı, ardından Birinci Dünya Savaşı’yla altı yıl aralıksız savaş yaşamış, hemen arkasından milli mücadelenin başlamasıyla 1920’ye gelindiğinde, aralıksız savaş hâli sekiz yıla çıkmıştı. Kuva-yı Milliye’den düzenli orduya geçiş sürecinin yarattığı sancılar da buna eklenince, tahmin edilen olmuş, asker kaçaklarının sayısı çığ gibi artmıştı.

TBMM bu sorunu olağan mahkemelerle çözmek yerine, çok daha caydırıcı bir yolu tercih etti ve 11 Eylül 1920’de **Firariler Hakkında Kanun**’u çıkartarak İstiklâl Mahkemeleri’ni kurdu. Mahkemeler, Meclis’in seçeceği üç milletvekilinden oluşacak, onlar da kendi aralarından birini başkan seçeceklerdi (Madde 2). Mahkemelerin görevi, asker kaçaklarını, askerden kaçmaya yol açanları, kaçakların yakalanması ve sevkinde ihmali bulunanları ve kaçaklara yataklık edenleri yargılamaktan ibaretti (Madde 1). Sayısı ve bölgeleri Bakanlar Kurulu’nun teklifi üzerine Meclis tarafından belirlenen mahkemelerin kararları kesindi ve askerî ve sivil tüm devlet görevlileri kararların infazından sorumlu tutuluyordu (Madde 3 ve 4). Mahkemelerin karar ve emirlerini infaz etmeyenler veya infaz edilmesinden kaçınanlar da bu mahkemelerde yargılanacaktı (Madde 5).

Kanunun ardından merkezleri **Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır**’da olmak üzere sekiz bölgede İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. Bununla birlikte, mahkeme üyelerinin seçim işlemleri, kanunun mahkemelere olağanüstü yetkiler vermesine karşı çıkan muhalif milletvekillerinin yaptıkları engelleme yüzünden bir hayli uzadı. Sonuçta seçimler tamamlandı. Seçilen mahkeme üyelerinin hukukçu olmaları gibi bir şart aranmadığından, çiftçisinden tüccarına kadar her türlü meslekten milletvekili

mahkeme üyeleri arasında kendilerine yer bulabildi. Zaten üyelerin hukukçu olmaları da gerekmiyordu; sonraki günlerde yaşanacağı gibi, **İstiklâl Mahkemeleri kendi hukuklarını kendileri yarattılar.**

Mahkemelerin kurulmasından tam 15 gün sonra, 26 Eylül 1920'de Antalya Milletvekili **Rasih (Kaplan) Efendi**'nin teklifiyle, başlangıçta sadece asker kaçaklarıyla sınırlı olan mahkemelerin görev alanı, vatan hainliği, casusluk, memleketin maddi ve manevi gücünü her ne şekilde olursa olsun kırmaya çalışmak gibi suçları da kapsamına alarak iyice genişletildi. Özellikle "**memleketin maddi ve manevi gücünü her ne şekilde olursa olsun kırmaya çalışmak**" suçunun kapsamı ve çerçevesi hukuk açısından net değildi. Böyle bir tanımlama yapılınca, mahkemeler hemen hemen her konuda yetkili kılınmış oldu ve mahkemelerin bakamayacakları "**suç**" neredeyse kalmadı.

Nihayet, 17 Şubat 1921'de, Meclis Başkanlığı'nın aldığı "**İstiklâl Mahkemeleri'ne şimdilik ihtiyaç kalmadığından ve zorunluluk hâlinde Meclis'in karar ve onayıyla gerekli yerlerde yeniden kurulabileceğinden, Ankara İstiklâl Mahkemesi dışındaki İstiklâl Mahkemeleri'nin faaliyetlerine son verilmesini**" isteyen karar, Meclis tarafından kabul edilerek, mahkemelerin görevine son verildi.

Beş ay kadar sonra, Eskişehir- Kütahya savaşlarında Yunan ordusu karşısında alınan yenilgi, İstiklâl Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasını gündeme getirdi. 23 Temmuz 1921'de **Fevzi (Çakmak) Paşa**'nın önerisi üzerine faaliyetini sürdürmekte olan **Ankara İstiklâl Mahkemesi**'ne ek olarak **Kastamonu, Konya ve Samsun**'da üç İstiklâl Mahkemesi'nin daha kurulması kararlaştırıldı.

İKİNCİ DÖNEM

Yeni kurulan mahkemeler daha henüz oluşmamışken, 5 Ağustos 1921'de, Mustafa Kemal Paşa olağanüstü yetkilerle Başkumandanlığa getirildi. Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesi Başkumandan'a Meclis'in yetkilerini kişisel olarak kullanma hakkı veriyordu. Mustafa Kemal Paşa bu maddeye dayanarak İstiklâl Mahkemeleri'ni doğrudan kendine bağladı ve Meclis'i devreden çıkartarak mahkeme üyelerini doğrudan kendisi atadı.

8 Eylül 1921'de, Mustafa Kemal Paşa, yine Başkumandanlık emriyle, o tarih itibarıyla faaliyetlerini sürdürmekte olan Ankara, Konya, Kastamonu ve Samsun İstiklâl Mahkemeleri'ne ek olarak **Yozgat**'ta da yeni bir İstiklâl Mahkemesi kurdu. Mahkemelerin istifa eden bazı üyelerinin yerine, yeni üyeler de yine Başkumandan tarafından atandı.

Bu arada, Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık makamına getirilmesinden iki gün sonra, 7-8 Ağustos 1921'de halkı maddi ve manevi kaynaklarıyla milli mücadeleye katılmaya çağıran Tekâlif-i Milliye emirlerini yayınlamıştı. Emirlerin uygulanmasını sağlamak ve halktan yüzde 40 vergi toplamak üzere Tekâlif-i Milliye komisyonları kurulmuştu. Emirleri yerine getirmeyenlerin cezalandırılması görevi de İstiklâl Mahkemeleri'ne verilince, zaten çok geniş olan mahkemelerin görev alanı iyice genişletilmiş oldu.

TEPKİLER

Olağanüstü yetkilerle donatılan İstiklâl Mahkemeleri'ne karşı duruşlar da Meclis'te hiç eksik olmadı.

Daha mahkemeler ilk kurulurken yapılan üye seçimleri sırasında ilk turda 144 milletvekilinin 14'ü, ikinci turda 148 milletvekilinin 39'u, üçüncü turda da 144 milletvekilinin 67'si hiçbir adaya oy vermeyerek çekimser kaldılar. Bu çekimserli protestolar nedeniyle mahkeme üyeleri çok düşük oylarla seçildiler. Mesela Isparta Milletvekili **Hacı Tahir (Kucur) Efendi** 144 milletvekilinden sadece 31'inin oyunu alarak mahkeme üyesi oldu.

Mahkemelerin uygulamaları da sık sık Meclis gündemine getirilerek eleştiri konusu yapıldı. Eleştirilere konu olan bu uygulamalar arasında, kaçakların yerine yakınlarını askere götürmek, yoksa köy ve mahallelerinden para cezası almak, kaçağın mal ve mülkünü yakmak veya el koymak gibi uygulamalar da vardı. Bu durum, Meclis'te mahkemelere karşı tepkilerin güçlenmesine yol açtı ve mahkemelerin yetkilerinin sınırlandırılmasından, tamamen kaldırılmalarına kadar çeşitli önergeler verildi.

Mahkemelerin verdiği kararların sertliği ve mahkemelerin her türlü denetimin dışında kalması, özellikle de kararlara itiraz hakkının bulunmaması Meclis'te sürekli huzursuzluk yarattı. Mahkemelerin Başkumandan'a bağlanması, üyelerinin artık seçimle değil, Başkumandan'ın atamasıyla belirlenmesi itiraz edenlerin seslerinin daha da yükselmesine yol açtı. Muhalifler, Başkumandan'ın atadığı mahkeme üyelerinin üyeliklerini tanımadılar; mahkemelerin kaldırılmasına ya da hiç değilse Meclis'in denetimi altına alınmasına çalıştılar. Bu yöndeki faaliyetler, 1922'nin ocak ayından itibaren giderek yoğunlaştı.

İtiraz seslerine iki örnek vermekle yetineyim:

14 Ocak 1922 tarihli gizli toplantıda İstiklâl Mahkemeleri konusu görüşülürken, Erzurum Milletvekili **Hüseyin Avni (Ulaş) Bey** geniş yetkilerle donatılan bu mahkemelere şu sözleriyle karşı çıktı: "*Büyük Millet Meclisi kurulduğu zaman daima bir sorumlu heyet-i vekile tayin etmiş ve ordusunu da yürütmek çaresini de düşünmüştür. Olağanüstü önlem almak için İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. Fakat bir zaman oldu ki, hükümet bütün icraatı İstiklâl Mahkemeleri'ne verir bir şekilde, bize bir kanun kabul ettirdi. Artık İstiklâl Mahkemeleri'nin el uzatmadığı, el koymadığı şey kalmadı ve bütün hükümetin icraatını eline aldı ve Meclis adına hükümler verdi. Efendiler, siz memleketi kurtarmak istiyorsanız siz mahkemeleri yaşatmak istiyorsanız, işte burada 350 mahkemeniz var. Onun kudretini artırın, onun kudreti olmazsa, dört mahkeme, beş mahkeme, devletin bütün teşkilatını yürütemez. İhtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku var. Fakat böyle kendi oyuyla hüküm verecek maddi ve manevi suç, zarar takdiriyle hüküm verecek bir kuruluş dünyada mevcut değildir. Bu dünyanın adaletine sığacak şeylerden değildir. Asker kaçakları için gerekli ise, yalnız onunla sınırlayalım. Böyle maddi, manevi zarar takdirine yetkili, genel cümlelerle, sınırsız yorum ve tersyüz etmeye müsait cümlelerle verilen yetkiyle ve kendi oyuyla her şeyi hüküm altına almak, her şeye hüküm vermek yetkisini artık ortadan kaldırmak, üzerimize farzdır."*

Sinop Milletvekili **Hakkı Hami (Ulukan) Bey** de aynı gün yaptığı konuşmada şunları söyledi: "*Af kanunu çıktıktan sonra birçok kişinin serbest bırakılması gerekirken, bilmem hangi tarafın emriyle hapisanelerde alıkonmuşlardır. Bu idare değildir. Ülkede kanun koyucu çoğaldıkça, ülke felakete, yok olmaya gider. Bugün Yüksek Meclis'iniz kanun koyar ve esasen kanun koyucu yetkisine sahiptir. Kendisini Yüksek Meclis'in üstünde görenler Meclis'in vücudunu inkâr etmiş olurlar. Bunlar vatan hainidir. Hareketleri Meclis'e taarruzdur. Emin olunuz, İstiklâl Mahkemeleri'yle, Hıyanet Kanunu'yla, adam asmakla biz gayemize ulaşacaksak, emin olunuz ki bu, hayaldir. Eminim ve kesinlikle inanıyorum ki, bugün pek masum olarak asılan vardır. İstiklâl Mahkemeleri'ne de ve hiçbir kimseye de adam asmak yetkisini vermeyiniz. İdam cezaları, bunlar şunun bunun elinde terk edilecek şeyler değildir."*

İKİNCİ DÖNEMİN SONU VE ÜÇÜNCÜ DÖNEM

20 Temmuz 1922'de Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesi kaldırıldı. Başkumandan'ın olağanüstü yetkileri kalmayınca Başkumandanlık emriyle kurulan İstiklâl Mahkemeleri'nin faaliyetleri de durduruldu. On gün içinde İstiklâl Mahkemeleri'nin yeniden kurulması gündeme gelince, 31 Temmuz 1922'de muhalif milletvekillerinin ağır basması sonucunda öncekilerden farklı bir İstiklâl Mahkemesi Kanunu çıktı.

İstiklâl Mahakimi Kanunu ile yeniden kurulması tasarlanan İstiklâl Mahkemeleri üzerinde kesin bir Meclis denetimi kuruldu. Kararların artık Meclis onayından geçmesi gerekecekti. Yine de, muhalifler yeni İstiklâl Mahkemeleri kurulması konusunda oldukça gönülsüz davrandılar. Mesela, iktidarın Amasya ve Batı Anadolu bölgesinde yeni İstiklâl Mahkemeleri kurma girişimleri muhaliflerin engellemesi yüzünden sonuçsuz kaldı. Bu üçüncü dönemde, sadece **Elcezire**'de, o da görev alanı sadece asker kaçakları sorunuyla sınırlı olmak üzere, bir tek İstiklâl Mahkemesi kurulabildi.

Muhaliflerin bu çabaları sonucu 31 Temmuz 1922'den, dördüncü dönemin başlayacağı 8 Aralık 1923'e kadar, oldukça uzunca bir süre boyunca İstiklâl Mahkemeleri kanalıyla olağanüstü hukuk uygulanması rafa kalkmış oldu. Bir parantez olarak değerlendirebileceğimiz bu normalleşme dönemini, özellikle 1925'ten başlayarak çok daha sert kararlar alan yeni İstiklâl Mahkemeleri izledi. Onu da haftaya bırakalım.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Gazetecilere balans ayarı

Ahmet Demirel 25.08.2013

Gazetecilere balans ayarı **Gazetecilerin suikasta kurban gitmeleri maalesef tarihimizin kötü miraslarından biri. Akla hemen gelen isimler *Serbesti* gazetesinden Hasan Fehmi (1909), *Sada-yı Millet* gazetesinden Ahmet Samim (1910), *Milliyet* gazetesinden Abdi İpekçi (1979), *Hürriyet* gazetesinden Çetin Emeç (1990), *Özgür Gündem* gazetesinden Musa Anter, *Cumhuriyet* gazetesinden Uğur Mumcu (1993), yine *Cumhuriyet* gazetesinden Ahmet Taner Kışlalı (1999), *AGOS* gazetesinden Hrant Dink (2007) ve tabii ki daha da başkaları...**

Suikastlar tabii ki en vahimi, ama sadece bununla kalınmıyor ve her dönemde, çeşitli iktidar odakları tarafından gazetecilere sık sık gözdağı veriliyor. Çok güncel ve hâlâ tartışılan örnek olaylar üzerinde durmayacağım. Onların üzerinde zaten sık sık yazılıp çiziliyor. Onun yerine, geçen hafta başladığım İstiklâl Mahkemeleri konusunun devamı da sayılabilecek bir konuyu ele alacak ve **İstiklâl Mahkemeleri'ndeki gazeteci davalarını** gözden geçireceğim.

Ele alınması gereken iki farklı mahkeme var. Birincisi 1923'te kurulan **İstanbul İstiklâl Mahkemesi**'nde yapılan yargılama, ikincisi ise **Şark İstiklâl Mahkemesi**'ndeki yargılama. Hemen başlayayım.

İSTANBUL İSTİKLÂL MAHKEMESİ

Cumhuriyet'in ilânından kısa bir süre sonra Londra İslam Cemiyeti'nin Başkanı **Seyit Emir Ali** ile **Ağa Han**, Başvekil **İsmet Paşa**'ya, Halife'nin yasal durumunun açıkça belirlenmesini talep eden bir mektup gönderdiler. Mektupta Hilafet'in Müslüman halklar arasında manevi bir bağ olarak muhafaza edilmesi isteniyordu.

Bu mektup İsmet Paşa'nın eline geçmeden önce 5 Aralık'ta **Tanin** ve **İkdam**'da, 6 Aralık'ta da **Tevhid-i Efkâr**'da yayımlandı. Meclis'in 8 Aralık'ta yaptığı gizli görüşmede, basın bu tutumu, **Hıyanet-i Vataniye Kanunu**'nun saltanatın kaldırılmasına karşı eleştiri yapılamayacağını hükme bağlayan birinci maddesine aykırı bir tutum olarak değerlendirildi. Görüşmelerin sonunda 63'e karşı 89 oyla İstanbul'da bir **İstiklâl Mahkemesi** kurulması kararlaştırıldı. Böylece İkinci Meclis döneminin ilk İstiklâl Mahkemesi kurulmuş oldu.

8 Aralık'ta sözkonusu gazetelerin başyazar ve sorumlu müdürleri **Hüseyin Cahit, Velid Ebüzziya, Ahmet Cevdet, Ömer İzzettin** ve **Hayri Muhittin** Beylerin tutuklanmalarına karar veren Cebelibereket milletvekili **İhsan (Eryavuz) Bey**'in başkanlığındaki mahkeme heyeti, 10 Aralık'ta İstanbul'a ulaştı. Mahkeme ilk iş olarak 10 Ekim 1923'te yayımlanmış bir yazısından dolayı İstanbul Baro Başkanı **Lütfi Fikri Bey**'in de gözaltına alınmasını kararlaştırdı. Aynı gün **Tanin** gazetesinin sorumlu müdürü **Baha Bey** de gözaltına alındı.

İstiklâl Mahkemesi Savcısı Saruhan Milletvekili **Vasıf Bey** gazeteciler davasıyla ilgili iddianamesini 15 Aralık'ta okudu. Gazeteciler savunmalarında mektubun içeriğinin saçma olduğunu ancak bunun yayımlanmasının bir gazetecilik görevi olduğunu vurguladılar. Savunmalar uzun süren duruşmalar sonucunda 31 Aralık'ta tamamlandı. İstiklâl Mahkemesi'nin kararı 2 Ocak 1924'te açıklandı. Kararda, mektubun yayımlanmasının aslında bir suç oluşturduğu; bununla birlikte gazetecilerin bu mektubu suç işlemek kastıyla yayımlamadıkları belirtilerek **gazetecilerin tümünün beraat ettikleri** açıklandı.

İstanbul Baro Başkanı **Lütfi Fikri Bey**'in davasına ise 19 Aralık'ta başlandı ve iddianame okundu. Lütfi Fikri Bey savunmasında Hilafet'in korunması gerektiğine işaret etti ve Türkiye'nin Hilafet sayesinde Müslüman halklar arasında etkin bir yeri olduğunu belirtti.

İstiklâl Mahkemesi'nin kararı 27 Aralık'ta açıklandı ve **Lütfi Fikri Bey** tutuklandığı tarih olan 15 Aralık'tan itibaren **beş yıla mahkûm edildi**. Lütfi Fikri Bey kararı "**Memleket sağ olsun**" sözleriyle karşıladı ve düzeltilmesi ya da affedilmesi için Meclis'e başvuracağını açıkladı.

İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nin birer yıl hapis cezasına çarptırdığı iki kişi daha vardır. Biri "**rejim aleyhine çalışmak**"la suçlanan **Ali Osman Ağa**, diğeri dini siyasete alet etmekle suçlanan **İbrahim Ethem Efendi**'dir. Bu üç şahsın cezaları 13 Şubat 1924'te özel bir af kanunuyla kaldırıldı. Affedilenlerden Lütfi Fikri Bey 1924'ün ağustos ayında yeniden İstanbul Baro Başkanı seçildi.

Görev süresi iki aydan az süren İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nin faaliyetleri, mahkemenin de bu yöndeki talebi üzerine 30 Ocak 1924'te Meclis'çe sona erdirilince bu kısa süreli İstiklâl Mahkemesi dönemi sona ermiş oldu.

İkinci Meclis'te **ikinci dönem İstiklâl Mahkemeleri**'nin kuruluşu ise 1925'te patlak veren **Şeyh Sait İsyanı**'yla bağlantılıdır. Önce isyanı ve isyanı bastırmak için Meclis'in çıkarttığı **Takrir-i Sükûn Kanunu**'nu kısaca gözden geçirelim.

ŞEYH SAİT AYAKLANMASI

13 Şubat 1925'te, o zaman bir il günümüzde ise Bingöl'e bağlı bir ilçe olan **Genç**'in **Piran köyünde** patlayan silahlar, hem Doğu Anadolu'da geniş çaplı bir ayaklanmayı başlattı, hem de Türkiye'nin siyasal hayatında radikal dönüşümlere yol açtı.

Şeyh Sait Ayaklanması olarak bilinen bu ayaklanma, eşkiya oldukları gerekçesiyle haklarında tutuklama kararı bulunan on kişinin jandarmaya teslim olmayıp, ateşle karşılık vermeleriyle başladı. Bu ilk kıvılcımın ardından

ayaklanma geniş bir alana yayıldı ve ilk üç hafta boyunca ayaklanmacılar hükümet kuvvetlerine karşı üstünlük sağladılar. Şeyh Sait'e bağlı kuvvetler 17 Şubat'ta Genç'in merkez kazası olan **Darahini**'yi basarak vali ve diğer yetkilileri tutukladılar. Şeyh Sait halkı İslam adına dinsel kökenli bir ayaklanmaya çağıran bir bildiri de yayınladı. Bazı aşiretlerinin desteğini de alan Şeyh Sait, kısa sürede **Genç, Maden, Siverek ve Ergani**'yi ele geçirip **Diyarbakır**'a yürüdü. Bir başka grup da **Varto**'yu alıp **Muş**'a yöneldi.

Bu gelişmeler üzerine hükümet, 21 Şubat'ta Doğu illerinde **sıkıyönetim** ilan etti. Ama ayaklanmayı bastırmakla görevli ordu birlikleri 23 Şubat'ta ayaklanmacılar karşısında gerileyerek Diyarbakır'a çekildi. Bir gün sonra da **Elazığ** ayaklanmacıların eline geçti.

TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU

Şubat ayı biterken Şeyh Sait'in adamları Doğu'da geniş bir alanda üstünlük sağlamışlardı. Bu durum karşısında Cumhurbaşkanı **Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa**, mart başında, Başbakan **Fethi (Okyar) Bey**'in istifasını istedi. Hükümetin istifa etmesi üzerine, 3 Mart'ta başbakanlık görevi **İsmet (İnönü) Paşa**'ya verildi. (İsmet Paşa başbakanlık görevini bu tarihten 1937 yılının sonlarına kadar kesintisiz olarak sürdürdü.) 4 Mart'ta 23 ret, bir çekimsere karşılık 153 oyla Meclis'ten güvenoyu alan hükümet, aynı gün **Takrir-i Sükûn Kanunu**'nu çıkarttı. İki yıl yürürlükte kalmak üzere çıkartılan bu kanun hükümete olağanüstü hâl yetkileri tanıyordu. Hükümet, bu yasayla, huzur ve sükûnu bozmaya yönelik her türlü girişim, örgüt ve yayını yasaklama yetkileriyle donatıldı.

Meclis'te 22 redde karşılık 122 oyla kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesi şöyledir: "**İrticaa ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilât ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı, hükümet, reisicumhurun tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur.**" (Ret oylarını, hükümete güvenoyu da vermeyen **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)** mensupları vermişti.)

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıktığı gün alınan bir meclis kararıyla biri merkezi Ankara'da olan, öteki de ayaklanma bölgesinde görev yapacak olan iki İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Ayaklanma bölgesi için kurulan **Şark İstiklâl Mahkemesi**'ne verdiği idam cezalarını uygulama yetkisi de verildi.

Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak atılan ilk önemli adımlardan biri muhalif gazetelerin kapatılması olmuştur. Kanunun çıkmasından iki gün sonra 6 Mart'ta İstanbul'da çıkan **Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, Son Telgraf, Aydınlik, Sebilürreşat** ve **Orak-Çekiç** gazeteleri kapatılmış, bu gazeteleri 16 Nisan'da **Tanin** izlemiştir. 11 Ağustos'ta **Vatan** da kapatılacaktır, ayrıca Bursa, İzmir, Mersin, Trabzon ve Adana başta olmak üzere bazı illerde yayımlanan muhalif gazeteler de bu kanuna dayanılarak kapatıldı.

Ankara'da bu gelişmeler yaşanırken, ayaklanmacılar 7 Mart'ta Diyarbakır'ı kuşattılar. Ama ordunun sert bir karşılık vermesi üzerine Şeyh Sait ve adamları geri çekilmek zorunda kaldılar. Ayaklanma bölgesinde geniş çaplı asker yığınağı yapıldıktan sonra, ordu birlikleri 26 Mart'ta ayaklanmacılara karşı toplu saldırıya geçti. Bu saldırıyla birlikte üstünlük hükümet güçlerinin eline geçti. Nisan ayı ortalarında **Şeyh Sait**, Varto yakınlarında, ayaklanmacıların öteki önderlerinden **Şeyh Şerif** de Palu'da teslim alındı. Önderlerinin yakalanmasına karşın ayaklanmacılar bir süre daha direndiler ve nihayet mayıs sonunda ayaklanma tamamen bastırıldı.

Ayaklanmanın baş sorumlusu **Şeyh Sait ile adamları** Diyarbakır'da görev yapan Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yapılan yargılanması sonucunda, **28 Haziran'da ölüm cezasına çarptırıldı. Cezalar bir gün sonra yerine getirildi.** Mahkeme bu karardan sonra da çoğu ayaklanmayla ilgili olarak birçok idam ve hapis cezası verdi. Böylelikle Ankara hükümeti Doğu Anadolu'daki denetimi tam anlamıyla sağladı.

GAZETECİLER DAVASI

Takrir-i Sükûn Kanunu'yla birlikte kurulan Şark İstiklâl Mahkemesi'nin üyeleri 7 Mart 1925'te yapılan seçimler sonucunda belirlendi. Denizli milletvekili **Mazhar Müfit (Kansu) Bey** mahkeme başkanlığına, Karesi milletvekili **Süreyya (Özgeevren)** savcılığa getirildi. Urfa milletvekili **Ali Saip (Ursavaş)** ve Kırşehir milletvekili **Lütfi Müfit Beyler** asil, Bozok milletvekili **Avni (Doğan) Bey** de mahkemenin yedek üyeliğe seçildi.

Mahkeme heyeti görev bölgesine gitmek üzere 4 Nisan'da Ankara'dan hareket etti. 12 Nisan'da Diyarbakır'a ulaşan heyet, ilk olarak 16 Nisan'da isyanla ilişkileri olduğu gerekçesiyle **Şeyh Eyüp** ve **Dr. Fuat**'ı idama mahkûm etti ve hüküm ertesi gün yerine getirildi. Mahkeme, 23 Mayıs'ta, Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi **Seyit Abdülkadir** ile oğlu **Seyit Mehmet**'in de aralarında bulunduğu beş kişi hakkında idam kararı verdi.

Şark İstiklâl Mahkemesi, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttığı gerekçesiyle, TpCF'nin kâtib-i mesulü emekli Yarbay **Fethi Bey** hakkında da dava açtı. Dava sonucunda Fethi Bey beş yıl hapse mahkûm edilirken, mahkeme, bu davaya dayanarak, 25 Mayıs'ta, TpCF'nin mahkemenin görev bölgesi içindeki bütün şubelerini kapatma kararı aldı. Parti programında yer alan, partinin dinsel düşünce ve inançlara saygılı olduğu ilkesi bu kararın başlıca gerekçesini oluşturdu. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin de baktığı bazı davalarda bu parti ile ayaklanma arasında ilişki kurulması, hükûmetin, 3 Haziran'da, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak, TpCF'ni tamamen kapamasına olanak verdi.

Şark İstiklâl Mahkemesi 7 Haziran'da bir ara karar alarak tutum ve yazılarıyla ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttıkları gerekçesiyle ülkenin önde gelen bazı gazetecileri hakkında da tutuklama kararı aldı. Tutuklanıp Elazığ'a gönderilen gazeteciler arasında **Eşref Edip Fergan, Velit Ebüzziya, Abdülkadir Kemali Öğütçü, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Sadri Ertem, Ahmet Emin Yalman, Ahmet Şükrü Esmer, Suphi Nuri İleri ve İsmail Müştak Mayakon** gibi ünlü isimler de vardı.

Anılara bakılırsa gazeteciler Elazığ'da korku dolu günler geçirdiler. Siyasi kaygılarla karar veren mahkemenin haklarında vereceği kararı endişeyle beklediler. Dava sürerken, tutuklu gazetecilere Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya birer telgraf çekerek aflatlarını istemeleri yolunda öğüt verildi. Gazeteciler bu öğüde uyup af dileyince, Mustafa Kemal Paşa da mahkeme başkanlığına bir telgraf göndererek alınacak kararda, Cumhuriyet'e ve rejime bağlılıklarını ve yazdıkları yazılardan dolayı pişmanlıklarını belirtip af dileyen gazetecilerin bu davranışlarının dikkate alınmasının uygun olacağı yolunda görüş belirtti.

Sonuçta, mahkeme eylül ayı ortalarında gazetecilerin beraatına karar verdi. Sanıklar arasında bulunan ve Cumhurbaşkanı'na affedilmesi için telgraf çekmeyen **Toksöz** gazetesinin sahibi **Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey** ise yargılanmak üzere Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildi, ama dört ay sonra, o da beraat etti.

Mahkûmiyetle sonuçlanmasa da Şark İstiklâl Mahkemesi'ndeki gazeteciler davası basına gözdağı verilmesi açısından çok etkili oldu. Gazetecilere, adeta, neyi yazmaları neyi yazmamaları gerektiğini öğütleyen Şark İstiklâl Mahkemesi'nin faaliyetlerine, artık bu mahkemelere gerek kalmayınca, 7 Mart 1927'de son verildi.

Basın bu duruşmaların ardından artık tamamen tek sesli hâle geldi. Gazeteler uzunca bir süre iktidarın hoşuna gitmeyecek hiçbir şey yazamaz oldular. 1930'da **Serbest Cumhuriyet Fırkası**'nın kurulduğu günlerde basında nispeten bir çokseslilik hissedildiyse de bu dönem uzun sürmedi. 25 Temmuz 1931'de yeni bir **Basın Kanunu** yürürlüğe girdi. Bu kanunla, hükûmete, "ülke çıkarlarına ters düşen yayınları" nedeniyle gazete ve dergileri kapatma yetkisi yeniden tanındı. Böylece 1929'da kaldırılmış olan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun basınla ilgili hükmü bir başka kanunla yeniden yürürlüğe girmiş oldu.

Basındaki tekseslilik 1946 başına kadar kesintisiz sürdü.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Suikast davası ve muhalefetin sonu

Ahmet Demirel 01.09.2013

 Suikast davası ve muhalefetin sonu 1926 yılının haziran ayı ortalarında Türkiye müthiş bir haberle çalkalandı: **Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, İzmir'de suikast düzenlemeyi planlanan bir çete ortaya çıkartılmış ve çete üyelerinden birinin yaptığı ihbar sonucunda sorumlular tutuklanmıştı.** Suikastı planlayan çete, eski Lazistan milletvekili **Ziya Hurşit'in** yönlendirdiği **Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe Edip** ve **Giritli Şevki** adlı bir grup kiralık katilden oluşuyordu.

7 Mayıs'ta Güney ve Batı Anadolu'yu kapsayan bir yurt gezisine çıkmış olan Mustafa Kemal Paşa, açıklanan programa göre, 15 Haziran'da İzmir'e gelecek ve **suikast Kemeraltı semtinde gerçekleştirilecekti.** Ama 14 Haziran'da Bursa'ya varan **Mustafa Kemal Paşa, İzmir'e gidişini bir gün erteledi.** Gezi programının değişmesi üzerine, çete üyelerinden **Sarı Efe Edip** suikast girişiminin sonucunu beklemeden 15 Haziran'da aniden **İzmir'den ayrıldı.** Sarı Efe Edip'in İzmir'den ayrılmasından şüphelenen ve kendisine suikast sonrasında çete üyelerini motorla Sakız Adası'na kaçırma görevi verilen motorcu **Giritli Şevki** de, kendisini kurtarmak için, yapılan **suikast planını** 15 Haziran günü İzmir vilayet yetkililerine **ihbar etti.** Cumhurbaşkanı'nın İzmir'e gidişini bir gün ertelemesi üzerine **suikast planı bozulmuş ve çete üyelerinin tümü silahlarıyla birlikte ele geçirilmişti.**

16 Haziran'da İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa halkın coşkun sevgi gösteriyle karşılandı ve halka hitap ederek şu ünlü sözlerini söyledi: **"Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır ve Türk milleti emniyet ve saadetini zâmin prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürüyecektir."**

GENİŞ SANIK SEPETİ

Hükümet, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ni suikastın sorumlularını yargılamakla görevlendirdi. Hepsi milletvekili olan **Ali (Çetinkaya) Bey**'in başkanlığında, savcı **Necip Ali (Küçüka)** ile **Kılıç Ali, Ali (Zırh)** ve **Reşit Galip Bey**lerden oluşan mahkeme heyeti 18 Haziran 1926'da İzmir'e geldi ve hemen soruşturmayı başlatarak yurt çapında seri tutuklamalara girişti. Tutuklananlar arasında daha önce kapatılmış bulunan **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF)** lider kadrosunu oluşturan **Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez)** ve **Refet (Bele)** gibi Milli Mücadele döneminin ünlü komutanları da vardı. Bu arada, mahkeme heyeti bazı tutuklu sanıkların serbest bırakılmasını sağlamaya çalıştığı için Başvekil **İsmet (İnönü) Paşa'yı da tutuklamaya kalkıştı.** Davanın başladığı 26 Haziran'a kadar **tutuklananların sayısı yüzü aşmış** ve sanıklar tek tek ve küçük gruplar hâlinde **İzmir'e getirilmişti.**

Soruşturma sonucunda mahkeme heyeti, suikastın, bir grup katilin planladığı basit bir girişim olmadığı kanısına vardı. Mahkeme heyetine göre, içinde **eski İttihatçılar**'ın, Birinci Meclis'teki **eski İkinci Grup**

üyelerinin ve bir yıl önce kapatılan TpCF'nin yönetici ve mensuplarının yer aldığı geniş bir muhalefet cephesi bir hükümet darbesi hazırlığı içindeydi ve suikastın ardından bu darbe gerçekleştirilecekti.

Yargılanacak kişiler dört grupta toplanıyordu:

1. Suikastı planı içinde doğrudan sorumluluğu bulunan çete üyeleri;
2. Suikastı düzenleyenlerle ilişkisi olan ve olmayan eski TpCF mensupları;
3. Eski İkinci Grup'un önde gelen üyeleri;
4. Eski İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) CHP'ye katılmamış olan önde gelen isimleri.

Sanık sepetinin bu kadar geniş olması iddianameden kaynaklanıyordu. **Savcının iddiası şuydu:** *"Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra önderleri yurtdışına kaçan eski İTC mensupları yeniden iktidara gelme perspektiflerini hiç kaybetmediler. Milli Mücadele yıllarında Birinci Meclis'teki İkinci Grup'u kullanarak bunu yapmaya çalıştılar, ama başaramadılar. 1923'te kendi programlarını yaparak seçime katılmaya kalkıştılar ama bu da engellendi. İkinci Meclis döneminde TpCF'yi kullanarak aynı çabayı gösterdiler, ama yine başarılı olamadılar. Sonunda bir suikast planı organize ederek Cumhurbaşkanı'nı öldürüp iktidara gelmeyi denediler."*

İZMİR'DEKİ YARGILAMA

49 tutuklu sanığın duruşmasına 26 Haziran'da başlandı. Daha karar açıklanmadan, Mahkeme Başkanı **Ali Bey**, 10 Temmuz tarihli **Akşam** gazetesine bir demeç verdi. Ali Bey'e göre, **suikast TpCF içinde planlanmıştı** ve bu parti eski İttihatçılar'dan, İkinci Grup üyelerinden ve Cumhurbaşkanı'nın düşmanlarından oluşan bir partiydi.

Sanıkların avukat tutma hakları olmadığı gibi alacakları ceza kesindi ve hiçbir itiraz hakları yoktu.

Karar 15 Temmuz'da açıklandı. Mahkeme heyeti aralarında bağımsız olarak milletvekilliği süren eski TpCF üyesi altı kişinin de bulunduğu **15 sanığı idama mahkûm etti**. Bu karar **"Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu tebdil ve ilgaya ve bu kanuna dayanarak kurulan Büyük Millet Meclisi'ni vazifeden men etmeye yönelik fiilleri"** kapsayan Türk Ceza Kanunu'nun 55. maddesine dayanarak verilmişti.

Kararın açıklanmasından hemen sonra, tutuklu bulunan 13 kişinin cezaları aynı gece infaz edildi. **İdam edilenler** suikast düzenleyicileri **Ziya Hurşit, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Rasim**; partileri kapatılmasına rağmen bağımsız olarak milletvekilliği süren eski TpCF üyelerinden **Ahmet Şükrü, Abidin, Halis Turgut, İsmail Canbulat, Rüştü Paşa, Ayıcı Arif** ve Birinci Meclis milletvekillerinden **Hafız Mehmet**'ti. Firarda olan eski ünlü İttihatçılardan **Kara Kemal** ve **Abdülkadir Beyler** ise giyaben idam cezasına çarptırıldılar. (Kısa bir süre sonra, 27 Temmuz'da, Kara Kemal yakalanmak üzereyken intihar etti, eski Ankara Valisi Abdülkadir ise 23 Ağustos'ta yakalandı ve 31 Ağustos'ta idam edildi).

Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet ve **Mersinli Cemal Paşalar**, Cumhurbaşkanı'nın özel isteğiyle **beraat** ederken, eski İTC üyeleriyle eski İkinci Grup üyelerinin davalarına Ankara'da devam edilmesi kararlaştırıldı.

YARGILAMANIN ANKARA AŞAMASI

1 Ağustos'ta başlayan Ankara'daki duruşmalar suikast girişiminin yargılanmasından çok, geçmişle bir siyasi hesaplama şeklinde seyretti. Davanın açış konuşmasını yapan mahkeme savcısı sanıkları önce İzmir suikastından sorumlu tuttu ve bunun **bir hükümet darbesi hazırlığı** olduğu şeklinde görüş belirtti. Konuşmasının devamında suikast girişimine pek değinmeyen savcı, bunun yerine, eski İTC mensuplarından, Birinci Dünya Savaşı sırasında bu partinin iktidarı kötüye kullanmasının ve sorumsuz siyasetinin cevabını vermelerini istedi. Hesabının verilmesinin istendiği bir başka önemli nokta da İttihatçılar'ın 1923'te yaptıkları kongreydi.

Eski İkinci Grup mensuplarının ise hem İttihatçılar'la ilişkileri araştırıldı, hem de Birinci Meclis'teki muhalefetlerinin hesabını vermeleri istendi. Böylece **davalar siyasi bir niteliğe büründü** ve mahkeme sanıklarla suikast arasında doğrudan bir bağ kurmaya bile çalışmadı.

10 Ağustos'ta İTC döneminin Maliye Nazırı **Cavit Bey**'in sorgusu başladı. Cavit Bey'in 24 Ağustos'ta yaptığı uzun ve parlak savunmanın kendisine hiçbir yararı olmadı. 26 Ağustos'ta açıklanan karara göre **Cavit Bey**'in yanı sıra, **Dr. Nazım, Filibeli Hilmi** ve **Yenibahçeli Nail Beyler idama mahkûm edildiler ve cezalar aynı gece infaz edildi**. Mahkeme yedi kişiye de onar yıl hapis cezası verdi. Yurtdışında bulunan ve mahkemenin çağrısına uymayıp yargılanmak üzere Ankara'ya gelmeyen eski Başvekil **Rauf (Orbay) Bey** de gıyabında **10 yıl hapis** cezasına çarptırıldı. Eski İttihatçılar'dan ve İkinci Grup üyelerinden oluşan 26 sanık ise beraat ettiler. **Beraat edenler** arasında **Mithat Şükrü (Bleda), Kara Vasıf, Selahattin (Köseoğlu), Hüseyin Avni (Ulaş) Beyler** gibi sanıklar da vardı. **Yaptığı ihbarla suikastçıları ele veren Giritli Şevki'ye ise 1 Eylül 1926'da 6.500 liralık bir ödül verildi**.

Suikast planının açığa çıkartılmasının ilk gününden başlayarak suikastın baş sorumlusu olarak gösterilen eski TıPCF'nin lider kadrosunda bulunanlardan, gıyabında hapis cezasına çarptırılan Rauf Bey hariç, hiçbirinin ceza almaması oldukça ilginçtir. Buna karşılık suikastla ilgisi olsun olmasın İTC'nin CHP'ye katılmamış olan kadrolarından en önemli isimlerin İstiklâl Mahkemesi tarafından ağır bir biçimde cezalandırılması da aynı derecede ilginçtir.

İTTİHATÇI TEHDİDİ

Suikast planıyla alakaları olmadığı bugün artık bilinen, örneğin Cavit Bey gibi, İTC'nin CHP'ye katılmayan temel kadrosundan bazı isimlerin, yine eski bir İTC mensubu olup CHP'ye katılmış olan **Ali (Çetinkaya) Bey**'in başkanlığındaki mahkeme tarafından verilen idam kararlarıyla ortadan kaldırılması akla hemen **"neden"** sorusunu getiriyor.

Bu sorunun cevabını Hollandalı bilim adamı **Erik Jan Zürcher**, ilk kez 1984'te İngilizce olarak yayınlanan **Milli Mücadele'de İttihatçılık** başlıklı doktora tezinin önsözünde, bir varsayım olarak, şöyle vermeye çalışıyor:

"İTC, 1918'de feshedildiği zaman tüm resmî gücünü yitirmişti. Sekiz yıl sonra bile onları böylesine tehlikeli yapan neydi? Üzerinde çalışılacak bir varsayım olarak şunu ele aldım: Ulusal hareket ve Kemalist devlet bütünüyle İttihatçı örgüt ve girişimlerin üzerine kurulduğu için, eski İttihatçılar tehlikeliydi. Bu, temizlenen grupları, iktidardaki Kemalist grubun (bu grubun eski İttihatçılardan oluştuğunu kabul ettim) aynı iktidar tabanına yönelik potansiyel rakipleri hâline getiriyordu. Elinizdeki çalışma, bu varsayımın doğru olduğunu göstermeye yönelik bir girişimdir."

Zürcher, kanımca, bu önemli kitabı boyunca bu varsayımını doğrulayacak çok sayıda kanıt gösteriyor.

Yeni Kemalist Türkiye 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra kendini uluslararası alanda güvende hissetmeye başladı. Artık uluslararası alanda diğer devletlerle eşit statüde, siyasi açıdan bağımsız bir siyasi aktör hâline gelmişti. Ama içeride sorunlar durmak bilmiyordu. Milli Mücadele yıllarında Meclis'te İkinci Grup adında bir muhalefet örgütü oluşmuş ve kurulmakta olan yeni rejimin temel taşları konusunda iktidarı bir hayli zorlamıştı. 1923'teki seçimlerde bu muhalif örgüt Meclis'ten tasfiye edilmesine rağmen, daha 1924 başında, anayasa görüşmeleri sırasında, bu kez parti içinde bir muhalefet belirmiş, 1924'te de aynı Meclis içinde bir ikinci parti olarak TpCF kurulmuştu. Ardından Şeyh Sait İsyanı patlak vermiş, Takrir-i Sükûn Kanunu çıkmış, TpCF kapatılmıştı. Şeyh Sait İsyanı bastırılmasına rağmen Kürt ayaklanmaları durmak bilmiyordu. Öte yandan, eski İTC mensuplarının çoğu CHP içinde yer almalarına rağmen, birçok önemli İTC mensubu da Meclis dışından İTC adına siyasi faaliyetlerini sürdürmekteydiler.

İktidar için dışarıdaki bu muhalif İttihatçılar en tehlikeli gruptu çünkü her ikisi de aynı tabana hitap ediyorlardı ve hızlı reformların yapıldığı bir dönemde, bu taban bir gün kaybedilirse sadece onlara kaybedilebilirdi. Onun için potansiyel bir iktidar odağı oldukları için çok tehlikeliydiler.

İzmir Suikastı yargılamaları ve verilen idam kararları bu potansiyel iktidar odağını ortadan kaldırıncı iktidar artık kendini içeride de tamamen güvende hissetmeye başladı ve 1926 yargılamalarıyla İTC bir siyasi örgüt olarak tamamen ortadan kalktı. Ama "**İttihatçı zihniyet ortadan kalktı mı**" sorusuna net olarak "**evet**" cevabını vermek de o kadar kolay değil.

KARARLARIN ADİLLİĞİ

Aradan yıllar geçti, İstiklâl Mahkemesi'nce gıyabında on yıl hapis cezasına çarptırılan **Rauf Orbay**, 5 Temmuz 1935'te İstanbul'a döndü. Cezası Cumhuriyet'in onuncu yılı vesilesiyle 1933'te çıkartılan af kanunuyla kaldırılmıştı. Yine de polis takibine alındı.

Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilen **İsmet İnönü** 1939 seçimlerinde iki önemli politika uyguladı. Birincisi kendisinin cumhurbaşkanı seçilmesini engellemeye çalışan **Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras** gibi CHP'nin önemli isimlerini aday göstermeyerek onların **siyasi hayatlarına son verdi**. İkinci olarak da eski muhaliflerle barışma politikası izleyerek onların Meclis'e girmelerini sağladı.

Kendisine milletvekilliği önerilen **Rauf Orbay** ise affa uğramış olsa da hakkında bir mahkûmiyet kararı varken bunu asla kabul edemeyeceğini söyledi ve İstiklâl Mahkemesi'nce yeniden yargılanmayı talep etti. İstiklâl Mahkemeleri'nin faaliyetleri 1927'de son bulduğu için bu mümkün değildi. Sonunda bir ara formül bulundu ve Orbay bir ara seçim sonucunda Meclis'e girdi, ama bu ara formül aslında İstiklâl Mahkemesi'nin kararlarının adillliğini de sorgulayan bir karardı.

Şöyle ki, 22 Ekim 1939'da CHP Genel Başkan Vekili ve Başvekil **Dr. Refik Saydam** imzasıyla bir bildiri yayınlandı: "*Konya mebusu Hüsnü Açıksöz'ün ölümü dolayısıyla boşalan Kastamonu mebusluğuna, eski İstanbul mebusu, eski Başvekil Rauf Orbay'ın Genel Başkanlık Divanı'nca namzetliği kararlaştırılmıştır. Rauf Orbay hakkında evvelce İzmir [Ankara] İstiklal Mahkemesi tarafından verilmiş olan mahkûmiyet kararının ref'i için vaki müracaatı üzerine yapılmış olan hukuki tetkikte, araya girmiş olan umumi af kanunları, isnat olunan fiili bertaraf ettiği gibi, muhakemenin iadesini de gayrı mümkün kılmış ve muhakeme iade edilebilseydi, beraatının muhakkak olacağı kanaatine varılmış olduğu görülmüştür. Sayın ikinci müntehiplere bildirir ve ilan ederim.*"

Niyet o olmasa da, bildiride yer alan "**Rauf Orbay duruşmalara katılabilseydi kesinlikle beraat ederdi**" şeklindeki açıklama, sanırım, CHP'nin en yetkili kişileri tarafından, yine CHP'li milletvekillerinden oluşan İstiklâl Mahkemesi'nin kararlarının açıkça sorgulanmasından başka bir şey değildir.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Bir hâkimiyet-i milliye âşığı

Ahmet Demirel 08.09.2013

 Bir hâkimiyet-i milliye âşığı **Tarihin Sesi**'nde zaman zaman tarihimizde az bilinen veya farklı kesimlerin haklarında taban tabana zıt görüşler ileri sürdüğü bazı portreleri tanıtacağım. İlk portremiz Birinci Meclis döneminin önde gelen muhaliflerinden **Hüseyin Avni Ulaş**. Kemalist kesimin, yukarıda da görüleceği üzere hakkında ağır sıfatlar kullandığı Ulaş, muhafazakâr kesim tarafından da abartılı biçimde göklere çıkartılır. Liberal kesimler ise övgülerini onu **"Türkiye'nin ilk demokrati"** olarak nitelendirecek kadar ileri götürürler.

O ise kendisini **"Ben muhalif değilim, denetçiyim"** diye basit bir biçimde tanımlar. Ben ise kendisini tek cümleyle işini layıkıyla yapan bir milletvekili olarak görüyorum.

Karar sizin. Kendi kararınızı kendiniz verin.

YAŞAMI

Hüseyin Avni Ulaş 1887'de, Erzurum'a bağlı Kümbet köyünde doğdu. 12 yaşına kadar köyünde eski usulde eğitim gördü. 1899'da Erzurum'a gitti ve 1901'de Erzurum Mülkiye İdadisi'nin birinci sınıfına kaydoldu; Ziraat Mektebi şubesine girdi ve burada altı yıl eğitim gördü. 1906'da İstanbul'a giderek, Ticaret Mekteb-i Âlisi'ne kaydoldu. Buraya iki yıl devam ettikten sonra, 1908'de Mekteb-i Hukuk'a girdi ve 1911-1912 öğretim yılının sonunda mezun oldu. 1913'te İstanbul Barosu'na kaydolarak avukatlığa başladı.

1914'te genel seferberlik ilânı üzerine İhtiyat Zabit Alayı'na kaydoldu. Askerliği sırasında Kafkas cephesinde görev aldı ve 1918'de mülazım-ı evvel rütbesiyle terhis oldu. Mondros Mütarekesi'nden sonra merkezi İstanbul'da bulunan Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin kurucuları arasında yer aldı.

10 Temmuz 1919'da açılan Erzurum Kongresi'nin toplanmasına önyak oldu ve kongreye delege olarak katıldı. Daha sonra son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Erzurum'dan milletvekili seçildi. Bu Meclis'in faaliyetlerine ara vermesi üzerine Ankara'ya geçerek 23 Nisan 1920'de Birinci Meclis'e katıldı. Meclis'te kurulan muhalif İkinci Grup'un yedi kurucusundan biri oldu ve grubun liderliğini üstlendi. Muhalefet grubunun lideri olmasına rağmen, Meclis'te iki kez gereken oyları alarak, Meclis'in birinci reis vekilliğine seçildi.

1923'te seçime katılmayıp Meclis dışında kaldı.

1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması üzerine diğer bazı eski İkinci Grup üyeleriyle birlikte bu partiye girerek, partinin İstanbul örgütünün kurucuları arasında yer aldı. Şeyh Said İsyanı ve onu izleyen Takrir-i Sükûn Kanunu döneminde bu parti kapatılınca siyasi faaliyetlerine ara verdi.

1926'daki İzmir'de Cumhurbaşkanı'na karşı planlanan suikast girişiminin ardından diğer bütün muhaliflerle birlikte Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce yargılandıysa da beraat etti. Siyasi yaşamdan tamamen çekilerek

İstanbul'da avukatlık görevine döndü.

1945'te çok partili sisteme geçilirken Milli Kalkınma Partisi'ni kurdu. Kuruluşundan çok kısa bir süre sonra, diğer iki kurucuyla arasında anlaşmazlık çıkınca kurduğu partiden ayrıldı.

1946'da Demokrat Parti listesinden, bağımsız olarak, Erzurum'dan adaylığını koydu, ama seçilemedi. Bu yıllarda, çeşitli gazete ve dergilerde tek parti dönemini eleştiren yazılar yazdı, bir kurucu meclis kanalıyla başta anayasa olmak üzere, Türkiye'nin siyasal yapısında tepeden tırnağa bir değişim yapılmasını istedi.

22 Şubat 1948'de İstanbul'da öldü.

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE KAVRAMININ ÖNEMİ

Hüseyin Avni Bey'in siyasi hayatında en çok önem verdiği kavram hâkimiyet-i milliyeye oldu. Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesine önyak olarak bizzat içinde yer aldığı Milli Mücadele başlarken, egemenliğin, meşruiyeti Osmanlı soyundan gelmesine ve halife olmasına dayanan sultanlardan alınarak artık millete verilmesi gerektiği inancındaydı. Hüseyin Avni Bey'e göre, her şeyden önce, *"İslam kılığına bürünerek saraylara girmiş, kendi yaldızlı üniformalarıyla milletin arasına girerek tahakküm edip keyif ve zevklerini yapan adamlar"* milleti uçurumlara sürüklemişti. Bu artık yıkılmalıydı. İşte bu yüzden kendisini Saltanata ilk isyan eden kişilerden biri olarak tanımlıyordu ve bunu şöyle dile getiriyordu:

"Saltanata ilk önce isyan eden benim arkadaşlar. Efendiler, milli harekât başlamadan yedi ay önce o saraya hücum ve isyan edenlerdenim. Efendiler, hakk-ı hükümrâniden dolayı karşıma değil o saray, herhangi bir adam çıkarsa, Yunanlı, İngiliz kadar düşmanımdır. İster paşalar olsun, ister hocalar olsun, ister hacılar olsun. Kim olursa olsun düşmanımdır."

Bir başka konuşmasında da aynı konuda şunları söylüyordu: *"Padişah bu Meclis'te ilk sözkonusu olduğu zaman, bugün de yarın da ben tarihin kötülüklerini Padişaha ve onun etrafındaki yaldızlı, üniformalı haşarata yüklemekteyim. Padişahın ve o yaldızlı üniformalı ecnebi unsuruna tabi, milletinden çıkmış, sivrilmiş, millete bela olmuşların aleyhindeyim. Benim kinim ebedidir."*

Hüseyin Avni Bey, Saltanat kaldırılmadan yaklaşık bir yıl önce, 28 Kasım 1921'de de şunları söylüyordu: *"Biz burada Padişah, Saltanat görmüyoruz. (...) Kağrı arabaları ile giden millet Saltanat istemiyor."* Şunu da ekliyordu: *"Saltanata alışmış imparatorlar, haşmetpenahlar hâkimiyet-i milliyeden canavarlar gibi korkarlar."*

Ona göre, millet siyasi olgunluğunu *"bir heyula olan Sultan ile onun etrafındaki yaldızlı üniformalı haşaratı"* devirerek göstermişti. Artık geri dönüşü olmayan bir yola girilmiş, egemenlik Padişah'tan kayıtsız şartsız millete geçmişti. Ona göre, *"milletin reşit olduğunu kabul etmeyenler önce kendi rüştlarini inkâr"* etmeliydiler.

HÂKİMİYETİN MECLİS ELİYLE KULLANIMI

Egemenliğin, taviz vermez bir biçimde, millete ait olduğunu düşünmesi Hüseyin Avni Bey'in Milli Mücadele hareketinin başlangıcından beri bir cumhuriyetçi olduğunu göstermeye yeterlidir. Ama her cumhuriyetçi mutlaka demokrat olmadığı için, Hüseyin Avni Bey'in hâkimiyet-i milliyeden ne anladığına, milletin egemenliğini nasıl kullanması gerektiğini düşündüğüne de bakmamız gerekiyor.

Ali Şükrü Bey'in, aniden ortadan kaybolup iki gün boyunca bulunamaması üzerine 29 Mart 1923'te yaptığı ünlü konuşmasında hâkimiyet-i milliyeye kavramını çok yalın bir biçimde tanımlamıştır: *"Aşığı bulunduğumuz hâkimiyet-i milliyeye demek efendiler, şunu biliniz ki, memlekette reyini, fikrini serbest istimal etmek demektir."*

Hüseyin Avni Bey'e göre halk egemenliğini, sadece ve sadece kendi seçtiği temsilcileri eliyle kullanmalıydı ve Meclis bu yetkisini başka bir kişi veya kuruma devredemezdi. Ayrıca, halktan aldığı yetkiyle, egemenliği halk adına kullanan Meclis'in üzerinde hiçbir makam yoktu ve olamazdı. O, bu konuda şöyle diyordu: *"İrade-i milliye; Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mâneviyesinde, yani ekseriyetin ârâsında mündemiçtir. Bunun hilâfında irade-i milliye olamaz."* Yasamanın yanı sıra yürütme ve yargı gücüne de sahip olan Birinci Meclis gibi bir meclisin ise gücünün sınır ve sonu hiçbir şekilde olamazdı. Bunu da şöyle açıklıyordu: *"Büyük Millet Meclisi her şeyi yapar. Altı yüz senelik bir Saltanatı yıkarken bu gücü kendisinde gördü ve yaptı. Bin senelik hükümrânlığı tarihe gömen Büyük Millet Meclisi'nin yetkisi sınırlı mıdır? Meclisin bu güç ve yetkisini yorumlamak vatan hainliği kadar büyüktür."*

Meclis'i en yüce organ olarak gören Hüseyin Avni Bey, doğal olarak, milletvekilliğini de en kutsal görev sayıyor ve *"Burada kim ki kendisini üyelerin üzerinde daha yüksek, daha vatanperverdir derse, ben onu vatan hainliği sayarım"* diyordu. Hüseyin Avni Bey'e göre, Meclis'in milleti tam olarak temsil edebilmesi için, sıkıntılara yol açan yürürlükteki iki dereceli seçim sisteminden de vazgeçilip tek dereceli seçim esasına geçilmeliydi. Daha 1921'deki bir konuşmasında, bu konuda, *"Millet oyunu hakkıyla kullanamıyor. İkinci seçmenler etki yapıyor, ya da ikinci seçmenlere etki yapılıyor. Buraya gelen mebusların bütün oyları haiz olması için bir dereceli seçim uygulanmalıdır"* diyordu. (Bu dileği tam 25 yıl sonra, 1946'da gerçekleştirebilecektir!)

ATEŞLİ BİR İNKILÂPÇI

Hüseyin Avni Bey, aynı zamanda, ateşli bir inkılâpçı idi ve sürekli olarak, inkılâp fikrinin halk içinde kök salması için çalışılması gereğini vurguluyordu. Ona göre inkılâbın kalıcı olması için, millette inkılâp fikri uyandırılmalıydı. Bu konuda şunları söylüyordu: *"İnkılâplar fikir teşkilatıyla, mektebiyle geliştirilir. Yoksa 31 Mart Hadisesi gibi hadiselerle bu memlekette inkılâp yapılamaz. Bizim inkılâbımızı bu gibi fikirler çürütmektedir. İnkılâp fikrinin münevver öncüsü olan Türkiye Büyük Millet Meclisi halka hakk-ı hükümrânisinin fazilet ve meziyetini öğretmelidir."* Aynı konuşmasında şu noktayı da vurguluyordu: *"Biz inkılâbı fikirle yapacağız ki, payidar olabilsin. Eğer kabadayı usulünü takip edersek, korkarım ki, o zaman inkılâptan mahrum kalırız. Kanla değil fikirle inkılâp yapacağız."*

KANUN HÂKİMİYETİ VE KİŞİ HÜRRİYETLERİ

Hüseyin Avni Bey, hâkimiyet-i milliye'nin mutlaka hürriyetle tamamlanması gerektiğini düşünüyordu ve *"Hepinizden fazla hürriyet taraftarı olduğumu bir defa daha tekrar ediyorum"* diyerek bu konuya verdiği önemi dile getiriyordu. Kanaatine göre, bir bayrak altında yaşayan insanlar yürürlükteki kanunlara muhalefet etmedikçe, ebediyen hürdüler ve kanun hükümlerinden başka hiçbir güç onları baskı altına alamazdı. Ülkede kişisel hürriyetlerin ve kanun hâkimiyetinin yeterli düzeye ulaşmadığı ve bunun ülke çıkarlarına uygun düşmediği açıktı. Bunun sorumluları ise kendilerini kanunların üzerinde gören memurlardı. Milleti hâkim kılmak için çırpındıklarını söyleyen Hüseyin Avni Bey, bir konuşmasında *"Milletin hakkı, hukuku bizim namusumuzdur. Kim olursa olsun, ona saldırıda bulunanın dünya yüzünde yaşama hakkı yoktur"* diyordu. Ona göre Milli Mücadelede cepheleri tutacak olan güç de *"kanun ve adalet"*ti.

Hüseyin Avni Bey ülkede kanun hâkimiyetinin sağlanması yolundaki görüşlerini o kadar sık tekrarlıyordu ki, siyasi rakiplerinden, Birinci Grup üyesi ve Hariciye Vekili **Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey**, onun bu uyarılarını takdirle karşılayarak, 25 Nisan 1922'de *"Efendiler, bizim bütün mesaimizden istenen şey, her gün burada Hüseyin Avni Bey biraderimizin bir iki defa tekrar ettiği üzere, memlekette kanunu hâkim kılmaktır. Memlekette kanunu hâkim kılmazsak mesaimizin hepsi boşa gider"* diyordu.

“İHTİLALİN DE OLAĞANÜSTÜLÜĞÜN DE HUKUKU VARDIR”

Kanun hâkimiyetine büyük önem veren Hüseyin Avni Bey, beklenebileceği gibi, olağanüstü yetkilerle donatılmış İstiklâl Mahkemeleri’ni de sık sık eleştiri konusu yaptı. Ona göre olağanüstü hâllerde bile hukukun üstünlüğü ilkesi gözden uzak tutulmamalıydı. Meclis’te yaptığı bir konuşmasında şöyle diyordu: *“Olağanüstü önlem almak için İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. Fakat bir zaman oldu ki, hükümet bütün icraatı İstiklâl Mahkemeleri’ne verir bir şekilde, bize bir kanun kabul ettirdi. Artık İstiklâl Mahkemeleri’nin el uzatmadığı, el koymadığı şey kalmadı ve bütün hükümetin icraatını eline aldı ve Meclis adına hükümler verdi. Efendiler, siz memleketi kurtarmak istiyorsanız siz mahkemeleri yaşatmak istiyorsanız, işte burada 350 mahkemeniz var. Onun kudretini artırın, onun kudreti olmazsa, dört mahkeme, beş mahkeme, devletin bütün teşkilatını yürütemez. İhtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku var. Fakat böyle kendi oyuyla hüküm verecek maddi ve manevi suç, zarar takdiriyle hüküm verecek bir kuruluş dünyada mevcut değildir. Bu dünyanın adaletine sığacak şeylerden değildir.”*

Bir başka konuşmasında da, İstiklâl Mahkemelerine başından beri karşı olduğunu, TBMM’nin manevi şahsiyetinde bile bulunmayan, kişisel görüşe dayanarak adam asma yetkisinin, bu mahkemelere verilmesinin kendisini hayrete düşürdüğünü söylemiştir. Hüseyin Avni Bey, İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki eleştirilerini şöyle sürdürmüştür: *“Memleketimiz üç İstiklâl Mahkemesiyle mi idare ediliyor? Efendiler her kazada bidayet mahkemeleriniz vardır. Cinayet mahkemeleriniz vardır. Gelişigüzel üç kişiye ‘kendi görüşünüze göre siz hüküm verin’ deyip yetki vermek, milletin hukukunu tepelemek demektir. İhtilâlin de bir hukuku vardır. Hüner isyan ettirmemektir. Kanun hâkim olmalı. Şahısların hâkimiyeti payidar olamaz.”*

YILLAR SONRA

1925’ten itibaren Tek Parti dönemi boyunca siyasi alanın dışında kalan Hüseyin Avni Ulaş, 20 yıl zorunlu suskunluktan sonra 1945’te Milli Kalkınma Partisi’nin kurucuları arasında yer aldı. 27 Ekim 1945’te bu partinin açılış töreninde yaptığı konuşma, onun Birinci Meclis döneminde sık sık vurguladığı görüşlerinden hiçbir şey kaybetmediğini açıkça gösterir. Türkiye’de 1925-1945 arasında hüküm süren Tek Parti yönetimini eleştirdiği bu konuşmasında şöyle demektedir: *“Bu milletin meclisinde yirmi seneden beri hürriyet ifade eden bir tek kelime söylenmedi. Bizde demokrasinin en büyük noksanı budur. Cumhuriyet ancak hürriyetle olur. Hürriyete istinat etmeyen bir cumhuriyet içfalkârdır. Türk milletinin reşit olmadığını iddia eden varsa, o kendi rüşünü inkâr etsin. Türk milleti rüşünü istiklâl mücadelesinde göstermiş ve ispat etmiştir... Evet, ben yirmi beş senedir muhalifim. Ama kime? Haksızlığa, kanunsuzluğa ve istibdada muhalifim.”*

Tek Parti döneminin önemli şahsiyetlerinden eski Bahriye Vekili **İhsan Eryavuz** da hatıralarında şöyle der: *“Bizim en büyük hatamız, Hüseyin Avni’nin kapatmaya çalıştığı kapıyı açık tutmakta ısrar edişimiz oldu. Bu yüzdendir ki, inkılâbın mev’ûd [vaat edilmiş] meyvesini çürüttük.”*

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tan gazetesinin iki ayrı hikâyesi

Ahmet Demirel 15.09.2013

 Tan gazetesinin iki ayrı hikâyesi 1980 yılının haziran ayında Boğaziçi Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi bölümünü bitirdim. A planı olarak aynı bölümde yüksek lisans sınavına girdim ve kabul aldım. Mezun olmamın üzerinden daha üç ay geçmemişti ki, bütün bir ülke olarak, üç gün önce otuz üçüncü yıldönümünü devirdiğimiz 12 Eylül darbesinin acılı günlerinin içine girdik. Tam da o fırtınalı günlerde, birçok arkadaşımın yaptığı gibi Dışişleri Bakanlığı'nın açtığı sınava girdim. Belki de aniden devreye giren bu B planını bir bireysel kurtuluş veya kaçış yolu olarak düşünmüştüm. Gerçekten böyle miydi, şu an, doğrusu pek bilemiyorum. Yazılı sınavı geçmeme rağmen, Allah'tan mülakatta başarısız oldum ve böylece "**diplomatik**" kanalla açmış olduğum bu âni ve gönülsüz çıkış yolu, bir daha denememek üzere, tamamen kapanmış oldu.

Ülkede fırtınalar koparken, ekim ayı başında yüksek lisans dersleri başladı. Lisans eğitimim sırasında, 1978, 1979 ve 1980 yıllarında, Sevgili Hocam **Taha Parla**'dan Türkiye'deki siyasal yaşam üzerine çok sayıda ve her biri birbirinden değerli ve önemli dersler almış, bu dersler sırasında yazdığım ödevlerle ilgili çalışmalarım sırasında Birinci Meclis tutanaklarıyla birinci elden tanışmıştım. Gördüğüm kadarıyla bu Meclis'te epeyce "**tuhaf**" insan vardı. Başta, geçen hafta portresini çizmeye çalıştığım **Hüseyin Avni Ulaş** olmak üzere, mesela **Selahattin Köseoğlu, Hakkı Hami Ulukan, Ali Şükrü Bey** gibi birçok milletvekili hiç de bize çoğu tarih derslerinde okutulduğu gibi konuşmuyorlardı. "**Artık padişah falan tanımıyoruz**", "**Hâkimiyet milletindir, millet de egemenliğini sadece ve sadece Meclis eliyle kullanır, Meclis de bu yetkisini başka hiçbir kurum ve şahsa devredemez**", "**İnsanların temel hak ve hürriyetleri her şeyden önce gelir**", "**Bir hukuk devleti kurmalıyız ve kanunları hâkim kılmalıyız**" gibi sözler sarf ediyorlar, "**Cepheleri tutacak olan silah değil haktır, adalettir**" diyorlardı.

Oysa bütün eğitim hayatımız boyunca, bu kişiler bize, "**dinci, gerici, saltanatçı, eski düzen yanlısı, inkılâp düşmanı, devrimlerin önünde dikilmiş, ama yerle bir edilmiş ayak bağları**" gibi sözlerle tanıtılmışlardı.

Doğrudan tutanaklar kanalıyla yaşadığım bu tanışma, bende ilerideki yıllarda bu Meclis ve bu kişiler hakkında bir şeyler yazma fikrini hep canlı tuttu. Yüksek lisans eğitimi başlayıp, okumalarım ilerledikçe, buradan bir doktora tezi çıkartılabileceğimi düşünmeye başladım. Ama okuduğum her şey, yazdığım her şey o zamana kadar yazılan her şeye ters düşüyordu. Bu nedenle de emin olmak için, okuduğum her şeyi, yazdığım her şeyi defalarca gözden geçiriyordum.

CESUR VE ETKİLEYİCİ BİR KİTAP

Kendimi kılavuzu olmadan hiç bilmediği bir denizde yalnız başına seyreden bir denizci gibi hisseder, ama yine de hiç yılmadan, Birinci Meclis'e ait, 29'u açık, dördü gizli toplantılara ait olan yaklaşık yirmi bin sayfayı okumayı ve bunlarla ilgili notlar almayı sürdürürken bir kitap imdadıma yetişti. Bu, tahmin edebileceğiniz gibi, Sevgili **Mete Tunçay** Hocamızın 1981'de çıkan ve arkasından gelen koskoca bir akademisyen kuşağını derinden etkileyen **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)** adlı kitabıydı.

Gerçi kitap 1923 sonrasını ele alıyor, bense 1920-1923 arasıyla uğraşıyordum, ama kitapta benim ilgilendiğim dönemle ilgili de yol gösterici birçok bilgi vardı. Her şeyin ötesinde moral verdi, o güne kadar kendi başıma "**boş işlerle**" uğraşmadığıma dair kanaatim bir hayli kuvvetlendi.

Sözünü ettiğim bu çalışmalarım, uzun yıllar sonra, 1993'te Boğaziçi Üniversitesi'nde kabul edilen, birkaç ay sonra da, 1994'ün hemen başında, İletişim'den ilk baskısı yapılan **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup** adlı doktora tezim / kitabımla sonuçlandı. Bence onun yazılış sürecinin sonraki aşamalarının hikâyesi de çok renklidir, ama onu burada yazmayacağım, belki ileride yine burada paylaşırım.

Mete Hoca'nın bu kitabının benim için çok önemli bir başka yanı daha oldu. Sadece tutanaklara yoğunlaşmış olduğum bir sırada, bu kitap sayesinde ilk kez bir gazeteyle de tanıştım: Siyasi fikirlerinden dolayı 1923'ün mart ayı sonlarında bir cinayete kurban giden Trabzon Milletvekili **Ali Şükrü Bey**'in çıkardığı **Tan** gazetesi. Kitabın ilk baskısının 61-63'üncü sayfaları arasında "**İkinci Grup'un yayın organı Tan**" adıyla bir **ara ek** vardı. Vardı diyorum, çünkü aşağıda anlatacağım uzun ve zorlu bir süreçten geçerek, 1996'da, gerçek anlamda bir Osmanlıca uzmanı olan kuzenim **Yücel Demirel**'le birlikte yine İletişim'den **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi** adıyla bir kitap yayımlayınca, Mete Hoca beni çok üzen bir karar verdi; kısaca, bu konuda artık ayrıntılı bir inceleme var diyerek, beni o gazeteyle tanıştıran o güzelim **Ara Ek**'ini kitabının sonraki baskılarından maalesef çıkarttı.

TAN'IN BENİM AÇIMDAN HİKÂYESİ

Ara Ek'ten, **Tan** gazetesi koleksiyonunun Ankara'da Milli Kütüphane'de bulunduğunu öğrenir öğrenmez, hemen bu koleksiyonun peşine düştük. Topu topu 68 sayı çıkan bu dört sayfalık gazetenin, bu kütüphanede eksik olan sayılarından bazılarının, yine Ankara'daki TBMM Kütüphanesi'nde, bir kısmının da İstanbul'daki Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde olduğunu tespit ettik.

1982 başında Milli Kütüphane'deki koleksiyonun bir mikrofilmini alarak işe koyulduk. O zamanki teknik imkânsızlıklar nedeniyle kötü çekilmiş bu mikrofilmden yararlanmamız uzun süre mümkün olmadı. Yazıları mikrofilm cihazında okumaya çalışmaktan; fotoğraf kartlarına basarak okumaya kadar bütün yolları denedik. Sonuç hep başarısızlık oldu. Sonunda, tüm kareleri kestik ve bir projeksiyon aleti yardımıyla gazete sayfalarını duvara yansıtarak gözleri aşırı yoran bir çalışmaya koyulduk. Çekimler flu olduğu için, aletin ayarlarıyla ne kadar oynarsak oynayalım, netliği bir türlü sağlayamıyorduk.

Bu yorucu çalışma sonuç vermeyince Milli Kütüphane'ye, gazetenin asıl kaynağına tekrar gitme yolunu seçtik. Amacımız mikrofilmi yeniden çektirmekti. Bu kez, beklenmedik bir sürprizle karşılaştık: **Tan** koleksiyonu kütüphanede olması gereken yerinde yoktu!

Aklımıza gelen soru, hâliyle şu oldu: **Tan**'dan geriye kalan artık yalnızca, öteki kütüphanelerdeki birkaç sayı ile bizim beğenmediğimiz ve aslında pek de işe yaradığı söylenemeyecek olan kötü çekilmiş mikrofilm miydi?

TBMM Kütüphanesi ile Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'ndeki az sayıdaki gazetenin tamamını bugünkü harflere aktardıktan sonra, çaresiz, yeniden projeksiyon aletimizin yanına oturduk. Ama çalışma gerçekten çok ağır yürüyor; hemen hemen hiçbir yazının tamamını okuyamıyorduk.

Bu yorucu uğraş sonunda, asıl çalışmam olan **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup** kitabım için bir hayli önemli belgeye ulaşmıştım, ama başlı başına **Tan** üzerine bir kitap hazırlamaktan artık neredeyse tamamen vazgeçmiştik.

Hayat her zaman sürprizlere açık!

Epeyce yıl sonra, bir karışıklık sonucu, doğru yerine konulmadığı için uzun süre kayıp sanılan Milli Kütüphane'deki **Tan** cildi yeniden ortaya çıktı! Hiç vakit kaybetmeden yeni (ve bu sefer temiz) bir mikrofilm çektirdik ve böylece o çalışmayı tamamladık.

68 sayılı **Tan** koleksiyonu bugün bu üç kütüphane arasında dağılmış durumda. Bu kütüphanelerdeki sayılar biraraya getirildiğinde 63 değişik sayıya ulaşmak mümkün. Biz yıllar önce eksik olan sayılardan birinin fotokopisini bir özel arşivden temin etmiş, o zaman 64 sayıya ulaşmayı başarmıştık.

Aradan yıllar geçti. Bu çalışmayı birlikte yürüttüğümüz kuzenim Yücel Demirel, on yıl kadar önce, büyük bir sürpriz ve tabii ki büyük bir jest yaparak, bir sahaftan, muhtemelen büyük bir para ödeyerek satın aldığı neredeyse tam bir **Tan** gazetesi koleksiyonunu bana bir doğum günümde hediye olarak getirdi. Yıllardır başköşede, özenle koruduğum bu koleksiyonda, zamanında özel bir arşivden fotokopisini aldığımız gazete nüshasının aslı olduğu gibi, daha önce hiç ulaşamadığımız ve hiçbir kütüphanede bulunmayan dört sayıdan ikisi daha var.

Artık 68 sayının iki eksiğiyle, 66'sına ulaşabilir durumdayız.

GELELİM TAN'IN KENDİ HİKÂYESİNE

Bilindiği gibi, 23 Nisan 1920'de açılan Birinci Meclis'e bütün milletvekilleri Sivas Kongresi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun üyesi olarak gelmişti. Zamanla milletvekilleri arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkınca, 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa kendisiyle uyumlu çalışacak milletvekillerini biraraya getirerek Meclis'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurdu. Dışarıda bırakılan milletvekilleri 14 ay kadar sonra, Temmuz 1922'de aynı adı taşıyan bir başka grup kurdular. Gruplar karıştırılmasın diye o tarihten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kurulan ilk gruba Birinci Grup, sonradan kurulana da İkinci Grup denmeye başlandı. Bu arada iki grubun dışında kalan milletvekilleri de Kastamonu Milletvekili **Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey**'in önderliğinde Müstakil Grup adıyla örgütlendiler. Böylece Meclis farklı fikirlere sahip üç ayrı parçaya bölünmüş oldu.

İkinci Grup görüşlerini açıklamak ve yaymak amacıyla 19 Ocak 1923'te, Ankara'da, **Tan** adıyla bir gazete yayımlanmaya başladı. Gazetenin imtiyaz sahibi, grubun Meclis'teki sözcülerinden olan Trabzon Milletvekili **Ali Şükrü Bey**, sorumlu müdürü **İbrahim Hıfzı Bey**'di. Gazete, İstanbul'dan, Ankara'daki Taşcıoğlu binasının zemin katına taşınan Ali Şükrü Bey Matbaası'nda basılıyordu. Aynı binanın ikinci katında Adliye, üçüncü katında ise Şeriye ve Evkaf Vekâleti bulunuyordu. Cumartesi günleri dışında her gün yayımlanan gazete dört sayfa idi ve fiyatı beş kuruştı. Gazetenin her sayısında başlığın altında şu dörtlük yer alıyordu:

*Garbın üç yüz sene var, gündüze dönmüş gecesî,
Sen de ey Şark, uyuyorsun o zamandan beridir.
Kararan başka sular, şimdi senin nöbet uyan,
Doğuyor beklediğin gün, ağaran tan yeridir.*

Tan'ın ilk sayısında yayımlanan "**Yolumuz**" adlı başyazı gazetenin izleyeceği yolu açıklarken, bu başyazının altında, yazı kurulunun şu açıklamasına yer veriliyordu: "*Vesaitin noksanlığı ve bunların telafisi hususunda Ankara'da mevcut müşkülât dolayısıyla gazetemizi ilk sayısından itibaren noksansız takdime muvaffak olamadık. Yakında bu noksanların da bertaraf edileceği tabiidir. Mazur görülmeğimizi rica ederiz. Ancak postaların ve münakalat vasıtalarının vaziyeti hesabıyla verilecek havadisın eskimesi şüphesiz bulunduğundan doğrudan doğruya milletimize taalluk etmeyen hadiseleri icmâlen arz etmek ve gazetenin büyük bir kısmını memleketin hayatî, fikrî ihtiyaçlarına müteallik neşriyata, millî, ilmî mevzulara ve bu yoldaki cereyanlara hasreylemek emelindeyiz. Çünkü bir gazete her şeyden ziyade mensup olduğu muhitin ayinesi olmak mecburiyetindedir.*"

Bu duyurudan da anlaşılabilir gibi bir fikir gazetesi olan **Tan**, 68 sayı boyunca bu çizgisini sürdürdü.

GAZETENİN HAZİN SONU

27 Mart 1923 günü **Ali Şükrü Bey** o zamanın küçük Ankara'sında aniden ortadan kayboldu. Altı gün sonra, 2 Nisan 1923'te cesedi bulundu. Bu cinayetin (**Topal**) **Osman Ağa** ve adamlarınca işlendiği anlaşılnca, Osman Ağa da bir silahlı çatışma sonucunda güvenlik güçleri tarafından öldürüldü.

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi gazetenin sonunu getirdi. 8 Nisan tarihli 68. sayıda bir duyuru yapılarak gazetenin yayını "**geçici olarak**" durduruldu: *"Sahib-i imtiyazımız Ali Şükrü Bey'in fecia-i şehadetinden mütevellit esbaba binaen gazetemizi, kariben yeniden neşrine devam etmek emniyesiyle bugünden itibaren muvakkaten tatil ediyoruz. Mamañih abone olan zevat-ı muhteremenin hukuku her halde tamamıyla mahfuz olduğunu arz ve kariin-i kiramdan inkıta-ı intışar sebebiyle özür dileriz."*

Ancak **Tan**, yeniden yayın hayatına dönemedi.

1923'ün nisan ayı sonlarında, İstanbul basınında, İkinci Grup'un bir şirket kurarak **Tan** gazetesini satın aldığı ve gazetenin Hüseyin Avni (Ulaş) Bey tarafından İstanbul'da yeniden yayımlanacağına ilişkin haberler çıktı. Hüseyin Avni Bey, 30 Nisan'da **Tevhid-i Efkâr** gazetesini muhabirinin "**Tan** gazetesini İstanbul'da sizin neşredeceğiniz söyleniyor" şeklindeki sorusunu, "**Tan** gazetesini İkinci Grup'un mürevviç-i efkârı idi. Ali Şükrü Bey merhumun vefatı üzerine hadis olan vaziyet dolayısıyla muvakkaten tatil edilmişti. Grubun bu bapta ittihaz ettiği karar hakkında malumatım yoktur" şeklinde yanıtlayarak bu haberleri doğrulamadı.

İsmi belirtilmeyen bir başka İkinci Grup üyesi de, **Tevhid-i Efkâr** gazetesinde 3 Mayıs 1923'te yayımlanan demecinde, "**Tan**'ın çıkarılması müşkil olacaktır, zannederim. Zira gazete vereseye intikal etmiştir. Bu husustaki teşebbüsatin ne safhaya girdiğinden haberdar değilim" diyerek, gazetenin tekrar yayımlanmasının, en azından kendi bilgisi çerçevesinde, gündemde olmadığını belirtti.

Çok kısa bir süre sonra yapılan 1923 seçimleriyle birlikte, İkinci Grup'un tarih sahnesinden silinmesiyle, gazetenin yeniden yayınlanmasının zemini de ortadan kalktı. Böylece geçici tatil kararının alındığı 68. sayı, gazetenin son sayısı oldu.

Peki, Ali Şükrü Bey kimdi ve **Tan** gazetesinde ne yazıyordu? Sayfa editörüm Tamer Kayaş ısrarla yerimin dolduğu konusunda beni uyarıyor. "Tamam" deyip bunu da haftaya bırakıyorum.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ali Şükrü Bey ve Tan Gazetesi

Ahmet Demirel 22.09.2013

 Ali Şükrü Bey ve Tan Gazetesi Geçen hafta **Tan** Gazetesi'nin iki farklı hikâyesini anlatmış, ama ne **Ali Şükrü Bey**'in hayatıyla ilgili ayrıntılara, ne fikirlerine, ne de gazetenin içeriğine girmiştim. Bu hafta da bunları ele alıp **Tan** dosyasını şimdilik kapatayım.

KİMDİ BU ALİ ŞÜKRÜ BEY?

Türkiye'nin yakın tarihiyle ilgili metinlerde fikirlerinden çok hazin akıbetiyle tanınan **Ali Şükrü Bey**, 1884'te Trabzon'a bağlı Beşikdüzü'nde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Beşikdüzü'nde tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek 1898'de Heybeliada Bahriye Mektebi'ne girdi. 1902'de Harbiye sınıfına geçti. 1904'te teğmen rütbesiyle mezun oldu, kurmay sınıfına ayrılarak deniz kuvvetlerine katıldı. Heybetnüma okul gemisinde güverte mühendisliği eğitimi aldı. 1905'te üsteğmenliğe yükseldikten sonra 1907'de Mesudiye Zırhlısı'nda seyir subayı yardımcısı olarak görevlendirildi.

1909'da **Yağcızade Şefik Bey** isminde bir tüccarın öncülüğünde kurulan ve halktan ve sivil kurumlardan gelir temin edip Osmanlı Donanması'nı güçlendirmeyi amaçlayan **Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti**'nin (**Donanma Cemiyeti**) kurucuları arasında yer aldı ve bir süre ikinci başkanlığını yaptı. **Donanma** dergisindeki yazılarıyla dikkat çekti.

1911'de yüzbaşılığa yükseldi, ardından, Sultaniye, Orhaniye gemileriyle, Yarhisar Torpidobotu ve Nevşehir Gambotunda seyir subayı olarak görev yaptı.

Subaylığı sırasında Donanma Cemiyeti'nin İngiltere'den sipariş ettiği gemileri almak üzere Liverpool'a gitti, burada deniz hukuku konusunda eğitim aldı, incelemeler yaptı ve ileri düzeyde İngilizce öğrendi.

1914'te Deniz Müzesi'nde görevli iken askerlikten istifa etti.

Meclis-i Mebusan'ın son dönemine Trabzon'dan milletvekili seçildi. Meclis'in çalışmalarına ara vermesi üzerine Ankara'ya geçerek TBMM'ye katıldı. Meclis'teki konuşmalarıyla dikkat çekti ve muhalefetteki **İkinci Grup**'un içinde yer aldı. 19 Ocak 1923'ten itibaren İkinci Grup'un yayın organı olan **Tan** gazetesini çıkardı. Milletvekilliği sürerken, 27 Mart 1923'te (**Topal**) **Osman Ağa** ve adamlarınca öldürüldü.

FİKİRLERİ

Birkaç ay önce, **Tarihin Sesi** sayfamızla karşınıza çıkarken ilk ele aldığım konu olan **Men-i Müskirat (içki yasağı) Kanunu**'nun mimarı olması nedeniyle, **Ali Şükrü Bey**, Türkiye'nin yakın tarihini ele alan metinlerin çoğunda, genel olarak, "**muhafazakâr**", "**mutaassıp**", "**mürteci**", "**saltanatçı**" ve benzeri sıfatlarla anılır. Oysa TBMM'deki üç yıllık faaliyeti boyunca yaptığı konuşmalarla, **Tan** gazetesine yazdığı yazılar ve gazetenin genel yayın çizgisi gözden geçirildiğinde, bu sıfatların, en azından tartışmaya çok açık olduğu ortaya çıkar.

Ali Şükrü Bey her şeyden önce saltanat da dâhil olmak üzere, her türlü kişisel yönetime karşıdır. Bu karşı çıkış onun düşünce sisteminin merkezinde yer alır. Benzer biçimde, millet egemenliğinin sağlanması ve kişisel özgürlüklerin güvence altına alınması, konuşmalarında ve yazılarında ön plana çıkan kavramlar olarak dikkat çeker. Bu çerçeve içinde değerlendirildiğinde, Ali Şükrü Bey'in, hürriyetçi fikirlere son derece açık bir düşünce yapısı olduğu ortaya çıkar.

Şimdi, hep birlikte, onun Meclis'teki konuşmalarından iki tipik örneğe bakalım.

Bunlardan ilki bakanların seçilme yöntemine ilişkin kanunla ilgili olarak 6 Temmuz 1922'de yaptığı konuşmadır. Ali Şükrü Bey bu konuşmasında, önce, öteden beri yürürlükte olan, vekillerin sadece Meclis başkanının gösterdiği adaylar arasından seçilebilmesi yöntemini, Meclis'in hiçbir şekilde sınırlanamayacak haklarından biri olan serbest seçim hakkının sınırlanması olarak değerlendirip eleştirir. Ardından hâkimiyet-i milliye kavramına ilişkin düşüncelerini açıklar. Konuşmasının bu bölümünde asıl olanın doğrudan demokrasi olduğunu, bunun uygulanmasının fiilen imkânsızlığı karşısında temsili demokrasiye başvurulduğunu, dolayısıyla hiç olmazsa temsili demokrasinin tam anlamıyla uygulanmasından hiçbir biçimde taviz verilmemesi gerektiğini şu sözleriyle dile getirir:

"Hâkimiyet-i milliyeden bahsediyoruz. Hâkimiyet-i milliyeye demek, benim anlayabildiğim, hukuki teoriye girmiyorum, milletin kendi hakkını, aracısız olarak, doğrudan doğruya kullanması demektir. Fakat maalesef buna imkân olmadığı içindir ki millet, herhangi bir seçim yöntemiyle kendi işlerini yönetmek için bir meclisi toplar ve onlara der ki; benim işimi görünüz. İşte efendiler, hukuk teorisine göre, hâkimiyet-i milliyeyi sağlamak ve uygulamak açısından bu bile cazip olmayıp, tek tek milletin bütün bireylerinin kendi hakkını kullanması zorunludur. Tam hâkimiyet-i milliyeye yöntemi fiili olarak uygulanabilir olmadığından, zorunlu olarak milletvekillerinden oluşan şu meclisi, bu adaylık yöntemiyle tekrar ve bir kat daha kayıt altına almış bulunuyoruz. Bendeniz diyorum ki; hâkimiyet-i milliyenin gerçek kavramını şu heyet bile tamamiyle uygulayamaz. Nerede kaldı ki bu heyetin içinden seçilmiş olan beş on kişiden oluşan ve daha ufak bir zümreye bunun verilmesi..."

İkinci olarak da 17 Ocak 1923'te yapılan **Hürriyet-i Şahsiye Kanunu**'yla ilgili görüşmeler sırasında yaptığı konuşmaya bakalım. Ali Şükrü Bey, bu konuşmasında kendisinden önce söz alan Heyet-i Vekile Reisi **Rauf (Orbay) Bey**'in, hür doğan insanların hürriyetini sağlayacak bir kanunun uygulanmasının zamana bağlı olduğunu söylemesini hayretle karşıladığını belirtmiş; kanunun üstüne çıkıp halkın en doğal, en temel hakkını, hürriyetini iptal etmek gücünü kendinde görenler cezalandırılmadıkça, bu şeklin sonsuza kadar süreceğinden yakınmıştır. Ali Şükrü Bey'in konuşmasının son bölümü, hâkimiyet-i milliyeye kavramına bakış açısını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Konuşmasının bu bölümü şöyledir:

"Bendeniz zannediyorum ki; mademki hâkimiyet-i milliyeye vardır diyoruz ve bu esas üzerine yürüyoruz, hâkimiyet-i milliyenin esası, kişi hâkimiyeti, kişi dokunulmazlığıdır. Bunu sağlayacak şu kanun buradan çıkmadıkça bendenizce diğer kanunların hiçbirinin değeri yoktur çünkü hepsinin temelini bu kanun oluşturur. Bir halk, hakkını muhafaza edeceğine bilmezse ve saldırganların saldırısına karşı kendini savunacak bir kuvvet ve kudret görmezse, yani o halk, hürriyet ve serbestîsine sahip olmazsa, mutlaka müstebitlerin, mütegalibenin esiri olacaktır. Efendiler; biz halka benliğini vermeliyiz, halk hür olduğunu bilmeli ki kendi vicdanı doğrultusunda iş görsün. Hâkimiyet-i milliyeye tecellisini göstermek için önce halkın hürriyetini sağlamak gerekir."

Sözü fazla uzatmaya gerek yok. O da tıpkı diğer İkinci Grup üyeleri gibi **Başkumandanlık Kanunu**'nun başkumandana verdiği olağanüstü haklara karşı çıkmış ve Meclis yetkilerinin devredilemeyeceğini ısrarla savunmuştur. Aynı şekilde, başına buyruk İstiklâl Mahkemeleri'nin kaldırılması ve TBMM'nin denetimine alınması sürecinde de olağanüstü hâllerde bile hukukun üstünlüğü ilkesinden taviz verilemeyeceğini her fırsatta vurgulamıştır.

TAN'DAN DÖRT BAŞYAZI

Biraz da sahibi olduğu **Tan** gazetesinin içeriğine bakalım. Burada, 19 Ocak- 8 Nisan 1923 tarihleri arasında 68 sayı çıkan bu dört sayfalık gazetenin tamamını gözden geçirecek kadar yerimiz yok. Daha ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler benim seneler önce kaleme aldığım **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi** kitabıma başvurabilir.

Tan'la ilgili olarak burada söylemek istediklerime dört başyazıyla başlayalım. Bu dört başyazının ortak vurgusu fikir özgürlüğü...

Birincisi, gazetenin ilk sayısında yer alan **"Yolumuz"** adlı başyazı. Yazıda, ülkede inkılâp kelimesine bambaşka bir anlam yüklendiğinden şikâyet edilmekte, bir yüzyıldır süregelen yenilik ve inkılâp hareketleri sırasında, bir yandan yenilik ve ilerleme diye feryat edilirken, bir yandan da, ülkenin kapılarının her türlü yeni fikirlere, serbest düşüncelere, anlayışlara kapalı tutulduğu belirtilmektedir. Gelişmenin ilk etkeninin, aslında, fikir ve içtihat özgürlüğü olduğunu vurgulayan yazı, ülkemizde şimdiye kadar gerçekleşen yenilik ve inkılâp

hareketlerinin toplumsal çevrelerde yerleşmemesini, bu özgürlüğünün eksikliğine bağlamaktadır. Yazıda, Anadolu hareketinin ifade ettiği yenilik ve inkılâp esaslarının da öncekiler gibi başarısızlığa uğramaması için fikir ve içtihat özgürlüğünün yerleşmesinin gereği üzerinde durulmaktadır.

İkincisi, gazetenin 22 Ocak 1923 tarihli 3. sayısında yayınlanan "**Fikrî inkılâp emelleri neden bir seraba müntehi oluyor**" adlı başyazı. Yazıda, genel olarak, fikirlerin serbestçe açıklanıp savunulmasının önündeki engellerin inkılâp hareketleri üzerindeki yıkıcı etkileri üzerinde durulmaktadır.

Üçüncüsü, 23 Ocak 1923 tarihli 4. sayıdaki "**Kanaatlerin saklanması fikrî inkılâba hizmet eder mi**" adlı başyazı. Yazıda bir kez daha fikir özgürlüğü üzerinde durulurken, "*Bu ülkeyi mutlaka yenileştirmek ve canlandırmak isteyen aydınlarımız için yegâne başarı etkeni olarak, düşüncede özgürlük, azim ve iradede kuvvet ile donatılmış olmayı görüyoruz*" denmektedir. Yazının son bölümünde bundan sonra gidilecek yolun, azim, irade, fikir ve içtihat özgürlüğüyle donatılmış olarak, inkılâp yolu olduğu vurgulanmaktadır.

Dördüncüsü, 25 Ocak 1923 tarihli 6. sayıdaki "**Fikirleri tazyikten kurtarmak vazifesi**" adını taşıyan başyazı. İnkılâp kelimesini ağızına alan herkesin ilk görevinin fikirleri baskıdan kurtarmak olduğu belirtilen yazıda, "*Yenilik ve inkılâp aşkıyla yandığımızı her gün tekrar ve temin ederken, bu mutlu dileklerin bağlı olduğu fikirleri baskıdan kurtarmak işine yaklaşanımız yok gibidir*" denmektedir. Bu baskının üç başlı bir ejderhadan geldiği belirtilmekte, bu üç baştan birinin "**(kötü) idare**"yi, ötekini "**göreneğe bağlı eski düşünceler**"i, diğerinin ise "**cehalet**"i temsil ettiği ve her üçünün de yaşamak ve hükmetmek noktasında birleştiği vurgulanmaktadır. Yazıda, milletin yaşam ve düşüncelerine musallat olan ve zehirler saçan bu ejderi ortadan kaldırmak için üç başa birden hücum etmek gerektiği de belirtilmektedir. "*Gönül istiyor ki, bizi bağlayan, ilerleme emellerini söndüren, milletin fikirlerini baskı altında bulunduran bütün etkenlere karşı artık direnilsin. Fikrinden, kanaatinden dolayı ne kimse hapsedilsin ve baskı görsün ve ne de küfür ve lânete layık görülsün*" şeklinde bir de dilekte bulunulan yazıda, inkılâpçıların, her şeyden önce, fikirler üzerindeki maddi, manevi baskıları ortadan kaldırmak zorunda oldukları vurgulanmaktadır. Fikir özgürlüğü sağlandığı takdirde, gerçeklerin tümünün tecelli etmesi ve her fikrin harekete geçmesiyle, Türkiye'nin ilerleme ve gelişme emellerinin vücut bulacağı; buna karşılık, her açılan ağza kilit vurulup, her düşünen kafaya darbe indirilip, düşünmek ve söylemek hakları tekelleştirilirse ortaya çıkacak sonucun hepimiz için bir hayal kırıklığından ibaret olacağı belirtilmektedir.

HÜRRİYET FİKİRLERİNİN İLK ZAFERİ

Yukarıda dikkatinize sunduğum fikir özgürlüğü vurguları boşa gitmedi ve nihayet 8 Şubat 1923'te Birinci Meclis'te İkinci Grup üyeleriyle bağımsız milletvekillerinin oylarıyla temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan **Hürriyet-i Şahsiye Kanunu** adıyla bir kanun kabul edildi. **Tan** gazetesi 13 Şubat tarihli sayısında, "**Hürriyet fikirlerinin ilk zaferi**" başlıklı başyazıda, bu kanunu heyecanlı bir dille selamladı.

Başyazıda, kendilerinde sınırsız yetkiler olduğunu sanarak, kişi haklarına tecavüz etmeyi alışkanlık hâline getirmiş olanlara, insanların bazı kutsal ve dokunulmaz haklara sahip olduğu gerçeğinin, bu kanun sayesinde hatırlatıldığının altı çizildi. Yazıda, "*İnkılâp yürüyecek, hürriyet bütün feyizleriyle inkişaf edecektir*" dendi.

Kanunun kabul edilmesinden kısa bir süre sonra, iktidarın, bu kanunu hedef alan yeni bir kanun teklifi vermesi üzerine, **Tan**'ın 13 Mart 1923 tarihli sayısında bu kez "**Bizde idare mefhumu**" başlıklı bir başyazı yayımlandı. Yazıda geçmiş devirlerde egemen olan idare anlayışına göre, halkın her türlü angarya ve tahakkümü kabul etmesi gereken, kendini idare etmekten aciz, hukuk ve hürriyetleri olmayan bir "**sürü**" olarak görüldüğüne dikkat çekildi; hürriyet, eşitlik ve adalet kavramlarıyla birlikte bu durumun artık değiştiği belirtildi. Türkiye'nin "**1324 (1908) İnkılâbı**"yla birlikte yüzünü ışıklı bir yola çevirdiğine, ancak bir türlü istenen sonuçların alınamadığına dikkat çekilen yazıda, Anadolu inkılâbıyla birlikte hürriyet aşkının milletin vicdanlarına yerleştiği

ve Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'yla bu ihtiyacın karşılandığı özellikle vurgulandı. Hükümetin, kanun daha yayınlanmadan, bu kanunun hükümlerini sınırlamak için Meclis'e yeni bir kanun teklifi göndermesinin, bazı hükümet üyelerinin milletin ruh hâlini henüz anlayamadığını gösterdiği belirtilen başyazıda, hükümetin bu girişimi sert bir dille eleştirildi. Sonuçta hükümetin bu karşı teklifi, Meclis tarafından reddedildi ve Hürriyet-i Şahsiye Kanunu, Türk Ceza Kanunu'nun kabul edildiği 1926'ya kadar yürürlükte kaldı.

Fazla uzun söze gerek yok. Kim ne diyorsa, öyle demeye devam etsin; kim onu nasıl tanımlamak istiyorsa, öyle tanımlamaya devam etsin, ama net olan değişmez bir gerçek var: **Ali Şükrü Bey'in düşünce sistemi içinde, millet egemenliği ile kişi hak ve özgürlükleri başköşeye oturmuştur.** Cenaze töreninde yapılan konuşmalarda, kendisinden, "**millet şehidi**", "**hürriyet şehidi**", "**hâkimiyet-i milliye şehidi**" olarak söz edilmesinde, bu kavramları bütün hayatı boyunca sürekli aklının başköşesine oturtmuş olmasının elbette büyük payı vardır.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Altı günde okunan büyük Nutuk

Ahmet Demirel 29.09.2013

 Altı günde okunan büyük Nutuk Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yılları çok sancılı geçti. Mütarekeyi izleyen günlerin kaotik ortamından sonra kurucu kadro, yerel kongreler döneminde önce **İttihat ve Terakki**'nin gücünü bertaraf edip Anadolu hareketinin önderliğini ele geçirme mücadelesi içine girdi. **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'nin (A-RMHC) kurulduğu **Sivas Kongresi** ile İstanbul'da toplanan son **Meclis-i Mebusan**'ın İngilizler tarafından basılmasıyla, kendi adlarına önderlik peşinde koşan İttihatçıların etkinliği önemli ölçüde kayboldu.

Kemalist iktidar, 23 Nisan 1920'de toplanan Birinci TBMM'de bu kez bütün gücün Meclis'in elinde toplanmasını isteyen çok sert bir muhalefetle karşılaştı. 1923 seçimleriyle birlikte bu muhalefet tasfiye edildiysede 11 Ağustos 1923'te toplanan İkinci Meclis döneminde de "**sorunlar**" bitmedi. Daha ilk günlerde "**Lozan'a hayır diyen partililer**" bu Meclis'te de muhalefetin eksik olmayacağını habercisi oldular. 1924 Anayasası görüşmeleri sırasında hazırlanan tasarı yine parti içi muhalefetin oylarıyla önemli ölçüde törpülendi. 1924 sonbaharında Milli Mücadele'nin ana kadrosunun ikiye bölünmesi sonucunda Meclis içinde **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)** adıyla bir muhalefet partisi kuruldu. Ardından Şeyh Sait ayaklanması patlak verdi ve isyan vesilesiyle çıkartılan **Takrir-i Sükûn Kanunu**'yla iktidara çok geniş yetkiler verildi. Hükümet bu kanuna dayanarak muhalefet partisini kapattı. 1926'da da İzmir suikastı nedeniyle yapılan yargılamalarla ülkedeki bütün muhalefet uzun sürecek bir sessizlik dönemine girdi.

Bütün muhaliflerin ve potansiyel muhaliflerin susturulmasının ardından **Cumhuriyet Halk Fırkası**'nın İkinci Büyük Kurultayı 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Ankara'da toplandı. Bu fiilen ilk kurultay idi, ama Sivas Kongresi partinin ilk kurultayı sayıldığı için tarihe ikinci kurultay olarak geçti.

Atatürk, bu kurultayda, parti başkanı sıfatıyla, Milli Mücadele dönemiyle Cumhuriyet'in ilk yıllarını ayrıntılı olarak değerlendiren **uzun bir söylev** verdi. Atatürk uzun zaman üzerinde çalışarak hazırladığı bu ünlü

nutkunu, günde ortalama altı saatin üzerinde kürsüde kalmak suretiyle, **altı günde ve toplam 36,5 saatte tamamladı**.

BİR KİTAP OLARAK NUTUK

Okunduktan hemen sonra, aynı yıl içinde, eski harflerle kitap olarak basılan **Nutuk**, o günden bu yana Türkiye'nin siyasal tarihinin en önemli belgelerinden biri olarak kabul edilir. **Nutuk**'un Arap harfli ilk baskısının metni 627, belgeleri ise 303 sayfa idi. İlk Latin harfli yayını, 1934'te belgeler dâhil, üç cilt hâlinde yapıldı. Eser sonraki baskılarda da, çoğunlukla üç cilt hâlinde yayımlandı.

Birinci ve İkinci Meclislerdeki muhalefet tam olarak bertaraf edildikten ve ülkede tek parti yönetimi sağlandıktan sonra okunan **Nutuk'un ilk cildi Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasından, Birinci Meclis'in açılmasına kadar olan dönemi kapsar. İkinci ciltte Birinci Meclis'in açılışından 1927'ye kadar olan dönem değerlendirilir. Üçüncü cilt ise ilk iki ciltte yorumu yapılan olaylarla ilgili belgelere ayrılmıştır.**

1934 tarihli ilk Latin harfli baskıda yapılan birçok okuma hatası, senelerce fark edilemeyerek bugüne kadar geldi. Bu **yanlış okumalar** arasında "**nurdan**"ın "**Sevr'den**", "**tasmîm**"ın (tasarlama) "**tashih**" (düzeltme), "**müebbed**"ın (sonsuz) "**müeyyed**" (teyit olunmuş), "**salabet**"ın (katılık, dayanıklılık) "**salâhiyet**" (yetki), "**müteessir**"ın (üzgün) "**müessir**" (etkili) olarak yanlış okunması sayılabilir. Ayrıca "**tüfek ve cephaneye ziyâna ve su-i tevzî'ine müteallik**" cümlesindeki "**su-i tevzî'i**" ibaresi "**süt tevzî'i**" olarak okunmuş, sanki Atatürk "**tüfek ve cephanenin kaybolması ve kötü dağıtımı**"ndan değil de "**tüfek ve cephanenin kaybolması ve süt dağıtımı**"ndan söz ediyormuş gibi anlamsız bir ifade bugüne kadar varlığını sürdürmüştür.

İki yıl önce, Yapı Kredi Yayınları tarafından, **Nutuk**'un düzeltilmiş baskısı tek cilt hâlinde yayımlandı. **Yücel Demirel** ve **Ziver Öktem** tarafından, 1927 baskısından yola çıkılarak hazırlanan bu 1.197 sayfalık yeni baskıda bu ve benzeri hatalar giderildi.

NUTUK'UN İÇERİĞİ

1.197 sayfalık bu yeni baskının ilk 755 sayfası asıl metnin tamamını kapsıyor. Belgeleri bir yana bırakırsak, Atatürk bu 755 sayfanın ilk 387 sayfasında (asıl metnin yüzde 51'i), 19 Mayıs 1919'da Samsun'a varışından Birinci Meclis'in açılışına kadar olan dönemi ele alıyor. Birinci Meclis'in faaliyet gösterdiği 23 Nisan 1920'den 16 Nisan 1923'e kadar olan döneme ilişkin değerlendirmeleri 387'nci sayfada başlayıp 674'üncü sayfada bitiyor (287 sayfa; asıl metnin yüzde 38'i). İkinci Meclis'in açıldığı 1923 yazından **Nutuk**'un okunduğu 15 Ekim 1927'de toplanan CHP Kongresi'ne kadar geçen dört yıldan biraz uzun süreye ise sadece 81 sayfa (asıl metnin yüzde 11'i) ayrılmış. Bunun da neredeyse tamamı 1924 yılıyla ilgili; 1925 sonrasına ise sadece dört sayfa ayrılmış. Öyle ki, **Nutuk**'un sonlarında hâlâ İkinci Meclis'in ikinci yasama dönemindeki (1924 yılı) olaylar üzerinde durulmaktadır.

Dolayısıyla **Nutuk**'un, esas olarak, Millî Mücadele döneminin ve Cumhuriyet'in **ilk iki yılının** Atatürk'ün gözünden askerî, siyasi ve diplomatik bir tarihi olduğu söylenebilir.

Nutuk Atatürk'ün "**1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım**" sözleriyle başlar. Atatürk, daha sonra, çeşitli komutanlarla yaptığı yazışmaları, Amasya Tamimi'ni, Erzurum ve Sivas Kongrelerini, Heyet-i Temsiliye'nin çalışmalarını, Anadolu'daki ayaklanmaları, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın açılmasını, Misak-ı Milli'nin benimsenmesini, İstanbul'un işgalini, Ankara'daki TBMM'nin açılmasını, Ankara-İstanbul ilişkilerini,

Kurtuluş Savaşı ile askerî ve siyasal örgütlenmenin aşamalarını, Meclis'teki çatışmaları, uluslararası konferans ve antlaşmaları, saltanatın kaldırılmasını, İkinci Meclis'in toplanmasını, Cumhuriyet'in ilanını ve hilafetin kaldırılmasını kronolojik bir sıra içinde ayrıntılı olarak anlatır.

Atatürk **Nutuk** boyunca, Kurtuluş Savaşı'nın ve Türk devriminin ne kadar zor koşullar altında ve ne büyük engeller karşısında başarıya ulaştırıldığını belgelere dayanarak gösterir. Atatürk'ün sözleriyle **Nutuk**, "**milli hayatı hitam bulmuş farz edilen büyük bir milletin istiklâlini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, milli ve asri bir devleti nasıl kurduğunu**" anlatır.

Atatürk, **Nutuk**'u bitirirken de şunları söyler: "**Muhterem efendiler, sizi, günlerce işgal eden, uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet, mazi olmuş bir devrin hikâyesidir. Bunda, milletim için ve müstakbel evlâtlarımız için dikkat ve teyakkuzu davet edebilecek, bazı noktalar tebarüz ettirebilmiş isem kendimi bahtiyar addedeceğim.**"

Nutuk "Türk Gençliğine Hitabe" ile sona erer. Bu ünlü hitabede, Atatürk, Türk bağımsızlığını ve Türk Cumhuriyeti'ni Türk gençliğine kutsal bir armağan olarak bıraktığını ve Türk gençliğinin birinci ödevinin Türk bağımsızlığı ve Türk Cumhuriyeti'ni sonsuza değin korumak ve savunmak olduğunu belirtir.

PORTRELER GALERİSİ

Atatürk'ün çok sayıda kişinin eylem ve kişilikleri üzerinde yaptığı gözlem, değerlendirme ve yargılar **Nutuk**'ta geniş bir yer tutar. **Nutuk**'ta tam 820 kişinin adı geçerken bunların birçoğu hakkında kapsamlı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu açıdan **Nutuk** bir **portreler albümüdür**. Atatürk başta **Rauf (Orbay) Bey** olmak üzere birçok muhalif kişiyi Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devrimleri karşısındaki tutumları dolayısıyla sert bir dille eleştirir. Bu açıdan bakıldığında, **Nutuk**, aynı zamanda, Atatürk'ün, Milli Mücadele'ye katılmakla birlikte daha sonra muhalefete geçmiş ve siyasal yaşamdan uzaklaştırılmış kişilerle siyasi bir hesaplaşmasıdır.

Atatürk her ne kadar **Nutuk**'ta Meclis'teki bütün milletvekillerinin Sivas Kongresi'nde kendisinin kurduğu ve başkanlığını yaptığı A-RMHC'nin üyesi olduklarını belirtmişse de, yine **Nutuk**'un birçok yerinde milletvekilleri hakkında çeşitli dozlarda olumsuz sıfatlar kullanmıştır. Örneğin, 1920 yazındaki Yunan saldırısı ve cephelerin bozulmasının Meclis'teki yankılarını değerlendirirken, "**Yunan taarruzu ve millî cephelerin bozulması Meclis'te büyük buhrana ve şiddetli sataşma ve eleştirilere sebep oldu**" (s. 409) dedikten sonra şöyle devam ediyor: "**Söz söyleyenler içinde, ender olmakla birlikte, millî akideleri ve vatana bağlılıkları şüpheli olanlar dahi vardı.**" (s. 410)

Milletvekilleri hakkındaki olumsuz değerlendirmelerine verilebilecek diğer bazı örnekler şöyle sıralanabilir: "**Meclisi uğraştıranlar**" (s. 428), "**kötümser nutuklarıyla feryada başlayanlar**" (s. 531), "**Sakarya zaferini unutanlar, muhalefet vadisinde ileri gitmek isteyenler (...) muhalif cereyanlarda teşvikçi rolü oynayanlar**" (s. 547), "**olumsuz ve kötümser rol yapanlar. (...) Vaktiyle Türk milletin istiklali kendi kendine temin edemeyeceği kanaatini ortaya atanlar**" (s. 552), "**hükümetin kuruluşuna mani olanlar**" (s. 550), "**şaşkın ve cahil dimağlar**" (s. 554), "**olumsuz direnişlerini uzun müddet tecrübe edenler**" (s. 573). TpCF'yi anlatırken eleştirinin dozu daha da artar. Mesela: "**Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı en hain dimağların mahsulüdür**" (s. 749).

EKSİKLER

Atatürk **Nutuk** boyunca amacının “**devrimimizin incelenmesinde tarihe kolaylık sağlamak**” olduğunu sık sık tekrarlamıştır. Bu da Atatürk’ün **Nutuk**’u, sözkonusu dönemi inceleyecek olanların yararlanacağı temel bir kaynak kitap olarak tasarladığını açıkça göstermektedir. Ama hemen eklemek gerekir ki, **Nutuk**’un kendisi de bir tarih incelemesi niteliğindedir. Atatürk **Nutuk**’ta önemli bulduğu olguları öne çıkarmış ve bunları bir tarihçi gibi yorumlamıştır.

Böyle olunca, Atatürk **Nutuk**’ta daha az bahsedilmeye değer bulduğu konuların ayrıntılarına hiç girmemiştir. Bunu, yer darlığımız nedeniyle tek bir örnek üzerinden göstermeye çalışalım ve mesela **Tarihin Sesi**’nde üç hafta süreyle yer verdiğimiz İstiklâl Mahkemeleri konusunun **Nutuk**’ta nasıl ele alındığını gözden geçirelim.

Atatürk, İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunu sadece şu kısa cümleyle aktarır: “[Meclisin] **İstiklâl Mahkemeleri Kanunu’nu da çıkarmasıyla inkılâbın doğal gerekleri yerine gelmiş oldu.**” (s. 393) Sonrasında bu mahkemelerden sayfalar boyunca hiç söz etmez. Hatta 11 Eylül 1920’de kurulan bu mahkemeler hakkında Meclis’te yapılan tartışmalara ve mahkemelerin 17 Şubat 1921’de kaldırılmasına bile değinmez.

İstiklal Mahkemeleri konusuna, ancak 5 Ağustos 1921’de olağanüstü yetkilerle Başkumandan seçildiği süreci aktardıktan sonra döner. Önce Başkumandanlığa gelir gelmez yayımladığı ve 10 maddeden oluşan Tekâlif-i Milliye emirlerini sıralar, ardından kısaca şunları söyler: “**Emirlerimin ve tebliğlerimin yürütülmesinin sağlanması için teşkil ettiğim İstiklâl Mahkemelerini Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir muntakalarına gönderdim. Ankara’da da bir mahkeme bulundurdum.**” (s. 535-536). Mahkemelerin yeniden kurulmasına yönelik itirazlardan ise yine hiç bahsetmez.

Bilindiği gibi bu mahkemeler, Başkumandanlık Kanunu’nun verdiği yetkilerin Meclis tarafından geri alındığı 20 Temmuz 1922’de kapatılacaktır. 31 Temmuz’da çıkan yeni bir İstiklal Mahkemeleri Kanunu’yla, mahkeme kararlarına, ileride yeniden kurulması hâlinde, Meclis denetimi getirilecektir. Bu önemli gelişmelerin hiçbirisi yine **Nutuk**’ta yer almaz.

1925 sonrasına sadece dört sayfa ayrıldığı için, **Nutuk**’ta, en tartışmalı mahkemeler olan Ankara ve Şark İstiklâl Mahkemeleri hakkında da herhangi bir bilgi maalesef mevcut değildir.

Böyle olunca, örnek olarak ele aldığımız İstiklâl Mahkemeleri’ni anlamak açısından **Nutuk**’un yeterli bir kaynak olamayacağı açıktır.

Bir başka örnek vermek gerekirse, **Nutuk**’ta örneğin, **Tarihin Sesi**’nde son iki hafta ele aldığım, İkinci Grup’un yayın organı **Tan** gazetesinin adı hiç zikredilmediği gibi, bu gazetenin sahibi **Ali Şükrü Bey**’in 1923’ün Mart ayı sonlarında öldürülmesi olayına da hiç değinilmemiştir. Daha da ilginç, belgeler dâhil 1.197 sayfalık metinde Ali Şükrü Bey’in adı bir kez olsun geçmemektedir.

NUTUK’UN YANKILARI

Nutuk okunduğunda ülke içinde ve dışında büyük yankılar uyandırdı. Basın günlerce **Nutuk** üzerinde durdu, uzun yorumlar yapıldı. Metnin tamamı, ilk etapta, kitap olarak, yüz bin adet basıldı ve bunu birçok yeni baskı izledi. **Nutuk**’a yabancılar da büyük ilgi gösterdi ve kitap olarak, birçok değişik dilde yayımlandı.

Nutuk Türk siyasi tarihi yazımını da derinden etkiledi, bugüne kadar, akademik dünyadan **Nutuk** eksenli

sayısız metin çıktı.

Kanımca, **Nutuk**'un, Cumhuriyet'i kuran partinin genel başkanı tarafından yapılmış bir tarih çalışması olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Atatürk bazı olguları dışarıda bırakarak, seçtiği olguları, diğer tarihçiler gibi, kendi değer yargılarını da katarak çözümlemeye çalışmıştır. Dönemin özellikleri nedeniyle **Nutuk**'u okurken eleştirdiği kişilerin cevap haklarını kullanmalarının mümkün olmadığı da unutulmamalıdır. **Nutuk**'u, döneme ilişkin "**mutlak doğru**"ları aktaran bir metin olmaktan ziyade, muhalefetin olmadığı bir sırada, iktidar partisinin liderinin yaptığı bir tarih çalışması olarak okumak daha doğrudur. Bu nedenle de **Nutuk** aynı dönemle ilgili başka tarih metinleriyle ve tabii ki başta Meclis tutanakları olmak üzere birinci kaynaklarla birlikte okunup değerlendirilmelidir.

Son sözü Tek Parti Dönemi'nin önemli şahsiyetlerinden **Falih Rıfki Atay**'a verelim:

Falih Rıfki Atay **Çankaya**'da **Nutuk** hakkındaki fikrini şöyle belirtir: "*Meclis ve sonra devlet reisliği sıfatı gündelik tartışmalara engel olduğu için meşhur **Nutuk**'unu yazmıştır. Benim samimi düşüncem, hiç yazmaması idi. Bütün o vesikalar, tutanaklar dosyalarda kalacağı için tarihçiyi hükümlerinde daha serbest bırakmalı idi.*"

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

19 yıl gecikmiş bir cevap!

Ahmet Demirel 06.10.2013

 19 yıl gecikmiş bir cevap! 1993'te yayımlanan Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup adlı kitabımda Hüseyin Avni Ulaş'ın adı bolca geçiyordu. Ardından Ulaş hakkında epeyce makale yazdım. Bunlar doğal olarak bazı tepkiler aldı. Hakkı Uyar ve Ahmet Kuyaş'la Toplumsal Tarih dergisi üzerinden hararetli tartışmalar yaptık. Ahmet Taner Kışlalı ölümlerden kahraman yarattığımı, Cemil Koçak tarihte demokrat arayıp, kendimce bulduğumu iddia etti.

A. A. Küpelioglu da 1995'te **Cumhuriyet** gazetesinde, geçenlerde gelen okur yorumlarında söylenenleri net bir biçimde dile getiren bir eleştiri yazısı yazmıştı. Cevabımı gazetenin yazişleri müdürlüğüne hemen gönderdiysem de gazete cevabımı yayınlamayı reddetti. **Küpelioglu**'nun eleştirdiği yazımın yayımlandığı **Yeni Yüzyıl** gazetesi de, "eleştiri **Cumhuriyet** gazetesinde çıktığı için, cevabın da orada yayımlanması gerekir" diyerek cevabımı yayınlamadı. **Toktamış Ateş**'in cevabımın yayımlanması için gazetesi içinde yaptığı girişimler de sonuç vermedi.

Sonunda **Toktamış Ateş**, dayanamayıp, 25 Nisan 1995'te, **Cumhuriyet**'teki kendi köşesinde şunları yazdı: "*Ahmet Demirel, 1. Meclis'teki muhalefetle ilgili çok önemli bir çalışma yaptı. Büyük bir emek ürünü olan bu çalışma; Birinci Meclis'in havasını günümüze taşıyor. İyisiyle ve kötüsüyle... Kimileri bu tezden bazı bölümleri 'cumbızla çıkararak' farklı yönler çekmeye çalışsalar bile, Ahmet Demirel'in çabalarını ve çalışmasını övmek*

gerek. Bu arada Demirel, Kemalist cepheden de kimi haksız eleştiriler aldı. Bu konulardaki '**cevap hakkı**'na da saygı göstermedik. Doğrusu bu konuda kendimde de suç buluyorum."

Yeni gelen okur yorumlarını cevaplandırmak için hem **Küpeliöğlu**'nun yazısını hem de 19 yıllık cevabımı **Tarihin Sesi**'nde yayımlıyorum.

Atatürk'e sinsi ve kurnaz saldırılar

» Prof. Dr. A. Ali Küpeliöğlu

1 Ocak 1995'te yayın yaşamına yeni başlayan bir gazetenin pazar ekinde **Ahmet Demirel** imzalı Atatürk ve cumhuriyete yönelik ustaca saldırılar vardı. 1994 yılında yayımlanan bir 'doktora tezi' esas alınarak **Hüseyin Avni Ulaş**'ın demokratik hukuk ilkelerinin ne büyük bir savunucusu olduğu, ballandıra ballandıra sunuluyor okuyucuya. Atatürk ve onun kurduğu laik cumhuriyete yönelik saldırılar, uzunca süredir belirli çevrelerden zaten gelmektedir. Bu saldırıların amacını bilmeyen yok. Buna ek olarak birkaç yıldır giderek seslerini arttıran '**ikinci cumhuriyetçiler**' var. Önceki ve rahmetli Cumhurbaşkanı'nın önünü açtığı bu hareket, geçen ay partileşti de.

Simdi, gelelim Ahmet Demirel'in yazısına. Hüseyin Avni Ulaş'ı anlatan ve 1994'te yayımlanan bir doktora tezi '**cumhuriyet**'i tartışan siyaset gündemini hareketlendirmiş. Anlaşılan 5 yıla yakındır yapılan '**ikinci cumhuriyet**' tartışmalarından haberi yok yazarımızın. Yazıya göre, bu doktora tezi 1980'de yayımlanan 1. Meclis'in gizli tutanaklarına dayanıyormuş. O nedenle bilmediğimiz, gizli bilgilerin gün ışığına çıktığını demek istiyor. Oysa Hüseyin Avni Bey ile kısa ve öz bilgiler **Şevket Süreyya Aydemir**'in 12. baskısı 1993'te yapılan '**Tek Adam**' kitabında var.

Kimdir Hüseyin Avni Bey? (Ulaş). 10 Temmuz 1919'da açılan Erzurum Kongresi'nde delege... 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan 1. Meclis'te Erzurum Mebusu... Ya sonrası? 1. Meclis'in görevi sona erdikten sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşam savaşında, siyasi, ekonomik ve kültürel devrimleri sırasında nerede?.. 1948'de ölümüne kadar bir aydın olarak neler yapmış? Burada amacımız Hüseyin Avni Ulaş'ı yargılamak değildir. Hüseyin Avni Ulaş, Erzurum Kongresi delegeliği, 1. Meclis mebusluğu gibi çok önemli görevleri üstlenmiştir. Daha sonra 1924'te İstanbul'da avukatlığa başlamış ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul örgütünün kurulmasına katılmış. 1926'da İzmir suikastı nedeniyle yargılanmış, beraat etmiş ve Türkiye siyasetinden tümüyle çekilerek avukatlığa devam etmiştir. 1935'te milletvekili adayı olduysa da seçilememiş ve 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin kurucusu olmuştur. Önemli olan, bu mebusumuzun yaşamı değildir.

1. Meclis'te Hüseyin Avni Ulaş'ın konuşmaları öne çıkarılarak Atatürk düşmanlığı sinsi ve ustaca körüklenmektedir. "*Hüseyin Avni Ulaş, Meclis'in yetkilerinin Meclis başkanı ve Heyet-i Vekile de (Bakanlar Kurulu) dâhil, herhangi bir başka organa kesmen ya da tamamen devri konusu gündeme geldiğinde şiddetle karşı çıkıyordu. Hangi şekilde olursa olsun yetki devrine tahammül edemiyordu. Örneğin, Meclis ile Meclis başkanı arasındaki yetki ilişkisini 10 Nisan 1922'deki bir konuşmasında şöyle açıklıyordu: 'TBMM'nin manevi şahsiyetine milli irade derler. O da çoğunluğun iradesine dayanır. Çoğunluğun iradesine dayanmayan iradeler, milli irade değil, şahsi iradedir. Reisin görevi, anayasada diyor ki, Meclis kararlarını Meclis adına imza eder.'* Buradan ne anlıyoruz? Son derece açık. Yanlış anlamaya yer olmayacak kadar açık. Meclis iradesini, yalnız

Meclis kullanmalı. 1. Meclis'in yürütme yetkisi de olduğuna göre Mustafa Kemal'in hiçbir yetkisi olmamalı. Yalnızca imza etmeli. Sanki evrak memuru gibi. İstenen o kadar açık ki, tüm Meclis, bir bakanlar kurulu gibi karar verecek, Mustafa Kemal de imzalayacak. Kendine ait olmayan kararlara birinci derecede sorumlu gibi imza atacak. Ne kurnazca bir öneri, değil mi? Böylece Mustafa Kemal etkisizleştirilecek.

Dahası var, bu kadarla kalmıyor Hüseyin Avni Bey: 1921 Ağustos'unda Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in yetkilerini fiilen kullanma hakkına sahip olarak başkumandanlığa getiriliyordu. Kanuna göre, Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri kanun niteliği taşıyacaktı. Hüseyin Avni Bey, bu konuda da tedbiri elden bırakmıyor ve şunları söylüyordu: 'Hangi mecburiyettir ki, BMM'nin yasama ve yürütme yetkisinin önemli bir kısmını böyle gelişigüzel, bir kısmını da alıp kim olursa olsun başkasına versin. Ben akıl, bilgi, ciddiyet bakımından BMM'nin üstünde bir kudret göremem.'" 7 sütuna yazılmış, bu yazının en can alıcı paragrafı idi bu. 4 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal, 3 ay için başkumandanlığı kabul etti ve Meclis'in tüm yetkilerini üzerine aldı. Bir yanda ülkeyi işgal eden yabancı kuvvetler, diğer yanda iç isyanlar...

Peki, yürütme yetkisi olmadan başkumandan nasıl yürütecek savaşı. Şu sözler çok önemli. Bakın ne diyor Mebus Hüseyin Avni Bey: "Yasama ve yürütme yetkisinin önemli bir kısmını böyle gelişigüzel, bir kısmını da alıp kim olursa olsun başkasına versin." Okudunuz değil mi? "... Gelişigüzel... başkasına..." Ülke hızla işgal ediliyor. Ulusal direnişin baskılanma aşamasına gelinmiş, derlenme toparlanma zamanı. Ancak mebusumuz, bu durumu, gelişigüzel olarak niteliyor. Hele bu yetkiler "... başkasına..." veriliyormuş. Kim bu başkası? Mustafa Kemal.

Aldatmanın, kandırmanın, göz boyamanın, saman altından su yürütmenin bu türünü çok gördük, çok okuduk. İlk değil, son da olmayacak. Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü karalamalar ve modası geçmiş gibi göstermeler hızla devam ediyor. Eski yemekler ısıtılarak yeni moda hareketi olarak soframıza getiriliyor.

Laik Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Atatürkçülüğe karşı doğrudan saldırılardan sonra, arkadan saldırılar hızla sürmektedir. İkincisi, birincisi kadar tehlikelidir. Çeşitli kaynaklardan beslenerek açıkça partileşme sürecine girmişlerdir üstelik. Kendilerine çekinmeden ikinci cumhuriyetçiler diyerek sevimli görünme çabasındadırlar. Atatürkçülere düşen görev, bunların maskelerini düşürmek, gerçek yüzlerini ortaya çıkarmaktır. Uyanmanın zamanıdır. (**Cumhuriyet, 6 Ocak 1995**)

Bir eleştiriye cevap

» Ahmet Demirel

1 Ocak 1995 tarihli **Yeni Yüzyıl** gazetesinin eki **Cafepazar'**da yayımlanan Hüseyin Avni Ulaş'ın yaşamını konu alan yazım üzerine, 6 Ocak tarihli **Cumhuriyet**'te, **Prof. Dr. A. Ali Küpelioglu** imzalı "**Atatürk'e sinsî ve kurnaz saldırılar**" başlıklı bir yazı yayımlandı.

1. Küpelioglu yazımda Atatürk ve Cumhuriyet'e yönelik ustaca saldırılar olduğu savını ortaya atıyor. Ama "**burada Atatürk'e, şurada Cumhuriyet'e saldırı var**" diyemiyor. Aslında, bir mebusun yaşam öyküsünün aktarılmasına tahammül edemiyor; tek parti dönemine yönelik eleştirileri cumhuriyete saldırı olarak algılıyor.

Ulaş, 1945'te "**Bu milletin meclisinde yirmi seneden beri hürriyet ifade eden bir tek kelime söylenmedi. Bizde demokrasinin en büyük noksanı budur. Cumhuriyet ancak hürriyetle olur**" demiş. Bu mu cumhuriyete ustaca saldırı? Küpelioglu hürriyetsiz bir cumhuriyet mi istiyor?

2. Küpelioglu yazım için "*Ulaş'ın demokratik hukuk ilkelerinin ne büyük savunucusu olduğu ballandıra ballandıra sunuluyor okuyucuya*" diyor. Bu sözlerle konuyu sulandırmaya çalışacağına, kanıtlarını gösterip "**bu mebus demokratik hukuk ilkelerinin savunucusu değildi, ama öyle gösterilmeye çalışılmış**" diyebilseydi, bu bir eleştiri olabilirdi. Unutmamalı ki demokrasi muhalefetsiz olmaz ve demokratik bir muhalefete de sahip olmasından Türkiye utanç değil, kıvanç duyar.

3. Küpelioglu benim beş yıla yakındır yapılan "**İkinci Cumhuriyet**" tartışmalarından haberim olmadığının anlaşıldığını iddia etmiş ve bunu, **Cafepazar** editörünün yazdığı sunuş yazısındaki "**doktora tezinin cumhuriyeti tartışan siyaset gündemini hareketlendirdiği**" yolundaki ifadesine dayandırmış. Bu iddiası havada kalıyor çünkü Türkçede hareketlendirmek ile başlatmak eş anlamlı değildir.

4. Küpelioglu yazımı gereksiz bulmuş, çünkü Ulaş'la ilgili kısa ve öz bilgiler Aydemir'in "**Tek Adam**" kitabında varmış. Ama beni kurnazlıkla suçlayan Küpelioglu burada kurnazlık yapmış. Bu cümlelerin ardından "**Kimdir Hüseyin Avni Bey**" diye sorarak Ulaş'ın yaşam öyküsünü **Tek Adam**'dan aktarıyormuş izlenimini vererek benim yazımdan özetlemiş. Verdiği bilgiler **Tek Adam**'da yok!

5. Küpelioglu soruyor: "*Ulaş 1. Meclis'in görevi sona erdikten sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşam savaşında, siyasi, ekonomik ve kültürel devrimleri sırasında nerede?*" Bunların cevapları yazımda vardı. Tekrarlayayım: Ulaş, Birinci Meclis'te demokratik hukuk ilkelerini savunmasının bedelini ağır ödemiş, 1923'ten sonra siyasi yaşamın dışına itilmiş, tek parti döneminde bir muhalif ve sadece bu nedenle potansiyel bir suçlu olarak görüldüğü için, 1939'a kadar polisin A fişinde izlenmiştir. Bu ortamda sessiz kalmaktan başka ne seçeneği olabilirdi?

6. Küpelioglu'na göre Ulaş'ın bir konuşmasının anlamı, yanlış anlamaya yer olmayacak kadar açıkmiş. Peki, ne demiş Ulaş: "*Meclis iradesini yalnız meclis kullanmalı.*" Küpelioglu'na göre, bu söylenince Atatürk düşmanlığını körükleniyormuş! Bu yanlışsa tersi doğru olmalı: Yani, "**Meclis yetkilerini yalnız meclis kullanmamalı, biraz da başkaları kullanmalı**". Küpelioglu askerî darbe yanlılarını meşrulaştıran bu görüşte olabilir. Ama "**Meclis yetkilerini yalnız meclis kullanmalı**" diyenleri Atatürk düşmanlığıyla suçlayamaz. Bu Atatürk'e karşı yapılmış bir haksızlıktır aynı zamanda. **Atatürk** de "**meclis yetkilerini meclisin kullanmasını**" doğru buluyordu. 1930'larda Serbest Fırka kurulurken **Ali Fethi Okyar**'a şunları söylemişti: "*Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır, fakat dâhil ve hariçte bize dictateur nazariyle bakıyorlar. Hâlbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım: Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum. Mesele memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir.*"

7. Küpelioglu'na göre Ulaş kurnaz bir öneride bulunuyormuş ve Atatürk'ü kendine ait olmayan kararlara "**evrak memuru**" gibi imza attırarak, etkisizleştirecekmış. 1921 Anayasası'nın 9. maddesi Meclis Başkanı'na, ek bir yetki olarak, Meclis adına imza koyma ve vekiller heyetinin kararlarını onaylama yetkisi vermiştir. Ulaş anılan

konuşmasında Anayasaya göre Reis'in Meclis'in kararlarını imza yetkisi olduğunu, ama Meclis'in bilgisi olmadan verilecek kararların **"milli irade değil, şahsi irade"** olacağını hatırlatıyor. Atatürk'ün kendi dışındaki kararları imzalamasını isteyen kurnazlık yok bu konuşmada; Anayasanın uygulanmasını istemek var! Yoksa Küpeliolu **"Anayasa bir kez delinse bir şey olmaz"** yolundaki görüşe mi katılıyor?

8. Küpeliolu Ulaş'ın Başkumandanlık Kanunu'nu eleştirdiğini hatırlatıp soruyor: *"Bir yanda ülkeyi işgal eden yabancı kuvvetler, diğer yanda iç isyanlar. Peki, yürütme yetkisi olmadan Başkumandan nasıl yürütecek savaşı?"* Ulaş'ın eleştirdiği Meclis yetkilerinin Başkumandana devridir. Ulaş, Atatürk'ün Başkumandanlığını ve askerî konularda yürütme yetkisiyle donatılması desteklemiştir. Bir konuşmasında şöyle diyor: **"Başkumandanlık gerekliyse yine verelim. Hangi konuda zor durumda kalıyorlarsa o konuda yetki verelim."** Hemen ekleyeyim: Atatürk de Meclis yetkilerinin olağanüstü yetkili Başkumandana devrini doğru bulmamaktadır! Kanun yapılırken şöyle konuşmuştur: **"İtiraf etmek lazımdır ki, bu yetki büyük bir yetkidir. Meclis'in yetkisidir ki, bana veriyor. Böyle olmakla beraber, üç ay sonra elbette ya yenilersiniz ya da yürürlükten kaldırırsınız. Böyle bir yetki vermek doğru değildir. Bunun için üç ay gibi kısa bir zaman ile sınırlandırılır."** Atatürk Meclis yetkilerin kendisine devrini doğru bulmazken, Küpeliolu, aynı şeyi söyleyen Ulaş'ı Atatürk düşmanlığıyla suçluyor!

9. Küpeliolu yazısının son bölümünde beni bağlamayan kesimleri eleştiriyor ve bu arada benim göz boyadığımı ve saman altından su yürüttüğümü vs ileri sürüyor. Samandan, su yürütmeden, göz boyamadan anlamam. Ama meydanın, Küpeliolu gibi, Atatürk'ün adının arkasına sığınıp, demokratik düşünceye kaba saldırılarda bulunan kişilere kalmasına da razı olamam. Türkiye bunu hak etmiyor.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tek parti döneminde Kürtler ve devlet

Ahmet Demirel 13.10.2013

 Tek parti döneminde Kürtler ve devlet Geleneksel olarak aşiretler temelinde bölünen Kürtler Milli Mücadele döneminde ulusal direniş hareketine büyük ölçüde destek vermişti. Bunun tek istisnası 1921'deki **Koçgiri Ayaklanması** oldu. Bu ayaklanma sırasında küçük çaplı bazı aşiret reisleri özerklik talep ederek başkaldırdılar, sonuçta isyan TBMM hükümeti tarafından kolayca bastırıldı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Kürt milliyetçiliği bölgede önemli bir ideoloji hâline geldi. 1924'ten itibaren Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kürtler arasındaki ilişkiler bozuldu. Halifeliğin kaldırılması da iki toplumu birarada tutan önemli sembolik dinî bağlardan birinin ortadan kalkmasına yol açtı. Aynı zamanda hükümet yeni bir ulusal bilinç yaratma çabaları doğrultusunda Kürt kimliğine karşı baskıcı bir siyaset geliştirdi. Kürtçenin öğretilmesi ve kamusal yaşamda kullanılması yasaklandı. Etkili Kürt toprak ağaları ve aşiret reisleri zorla ülkenin batı kentlerine yerleştirildi. Bu gelişmeler siyasal düzeyde Meclis'teki yerelliğin kesintiye uğraması anlamına geliyordu; çünkü bu gelişmelere paralel olarak Meclis'e bölgeden gelen yerel temsilcilerin sayısı hızla azaldı,

yerleri Türk bürokratlar tarafından dolduruldu. 1924 ile 1938 arasındaki sürüp giden Kürt isyanları ve devletin kesintisiz olarak sürdürdüğü operasyonlar ilişkilerin daha da bozulmasına yol açtı.

AYAKLANMA VE OPERASYONLAR

Kürt sorunu 1920'li yılların ikinci yarısıyla 1930'lu yıllar boyunca Türkiye'nin siyasi gündemini sürekli meşgul etti ve büyük askerî harcamalara, kayıplara ve toplumsal acılara yol açtı. **Mete Tunçay**'ın, 1972 yılında Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından yayımlanan ve önsözünde yazarının Emekli Kurmay Albay **Reşat Hallı** olduğu belirtilen ***Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*** başlıklı kitaptan aktardığına göre, bu yıllardaki Kürtlerle doğrudan ilgili olan 16 ayaklanma ve harekât şöyle sıralanmaktadır:

- 1. Şeyh Sait Ayaklanması:** 13 Şubat- 31 Mayıs 1925
- 2. Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı:** 9- 12 Ağustos 1925
- 3. Sason Ayaklanmaları:** 1925- 1937
- 4. I. Ağrı Ayaklanması:** 16 Mayıs- 17 Haziran 1926
- 5. Koçuşığı Ayaklanması:** 7 Ekim- 30 Kasım 1926
- 6. Mutki Ayaklanması:** 26 Mayıs- 25 Ağustos 1927
- 7. II. Ağrı Harekâtı:** 13- 20 Eylül 1927
- 8. Bicar Tenkil Harekâtı:** 7 Ekim- 17 Kasım 1927
- 9. Asi Resul Ayaklanması:** 22 Mayıs- 3 Ağustos 1929
- 10. Tendürük Harekâtı:** 14- 27 Eylül 1929
- 11. Savur Tenkil Harekâtı:** 26 Mayıs- 9 Haziran 1930
- 12. Zeylân Ayaklanması:** 20 Haziran- Eylül başı 1930
- 13. Oramar Ayaklanması:** 16 Temmuz- 10 Ekim 1930

14. III. Ağrı Harekâtı: 7- 14 Eylül 1930

15. Pülümür Harekâtı: 8 Ekim- 14 Kasım 1930

16. Dersim Tedip Harekâtı: 1937- 1938

Bunların içinde **Şeyh Sait Ayaklanması**'ndan sonra en önemlileri 1926'dan itibaren aralıklarla sürüp ancak 1930 sonbaharında bastırılabilen **Ağrı Ayaklanması** ile 1935- 1938 arasında sürekli gündemde kalan **Dersim/Tunceli Harekâtı**'dır.

Bütün bu dönem boyunca, Ankara hükümetleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bu büyük sorununun etno-politik yönünü tamamen gözardı etti. Bunu "**saltanat ve hilafet özlemi taşıyanların yarattığı bir irtica**" sorunu; "**modernleşme öncesinin kalıntıları olan bir aşiret direnci**" sorunu; "**bölgeye özgü bir eşkıyalık**" sorunu; "**başka devletlerin tezgâhladığı bir ecnebi kışkırtması**" sorunu; "**iktisadi açıdan bir bölgesel geri kalmışlık**" sorunu olarak ele aldı. Böyle olunca çözüm askerî önlemlerin yanı sıra iskân ve zorunlu göç politikalarıyla bölgenin Türkleştirilmesinde arandı. Sıkıyönetim ve Umumi Müfettişlikler kanalıyla olağanüstü yönetim en önemli araçlardan biri oldu.

Şeyh Sait Ayaklanması'nın hemen başında, 21 Şubat 1925 gecesini Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan Vekiller Heyeti Doğu illerinin bir bölümünde iki ay süreyle sıkıyönetim ilan etti. Bu karar 25 Şubat 1925'te Meclis tarafından onaylandı. 21 Nisan 1925'te Meclis sıkıyönetimin süresini 24 Nisan 1925'ten geçerli olmak üzere yedi ay süreyle uzattı. Bu süre, yine Meclis kararlarıyla, önce 23 Kasım 1925'ten başlayarak, sonra 23 Kasım 1926'dan başlayarak birer yıl daha uzatıldı. Daha sıkıyönetimin süresi dolmadan 26 Haziran 1927'de çıkan bir yasayla, bölgede, bir tür bölge valiliği özelliği gösteren ve görevi bölgedeki asayiş ve inzibatı sağlamak olan bir Umumi Müfettişlik kurulması kararlaştırıldı. 23 Kasım 1927'de sona eren sıkıyönetimin yerini **Diyarbakır, Muş, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Siirt ve Mardin** illerini kapsamına alan **Birinci Umumi Müfettişlik** aldı. Birinci Umumi Müfettişlik görevine **İbrahim Tali (Öngören) Bey** atandı.

Sonraki yıllarda 19 Şubat 1934'te Trakya illerini (**Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ**) kapsayan **İkinci Umumi Müfettişlik** kuruldu. Bunu 6 Eylül 1935'te **Erzurum, Erzincan, Ağrı, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Rize ve Trabzon**'u kapsayan **Üçüncü Umumi Müfettişlik** izledi.

DERSİM

6 Haziran 1936'da **Tunceli, Elazığ ve Bingöl** illerini kapsayan **Dördüncü Umumi Müfettişlik** kuruldu. Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulmadan bir süre önce bu Umumi Müfettişliğin merkezi olan Tunceli için özel bir kanun çıkarıldı. 25 Aralık 1935'te Mecliste kabul edilen Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun, Tunceli'ye "**ordu ile irtibatı baki kılmak ve rütbesinin salahiyetini haiz bulunmak üzere korkomutan rütbesinde bir zat**"ın vali ve kumandan olarak tayin edilmesini öngörüyordu. Kanun vali- komutana geniş idarî, askerî ve hukukî yetkiler tanıyordu. Bu yetkiler arasında asayiş ve güvenlik bakımından ihtiyaç duyulduğu hâllerde Tunceli'de oturan kişiler veya aileleri valilik tarafından il sınırları dışına göndermek de vardı.

Kanunla birlikte, Cumhuriyet'ten sonra il yapılan, ancak 1926'da Elazığ'a bağlı bir ilçe durumuna getirilen ve 1935'e kadar adı Dersim olan Tunceli yeniden il hâline getirilmiş oldu. **Tunceli**'ye ilk **komutan-vali** olarak, aynı zamanda **Dördüncü Umumi Müfettiş** sıfatını da taşıyan **Abdullah Alpdoğan** atandı. Dersim'de Cumhuriyet'in

ilk yıllarından beri devlet otoritesi tam olarak kurulamamıştı. Dördüncü Umumi Müfettişlik hızla uygulamaya geçti ve 1936 başından itibaren Tunceli ilinde karakollar kurdu, yollar açtı, köprüler yaptı. **Hasanan** aşiretinden **Seyit Rıza** ve **Koçgirili Alişar** gibi bölge liderleri bölgede karakollar kurulmasına karşı çıktı ve gerginlik giderek arttı.

1936-1937 kışında Tunceli kuşatma altına alındı. İlk aylarda isyancılar askerî birliklere kayıplar verdirirken, ordu özellikle hava kuvvetlerinin düzenlediği saldırılarla etkili oldu. 1937'nin yaz aylarından itibaren ordu üstünlüğü ele geçirdi ve birçok Kürt isyancı yakalandı. **Seyit Rıza**'nın da aralarında bulunduğu 58 isyancı Elazığ'da yargılandı. Yedi sanık 15 Kasım'da idam edildi. 1938'de hükümet isyandan "**arta kalanların temizlenmesi**" amacıyla yeni bir askerî harekât yapılmasını kararlaştırdı. 3 Ağustos'ta Tunceli sınırları içinde iki yasak bölge ilan edildi ve 15 Eylül'e kadar süren harekâta bu yasak bölgede bulunan kişiler ya sürüldü ya da yok edildi. İki yıl süren olaylarda binlerce kişi öldü.

ZORUNLU GÖÇ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da askerî harekâtların yanı sıra zorunlu göç uygulamasına da gidildi. Kürtlerin zorunlu göçüyle ilgili olarak çıkarılan 19 Haziran 1927 tarihli kanunla hükümete, idarî, askerî ve sosyal nedenlere dayanarak Doğu'daki sıkıyönetim bölgesi ve **Beyazıt** ilinden 1.400 kadar kişinin ve bu kişilerin aileleriyle seksen "**asi ailenin**", adı geçen mıntikalardaki ağır ceza mahkûmlarının batı illerine nakli için yetki verildi. 5 Aralık 1927'de çıkan bir kanunla, "**Şeyh Sait Ayaklanması ve daha sonraki eşkıyalık olaylarıyla fiilen ilgisi olmayanlar ve nakledildikleri yerlerde kötü hâli görülmeyenler**"ın vekiller heyeti kararıyla eski yerlerine geri dönmekte özgür bırakılabilecekleri hükme bağlandı. Ayrıca hükümetçe tanınan belirli süreler içinde hükümete teslim olan "**şaki**"lerin aileleri de zorunlu göç kapsamından çıkarıldı. 19 Haziran 1927 tarihli kanuna dayanılarak batı illerine sürülenlerden af kapsamı dışında kalanlarının arazileri Hazine'ye devredildi. 2 Haziran 1929'da Doğu Anadolu'da muhtaç çiftçilere arazi tevziine dair kanun Meclis'te kabul edildi ve Hazine'ye devredilen bu topraklar bu kanun doğrultusunda halka dağıtıldı.

Meclis'in 14 Haziran 1934'te kabul ettiği iskân kanunuyla ülke nüfusunun yerleşimi konusunda yeni ve önemli bir adım atıldı. Birinci maddesiyle İçişleri Bakanlığı'nı ülke nüfusunun yerleşimini "**Türk kültürüne bağlılık**" kriterine göre yeniden düzenleme konusunda yetkili kanun, bu yeniden düzenlemede "**Türkçeyi anadil olarak konuşmayı**" merkeze alıyordu. Ayrıca dışarıdan Türkiye'ye göç etmek isteyenlerde, göçmen olarak kabul edilebilmeleri için "**Türk soylu olma**" ve "**Türk kültürüne bağlılık**" koşulu aranıyordu. Kanun, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki aşiret reisliği, beylik, ağalık ve şeyhlik düzenini kırmayı ve dokuzuncu maddesiyle İçişleri Bakanlığı'nı Türk kültürünü paylaşmayan göçebeleri Türk köy ve kasabaları etrafına dağıtmak suretiyle iskân etmekle yükümlü kılarak, Kürtlerin batıya göçünü hedefliyordu. Yerlerine buralara Kafkas ve Balkan göçmenlerinin yerleştirilmesi planlanıyordu.

Kanuna göre Türkiye üç yerleşim bölgesine ayrılıyordu. Birinci iskân bölgesini Türk kültürüne bağlı nüfusun yoğunlaşması istenen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, ikinci iskân bölgesini ise Türk kültürünün benimsetileceği nüfusun yerleştirileceği İç ve Batı Anadolu bölgeleri oluşturuyordu. Üçüncü bölge ise ekonomi, güvenlik ve sağlık nedenleriyle coğrafi, kültürel ve askerî nedenlerle boşaltılıp iskâna kapalı tutulacak alanlardı.

Bu kanun ve bir yıl sonra çıkan Tunceli Kanunu çerçevesinde çok sayıda kişi doğu illerinden batıya nakledildi.

BÖLGE MİLLETVEKİLLERİ VE YERELLİK

Yerellik kavramı, sanırım, bu bölgelerin Türkiye’de tek parti dönemindeki temsilinin doğasını daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu kavram milletvekillerinin doğum yerleri ile Meclis’te temsil ettikleri illerin karşılaştırılmasıyla ölçülür. Yoğun göç olgusu henüz ortaya çıkmadığından o yıllarda insanların oturdukları yerlere ait yüzdelere doğduğu yerlere ait yüzdelere birbirinden pek farklı değildi. (Yerelliğin yüksek olması yerel unsurların siyasette daha çok yer aldıkları anlamına gelir.)

Kürt sorunu bölge illerinin Meclis’teki temsilinin doğasını derinden etkiledi. Şeyh Sait İsyanı patlak vermeden önce bölgenin yerel halkının Meclis’te temsil edilme imkânı varken isyandan sonraki ilk genel seçimin yapıldığı 1927’den itibaren bu pencere kapandı. Sorun sadece bir güvenlik sorunu olarak algılandığından Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı illerin Meclis’te nasıl temsil edileceği konusuna olağanüstü önem verildi.

1920 ve 1923 seçimlerinde hayli yüksek olan yerellik 1927’den başlayarak ortadan kalktı. 1920’de bölge milletvekillerinin yüzde 69,8’i, 1923’te de yüzde 70,0’i Meclis’te temsil ettikleri illerde doğmuşlardı. Doğduğu ilden milletvekili seçilenlerin oranı 1927’de yüzde 32,7’ye, 1931’de yüzde 30,4’e, 1935’te yüzde 19,7’ye, 1939’da yüzde 18,6’ya düştü, 1943’te ise yüzde 26,6 olarak gerçekleşti. Buna karşılık, 1927’den başlayarak, Batı’da doğmuş, yetişmiş ve muhtemelen Doğu’yu hayatlarında hiç görmemiş bürokratlar bölgeyi temsil etmek üzere milletvekili adayı gösterildiler ve iki dereceli anti-demokratik seçim sistemi sayesinde kolaylıkla milletvekili seçildiler.

CHP’NİN YEREL ÖRGÜTLERİ

CHP’nin yerel örgütlenmesi açısından da ilginç bir durum gözlemlendi. Cumhuriyet’in ilk yıllarında CHP’nin ülkenin birçok ilinde örgütü kurulmuştu. Ancak gelişen olaylar karşısında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki siyasal yaşamı kontrol altında tutmanın imkânsız olduğunu gören parti yönetimi bölgedeki siyasal yaşama kökünden son vermeyi tercih etti ve bölgedeki illerin büyük bölümündeki örgütlerini kapattı. Partinin kuruluşundan 12 yıl sonra, 1935 seçimlerinden hemen önce, CHP’nin sekiz ilde hâlâ örgütü yoktu. Bu illerin tamamı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi illeriydi: Beyazıt, Diyarbakır, Elazığ, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van. 1935 sonunda bölgede Bingöl, Bitlis, Hakkâri ve Tunceli olmak üzere dört yeni il daha oluşturulmuştu. CHP bu yeni illerde de parti örgütü kurmadı. Böylece 1935 sonu itibarıyla ülke genelindeki CHP’nin örgütlü olmadığı il sayısı 12’ye çıktı (o tarihte ülke genelindeki il sayısı 62 idi). Yerel örgütler olmayınca, doğal olarak, partinin 1935 ve 1939 genel kongrelerine bu illerden hiçbir delege (yerel temsilci) katılamadı bu iller kongrelerde sadece bir bölümü seçildiği ili hayatında hiç görmemiş milletvekilleriyle temsil edildi. Bu durum Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin parti içinde de zayıf bir biçimde temsil edildiğinin önemli bir göstergesidir. Yerel örgütlerin olmaması CHP’nin bölge halkıyla ilişki kanallarının olmadığı anlamına geliyordu. Ayrıca ülkede CHP dışında bir başka siyasi parti bulunmadığından, bütün tek parti dönemi boyunca, yasal siyaset kanalları bölge halkına tamamen kapalı kaldı.

Kısacası Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı iller tek parti dönemi boyunca hem genel hem de yerel siyasetin tamamen dışında tutuldu. 1946’da tek dereceli oy sistemine geçilince, artık milletvekili seçilebilmek için halkın oyuna ihtiyaç duyulduğundan, hem CHP hem de yeni kurulan DP yıllarca siyasete kapalı kalan bölgeyi yeniden siyasete açtılar.

KAYNAKÇA

Demirel, Ahmet, **Tek Partinin Yükselişi**, İstanbul, İletişim Yay., 2012.

Frey, Frederick W. Frey, **The Turkish Political Elite**, Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1965.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Yurt Yay., 1981.

Yeğen, Mesut, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İstanbul, İletişim Yay., 1999.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yay., 1995.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Reform paketlerinden çıkanlar

Ahmet Demirel 20.10.2013

 Reform paketlerinden çıkanlar

Reform paketi açıklanalı epeyce zaman oldu. Yorumlar birbirini izleyeme devam ediyor. Vaziyet-i umumi şöyle: Tartışma esas olarak AK Parti yandaşlığı veya karşıtlığı üzerinden gidiyor. Partiyi destekleyenler için paketin içinde ne var ne yoksa hepsi olumlu, parti karşıtları içinse paket her şeyiyle yanlış! Her zamanki gibi... Yeni ve şaşırtıcı bir durum yok.

Bir de kendisi sadece 41 yıl, ama yazdığı metin tam 80 yıl yaşayan **Reşit Galip**'in şahsı üzerinden yürütölen tartışmalar var. Evet, bildiniz; her sabah ilkokullarda çocukları sıraya sokarak, avurtlarını şişirterek söyledüğimiz ve varlıklarını Türk varlığına armağan ettirttiğimiz ünlü **Andımız** da artık kalktı. Bunu Cumhuriyet'in ideolojisine ve temellerine konan bir dinamit olarak görenler de var.

Neydi Cumhuriyet'in temelleri, neydi Cumhuriyet ideolojisi?

Cumhuriyet'in temelleri dediğimiz zaman akla hemen Cumhuriyet'in başından bu yana yapılan **Kemalist reformlar** geliyor.

Sonradan söyleyeceğimi baştan söylemem gerekirse, **Kemalizm, esas olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti döneminde kristalleşen bir devlet ideolojisiydi**. Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde, liberal kapitalizmin reddedildiğı, otoriter ve totaliter rejimlerin egemen olduğı bir dönemde ortaya çıkmış ve devleti kuran tek partinin ideolojisini oluşturmuştu. Çağdaşlaşmayı Batılılaşma olarak anlayan, Osmanlı İmparatorluğu'nda en azından Tanzimat'tan beri oluşan çağdaşlaşmacı akımın devamı olarak, 20. yüzyılın ilk

çeyreğinden itibaren Fransız devrimindeki jakoben, **tepeden inmeci** yöntemlerle çağdaşlaşmayı gerçekleştirmeye çalışmış ve bunu **biçimsel öğelere** ağırlık vererek yürütmüştü.

Ne ilginçtir ki, bunu böyle söyleyenlere bu ülkede senelerce tuhaf tuhaf bakıldı. Her nasıl olmuşa 1970'lere girerken o zamanın **Bülent Ecevit**'i de böyle bir söz sarf etmiş, çok tepki çekmişti. Mesela **Nihat Erim**'in **Günlükler**'inden aktarıyorum; 5 Aralık 1969 tarihli notu şöyle: "**Salı günü Ecevit, Atatürk devrimlerini 'biçimsel' diye küçümsedi. Parti Meclisi'nde çatacağım kendisine. Ne hakla yapıyor bunu, Atatürk'ün partisinin genel sekreteri.**"

Cumhuriyet'in temelleri ve ideolojisini tartışanlara, bu tartışmanın daha düzgün bir zeminde yürütülmesi açısından, bu hafta lojistik bir destek sağlayayım ve yakın geçmişimizdeki **Kemalist reform paketlerinden** nelerin çıktığını hızlıca gözden geçireyim.

REFORMLARIN ÖZÜ

Kemalist reformlar daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında başladı ve İzmir suikast girişimi çerçevesinde yapılan yargılamalarla 1926 yılı itibarıyla rejime karşı her türlü muhalif ve potansiyel muhalif teşebbüs ve hareketler kesin olarak susturulduktan sonra iyice hız kazandı.

CHP iktidarının bu reformları, tıpkı 1913-1918 arasındaki İttihat ve Terakki'nin tek parti yönetimi sırasında yaptığı reformlar gibi, laikleşme ve modernleşmeyi hedefliyordu. Hayata geçirilen, ülkedeki mülkiyet ilişkilerini de değiştiren bir sosyo-ekonomik reform paketi değil, devleti, eğitimi, hukuku ve toplumsal yapıyı laikleştiren ve buna paralel olarak dinsel simgeleri kaldırarak yerlerine Batı medeniyetinin simgelerini koymakla yetinen bir reform paketiydi. Reformlar kişilerin sadece düşünce yapılarını ve inançlarını değil, aynı zamanda dış görünüşlerini de değiştirmeyi hedefliyordu.

LAİKLİK HAMLELERİ

Devletin laikleştirilmesi sürecinde 1 Kasım 1922’de **saltanat kaldırılmış**, 29 Ekim 1923’te **cumhuriyet ilân edilmiş**, 3 Mart 1924’te **halifelik kaldırılmış**, 20 Nisan 1924’te **yeni anayasa yürürlüğe girmişti**. Bu süreç, 11 Nisan 1928’de, Türkiye devletinin dininin İslam olduğu hükmünün anayasadan çıkarılmasıyla ve nihayet 5 Şubat 1937’de de laikliğin bir ilke olarak anayasaya girmesiyle tamamlandı. Yine de 3 Mart 1924’te Şeriye ve Evkaf Vekâleti’nin kaldırılarak yerine Başbakanlığa bağlı **Diyanet İşleri Reisliği** ile **Vakıflar Umum Müdürlüğü**’nün kurulmuş olması devlet-din işlerinin birbirlerinden tamamen ayrılmadığının; aslında dinin devlet denetimi altına alındığının bir göstergesidir.

Toplumsal yapının laikleştirilmesi ve İslami simgelerin Batılı simgelerle değiştirilmesi sürecinde ise birbirini izleyen birçok adım atıldı. İlk önemli adım **memurların şapka giymelerinin zorunlu hâle getirilmesidir**. Buna yönelik olarak Mustafa Kemal Paşa 30 Ağustos 1925’te Kastamonu’ya yaptığı ziyaret sırasında şapka giyerek halka şapka giymeyi öğütledi. Büyük kentlerde devlet memurları ve aydınlar arasında şapkanın yaygınlaştığı üç aylık bir hazırlık döneminden sonra 25 Kasım 1925’te çıkan bir yasayla **memurlara şapka giyme zorunluluğu getirildi ve diğer bütün başlıklar yasaklandı**. Bu yasanın çıkmasından beş gün sonra, 30 Kasım 1925’te bir başka yasayla tarikatların dinsel tören, toplantı ve eğitim yerleri olan **tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı; türbedarlıklar ile şeyhlik, müritlik, dervişlik gibi unvanlar yasaklandı**. Giyim kuşamı değiştiren ve tarikatları hedef alan bu iki yasaya karşı, ülkenin çeşitli yörelerinde bazı tepkiler olduysa da, bu tepkiler İstiklâl Mahkemesi’nin aldığı sert tedbirler sonucunda kısa sürede bastırıldı. 3 Aralık 1934’te de bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanunla **dinî giysilerin toplum içinde kullanımı yasaklandı** ve sadece din adamlarının dinî giysilerini, o da sadece görev sırasında ibadet yerlerinde giyebilecekleri hükme bağlandı. Hemen hatırlatmak gerekir ki **bütün bu dönem boyunca kadınların giyim kuşamlarıyla ilgili herhangi bir yasal düzenleme yapılmadı**.

Bu arada **1932’den itibaren camilerde ezan ve Kur’an Türkçe okundu**. 1932 yılı devlet bütçesinde hadis derlemeleri, Kur’an’ın Türkçeye çevrilmesi ve hutbelerin basılması için bir ödenek ayrıldı. Türkçe Kur’an ilk olarak 23 Ocak 1932’de İstanbul’da Yerebatan Camii’nde okundu ve kısa sürede İstanbul’un camilerine yayıldı. **“Tanrı uludur”** şeklinde başlayan Türkçe ezanı ilk kez 30 Ocak günü Fatih Camii’nde **Hafız Rifat Bey** okudu. 3 Şubat 1932’deki Kadir gecesinde Ayasofya Camii’nde Türkçe ezan ve Kur’an okundu. Ceza Kanunu’nda yapılan bir değişiklikle **Arapça ezan ve kamet okumak yasaklandı**.

GELENEKSELİN YERİNE MODERN!

21 Haziran 1934’te **Soyadı Kanunu**’nun benimsenmesiyle bütün vatandaşların ön adlarıyla birlikte bir soyadı kullanmaları zorunlu hâle getirildi. Kanun altı aylık bir hazırlık döneminden sonra 24 Aralık 1934’te yürürlüğe girdi. Bu arada TBMM 24 Kasım 1934’te **Mustafa Kemal Paşa’ya Atatürk** soyadını verdi. 17 Aralık 1934’te bir başka Türk vatandaşının Atatürk soyadını alması yasaklandı. Bu dönemde başta **İsmet İnönü** olmak üzere birçok kişinin soyadını Atatürk verdi. Bu kanunla eş zamanlı olarak 26 Kasım 1934’te çıkan bir başka kanunla **“bey”, “efendi”, “paşa”, “ağa”, “hoca”, “hacı”, “hafız”, “molla”, “hanım”,** gibi bütün geleneksel unvanlarla, savaşa alınanlar dışındaki madalya ile nişanların **kullanımı yasaklandı**. Bu iki değişiklikle toplumdaki geleneksel hiyerarşik ve dinsel içerikli unvanlar, yerini bu unsurlardan arındırılmış **“modern soyadı”na** bırakmış oldu.

“**Geleneksel**”in yerini “**modern**”in alması sürecinde 26 Aralık 1925’te **saat ve takvim**, 20 Mayıs 1928’de **rakamlar değiştirildi**. Bunları 1 Kasım 1928’de Arap harflerinin yerine **Latin harflerine dayalı yeni alfabenin kabul edilmesi** izledi. Buna göre 1 Aralık 1928’den başlayarak gazete, dergi ve kitap dışındaki bütün yayınlar Latin harfleriyle yayımlandı. Kitapların basımında yeni harflere tamamen geçiş 1 Ocak 1929’da gerçekleştirildi. Ayrıca yine 1 Ocak 1929’dan itibaren bütün kamu kuruluşları ile özel kuruluşların işlemlerinde **Latin harflerinin kullanılması zorunlu hâle getirildi**. Okullarda Latin harfleri kullanılmaya başlandı ve eski yazıyla yayımlanmış kitaplarla öğretim yasaklandı. Eski harflerden yeni harflere geçiş süreci, halkın Latin harfleri dışındaki başvuruların kabul edilmeyerek geri çevrilmeye başlandığı 1 Haziran 1929’da tamamlandı. Bu önemli reforma paralel olarak 1 Ocak 1929’dan itibaren halkın yeni harfleri öğrenmesini sağlamak amacıyla Maarif Vekâletinin denetiminde **Millet Mektepleri** açıldı ve ülke genelinde bir **okuma-yazma seferberliği** başlatıldı. Bir yıl içinde yaklaşık altı yüz bin kişi Millet Mekteplerinden diploma aldı, bu sayı 1936 sonuna kadar iki buçuk milyonu aştı.

26 Mart 1931’de kabul edilen Ölçüler Kanunu’yla, geleneksel ağırlık ve uzunluk ölçü birimleri olan **okka, dirhem, arşın, endaze ve kulacın** yerini, **metre, gram, litre** gibi ölçü birimleri aldı. Bu sayede uzunluk, hacim ve ağırlık ölçümlerinde ülkenin çeşitli yerlerinde kullanmakta olan farklı farklı ölçüm birimleri ulusal birimlerle değiştirilmiş oldu. Yine de halkın yeni ölçüler sistemine alışabilmesi için kanunun yürürlüğe girişi 31 Aralık 1933’e kadar ertelendi.

27 Mayıs 1935’te Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunla **hafta sonu tatili** cuma gününden, cumartesi günü öğleden sonra başlamak üzere pazar gününe alındı.

Bu arada, 9 Aralık 1926’da Darülelhan’da (konservatuar) **Türk müziği eğitime son verilmesi** de geleneksel ile modernin değiştirilmesi kapsamında değerlendirilebilir. Bu yasakla geleneksel **alaturka müziğin yerine alafranga müzik kondu** ve “**modernleşme**” sanat alanına da yansıdı. Bu ikilik yıllarca gündemde kaldı; Atatürk’ün 1 Kasım 1934’te yaptığı TBMM açılış konuşmasının ardından, 2 Kasım 1934’te İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın genelgesiyle alaturka müzik radyoda sekiz ay süreyle tamamen yasaklandı.

EĞİTİM VE HUKUK SİSTEMİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ

Eğitim alanındaki laikleşme, 3 Mart 1924 tarihli “**Tevhid-i Tedrisat Kanunu**” ile gerçekleştirildi. Ülkede eğitim ve öğretim birliğini sağlamak amacıyla çıkartılan bu yasayla **bütün okullar Maarif Vekâlet’ine bağlandı**; kısa bir süre sonra da bakanlık bütün medreseleri kapattı.

Hukuk alanında da temelinde laikleşme olan bir dizi yasa çıkartılarak geniş kapsamlı bir reform gerçekleştirildi. İlk olarak 8 Nisan 1924’te, önceleri Şeriye ve Evkaf Vekâletine bağlı olarak çalışan ve dinî yasaları uygulayan Şeriye mahkemeleri kaldırıldı ve bu tür davaları görme yetkisi Adliye Vekâleti’nin nizami mahkemelerine devredilerek eğitimden sonra **yargı organlarının da birliği sağlandı**. Bu önemli adımı 1926’da Batılı ülkelerden çeviri ve uyarlama yoluyla alınan dört yeni kanun izledi. Bunlar, 17 Şubat 1926 tarihli **Medeni Kanun**, 1 Mart 1926 tarihli **Türk Ceza Kanunu**, 22 Nisan 1926 tarihli **Borçlar Kanunu** ve 29 Mayıs 1926 tarihli **Türk Ticaret Kanunu**’dur. İsviçre’den alınan Medeni Kanun’la kişiler, aile, miras ve eşya hukuku alanlarında geçerli olan dine dayalı hukuk kuralları, yerini laik ve çağdaş hukuk kurallarına terk etti. Yine İsviçre’den alınan Borçlar Kanunu’yla bu alan da laikleştirildi. Ceza Kanunu İtalya’dan, Ticaret Kanunu ise Almanya ve İtalya’dan alındı. Bu kanunları 23 Mayıs 1928’de **Türk Vatandaşlığı Kanunu**, 4 Nisan 1929’da **Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu**, 18 Nisan 1929’da **İcra ve İflas Kanunu** ve 13 Mayıs 1929’da **Deniz Ticaret Kanunu** izledi. Böylece üç yıl gibi kısa bir süre içinde hukuk sistemi kökünden değiştirilmiş oldu.

TÜRKLÜĞÜN ŞAHLANIŞI

Bütün bu reformlar sonucunda geleneksel olarak toplumsal yapıştırıcı işlevi gören dinin bu özelliği tamamen ortadan kalktı. Ortaya çıkan bu boşluk **Türk milliyetçiliği**yle dolduruldu. **Tarih Tezi**'yle Türk milletinin kökleri Orta Asya'ya kadar götürüldü, dünya medeniyetinin ilk kez Türkler tarafından kurulduğu cihan âleme duyuruldu. **Güneş-Dil Teorisi**'yle bütün dünya dillerinin Türkçeden türediği tezi ortaya atıldı. Zaman zaman aşırılığa kaçılarak kafatası ölçümleri yapıldı ve bu ölçümlere dayanarak Türklerin üstün ırktan geldiği iddia edildi.

Türkleri heyecana getirmek ve ulus bilincini güçlendirmek için bir Türk'ün dünyaya bedel olduğu, Türklerin muhtaç olduğu kudretin damarlarındaki asil kanda mevcut olduğu vb. söylendi, Reşit Galip'in andıyla Türklerden varlıklarını Türk varlığına armağan etmeleri istendi. Makbul vatandaş, makbul olmayan vatandaş ayrımıyla gayrimüslimler **"öteki"** gibi görülmeye başlandı. Adalet Bakanı **Mahmut Esat Bozkurt**, üstelik bu görevini sürdürürken, **"Bu fırka [CHP] bugüne kadar yaptıkları ile esasen efendi olan Türk milletine mevkiini iade etti. Benim fikrim. Kanaatim şudur ki, dost da düşmanda dinlesin ki, bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır"** diyebildi.

Kürtler ise geçen hafta **Tarihin Sesi**'nde anlattığım gibi hem genel hem de yerel siyasetin tamamen dışına itildi. **İnönü**, yaptığı bir Doğu gezisi sırasında 9 Temmuz 1935 günü özel defterine **"Kürt meselesi vardır. Siyasi olarak sindirilmiştir. Amma vardır (etnik olarak herhâlde)"** notunu düşerken, resmî politika olarak **Kürt varlığı inkâr edildi, hatta Kürt kelimesinin kullanılması bile yasaklandı.**

REFORMLARIN TOPLUMA YANSIMALARI

Askerî ve sivil bürokratlar, aydınlar, serbest meslek sahipleri, sanayiciler, büyük tüccarlar gibi eğitilmiş kesimlerce yoğun olarak desteklenen bütün bu reformlar özellikle kentsel kesimde büyük ölçüde etkili oldu. Kentlerde, CHP'nin 1931 programında **"fırka, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar"** şeklinde tanımlanan inkılâpçılık ilkesine bağlı yeni bir Cumhuriyet kuşağının yetişmesinde büyük rol oynadı. Ancak reformlar nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal nüfus üzerinde aynı yoğunlukta etkili olamadı. Bu durum tek parti yönetimi boyunca alttan alta, çok partili sisteme geçildikten sonra da açık olarak ortaya çıkan bir merkez-çevre çatışmasını Türkiye'nin siyasal yaşamının merkezine oturttu. 1930'da güdümlü olarak kurdurulmuş olsa da Serbest Cumhuriyet Fırkası'na verilmiş olan yoğun halk desteği veya DP'nin 1950 seçiminde CHP'yi alt edebilmiş olması bu çerçevede değerlendirilebilir.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Türkiye'yi değiştiren yirmi yıl

Ahmet Demirel 27.10.2013

 Türkiye'yi değiştiren yirmi yıl 4 Mart 1925'te kabul edilen **Takrir-i Sükûn Kanunu** Türkiye tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Bu kanunla, mütarekenin başından o zamana kadar egemen olan çok sesli ortam sona erdi, ülke hızla otoriter bir tek parti yönetiminin etkisi altına girdi. 1930'ların hemen başındaki çok kısa süreli görece serbestleşme dönemi dışarıda tutulursa bu otoriter tek partili sistem Atatürk dönemi boyunca kesintisiz sürdü.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönem, dünya genelinde çoğulcu sistemlerin birbiri ardına ortadan kaybolduğu ve otoriter eğilimlerin yükseldiği bir dönemdi. **Stalin** liderliğindeki **SSCB**, **Hitler** liderliğindeki **Almanya**, **Mussolini** liderliğindeki **İtalya**, **Franko** liderliğindeki **İspanya**, **Salazar** liderliğindeki **Portekiz**'in yanı sıra, **Polonya**, **Çekoslovakya**, **Macaristan**, **Yugoslavya**, **Arnavutluk**, **Romanya**, **Bulgaristan**, **Yunanistan** vb. ülkelerde de otoriter tek parti yönetimi tecrübeleri yaşandı.

Bizdeki egemen tarih yazımında, Türkiye'deki tek parti yönetimini çağdaşlarından ayırma eğilimi güçlüdür ve Türkiye'deki uygulama farklı bir yere yerleştirilmeye çalışılır. Türkiye'deki tek parti yönetiminin o yıllarda dünyanın içinde bulunduğu koşulları gözönünde bulundurarak, demokrasiyi zorunlu olarak geri plana ittiği, ama iktidarı boyunca **"vesayetçi"** bir özellik taşıyarak ve topyekûn bir modernleşmenin sonucu olarak çok partili yaşama ulaşmayı sağladığı gibi, bilinçli bir şekilde çok partili yaşama geçişin ve demokrasinin altyapısını hazırladığı da söylenir.

PARLAMENTARİZMİN REDDİ

Acaba, tek parti dönemindeki kurumsallaşmaya, yöneticilerin niyet, davranış ve açıklamalarına, döneme ilişkin belgelere tekrar bakılarak bunun böyle olmadığı, aksine tek parti yönetiminin geçici değil, kalıcı bir sistem olarak düşünüldüğü söylenemez mi?

Şöyle başlayalım: O dönemde Türkiye dışındaki ülkelerde yaşanan otoriter yönetim uygulamaları dönemin aydınlarınca zaman zaman mercek altına alınmış ve bazı aydınlar dışarıdaki uygulamalardan önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Örneğin **Falih Rıfki (Atay)** Türkiye'de tek parti yönetiminin pekiştirilme sürecinin başladığı 1931 yılında yayımlanan **Yeni Rusya** başlıklı kitabında şunları yazar: *"Türkiye'nin iktisat ve inşaa planını yapmak; inkılâp fırkasını komünist ve faşist, yani eski nizamdan yeni bir nizama geçen memleketlerin fırkalarından örnek alarak kurmak; bürokrasi yerine ihtilalcı metotlar almak; hiç durmaksızın büyük yığınun terbiyesine geçmek; hiçbir vazifemiz Rus ve İtalyan gençlerinin vazifeleri kadar güç ve ağır da değildir."*

Tek parti yönetimi kurulduğunda, yönetici seçkinler, Batılı çağdaşları gibi, bir siyasal sistem ve ideoloji olarak çoğulcu parlamenter sistemi reddettiler. Yeni elit için, **"muasır medeniyet düzeyine ulaşmak"** zaten Batı'nın büyük bölümünün artık geride bıraktığı çoğulcu parlamenter sistemlere ulaşmak değil, Osmanlı gelenekçiliğinin yerine **"Batı rasyonalizmi"**ni koymak anlamına geldi. Çoğulcu parlamenter sistemin, ilk kez tarih sahnesine çıkmış olduğu ülkelerde bile korporatist ilkelerle reddedilmeye başlandığı iki savaş arası dönemde, **"Batı rasyonalizmi"**ni artık çoğulcu parlamentarizm değil, solidarizm ve/veya örnekleri teker teker ortaya çıkmaya başlayan şeffik sistemleri temsil ediyordu.

Ülkedeki ideolojik yaşam özellikle 1930'larda bu doğrultuda şekillendirildi. Örneğin, CHP Genel Sekreteri **Recep Peker**, 1930'larda üniversitede **"İnkılâp Tarihi"** dersleri verirken, öğrencilerini çoğulculuğu şöyle eleştirerek yetiştiriyordu: *"Hükümetin parlamentoya karşı mesul olması ve parlamento tarafından murakabe edilmesi işi çok fırkalı memleketlerde devlet çalışmasını güçleştirmiştir... Millet namına işbaşına gelmek iddiasında bulunan parlamentarizmin çok partili hayatı devir devir öyle vaziyetlere düşmüştür ki çeşit çeşit partili parlamentoda iş yapacak derecede kuvvetli parti bulunamadı. Bu, istikrarlı bir devlet çalışmasını imkânsız bir hâl koydu... Asıl maksat bozuluyor, onun yerine başka düşünceler, parti menfaati, sınıf menfaati kaygısı*

konuyordu. Bu keşmekeş milletlerin medeni ilerleyişinde maksada gidişte sürat isteyen bir devirde, idare ve siyasa birliğini bozucu ve hatta körletici fena tesirler yaptı."

ŞEF'E ÖVGÜ

Öte yandan, dönemin tek partisi CHP "**bütün milleti kapsayıcı**" bir parti iddiasındaydı. **Tekin Alp**'in şu sözleri dikkat çekicidir: "*Milli hâkimiyeti tanzim, sevk ve idare edecek olan siyasi kadrolar, herhangi bir sınıfın herhangi bir siyasi partinin menfaatini değil ancak milletin umumi menfaatlerini gözönünde bulunduracaklardır. Şu hâlde Kemalist rejimi anlamak için klasik demokrasilerin remzi olan millet vasıtasıyla ve millet için sözüne, kadrolardan dolaşarak, cümlesini de ilave etmek gerekir.*" "**Halka siyasi terbiye vermek için bir mektep**" olarak düşünülen CHP bu kadroları bünyesinde barındırmıştır. Tekin Alp'in de belirtmiş olduğu gibi, bu dönemde, "*parti denilen şey, bir milletin bir kısmına ait fikirleri veya menfaatleri temsil ettiği zannını uyandıran etimolojik manada alınmamıştır*".

Millet-parti özdeşleştirmesine paralel olarak, parti-devlet bütünleşmesiyle ve partinin ilkelerinin anayasaya ithaliyle parti de devletle özdeşleştirilmiştir. Bu özdeşleştirme zincirine bir halka daha eklemek gerekir ki bu da şeftir. 1930'ların bir başka "**İnkılâp Tarihi**" profesörü **Mahmut Esat Bozkurt**, tek parti döneminin niteliği ve şeflik kurumunun yeri konusunda şunları belirtir: "*Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki kökleri halktadır. Türk Milleti bir piramide benzer, taban halk tepesi yine halktan gelen bir baştır ki, biz de buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir.*"

CHP'nin, çok partili sisteme geçilmesinden sadece iki yıl önce, 1943'te, kuruluşunun yirminci yılı münasebetiyle yayımladığı **Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi** adlı 31 sayfalık broşürün kapanış cümleleri bu açıdan anlamlıdır. Broşür şu sözlerle tamamlanmaktadır: "*Eminiz ki yirminci asırda da Türkün devlet ve rejim telakkisi, gene dünya milletlerinin birçoğu üzerinde söylenerek veya söylenmeyerek örnek gibi görülecektir. Şimdiden olaylara dayanarak bu tesirleri inceleme ilim adamları için çekici bir konu olsa gerektir. Türk rejiminin bu hususiyeti, Türk milletin devlet kurmada ve şef yaratmada daima gösterdiği üstün kabiliyetinden ileri geliyor.*"

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Özellikle, siyasal düşünce ve kültür alanlarında tek sesliliğin hâkim olduğu 1925 sonrasında, altı ilke içinde özellikle **milliyetçilik** ve **laiklik**, atılan ve atılacak adımlara yol gösteren iki temel ilke oldu.

İdari, siyasi ve toplumsal yapılarla gündelik hayatta yüzyıllardan beri hâkim olan dinî unsurlar bir dizi reform hareketiyle ortadan kaldırıldı ve devletin denetimine alınan dinin toplumsal hayattaki rolü büyük ölçüde kırıldı. **CHP: 25 Yıl** adlı kitapta bu konuya şu ifadelerle dikkat çekilir: "*Laikliğin inkılâbımızda çok büyük yeri vardır. Eğer devlet bu prensibi kabul etmemiş olsaydı, iktisat, cemiyet ve kültün alanında başardığımız inkılâpların pek çoğundan mahrum kalırdı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda bu alanda yenilikler yapılmak istendiği vakit din işlerinde mütehasıs sayılan ulema sınıfı çok kere ayak diremiş, hatta bazen de yeniliği hazırlayanlara karşı isyanlar çıkartmış(tır).*"

Toplumsal hayatta dinsel unsurlar üzerinden kurulan ilişkiler yumağının kalkmasıyla ortaya çıkan boşluk milliyetçilik üzerinden yeniden kuruldu. CHP ideologlarının belirlemeleriyle, milliyetçilik Türk ulusu için "**bir hayat hakkı ve bir nefis müdafaası aracı**" ve "**Türk ulusunun varlığının en büyük garantisi**" olarak nitelendirildi. Bu nitelendirme doğrultusunda, milliyetçilik, erken cumhuriyet dönemindeki geniş kapsamlı Türkleştirme politikalarının temel ideolojisi olarak hayata geçirildi. **Ayhan Aktar**'ın belirttiği gibi, bu Türkleştirme politikası, sokakta konuşulan dilden okullarda öğretilen tarihe; eğitimden sanayi hayatına;

ticaretten devlet personel rejimine; özel hukuktan vatandaşların belli yörelerde iskân edilmelerine kadar toplumsal hayatın her boyutunda, Türk etnik kimliğinin her düzeyde ve tavizsiz bir biçimde egemenliğini ve ağırlığını koyması şeklinde özetlenebilir. Erken cumhuriyet döneminin önemli ideologlarından **Mahmut Esat Bozkurt**'un 1930'da Ödemiş'te yaptığı konuşma bu politikayı çarpıcı bir biçimde yansıtır: *"Düne kadar vapurlarda, şimendiferlerde, memleketimizin bütün ticari ve mali müesseselerinde kimler çalışıyordu ve bunlar kimlerin elinde bulunuyordu? Türk olmayanların değil mi? Bugün kimlerin elindedir? Türklerin. Bütün bunlar CHF'nin mahsulüdür. Bağlar, bahçeler, hatta dağlar, ovalar, mal, mülk, memleketin iktisadiyatı baştanbaşa Türk olmayanların elinde değil miydi? Bugün bütün bunlar Türklerin eline geçti, bu da CHF'nin siyasetinin semeresidir. Düne kadar yabancıların yanında amelelik yapan birlerce Türk'ün bağ, bahçe, mülk sahibi olduğunu az mı görüyoruz? CHF'ndanım, çünkü bu fırka bugüne kadar yaptıkları ile esasen efendi olan Türk milletine mevkiini iade etti. Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost da düşman da bilsin ki bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır."*

UYANIK NESİLLER YARATMAK

Toplumsal yapı, laiklik ve milliyetçilik ilkeleri doğrultusunda yeniden kurulurken, eğitilmesi gereken bir kitle olarak görülen ulusta, Kemalizm ve cumhuriyet heyecanının yaratılabilmesi için tam anlamıyla seferber olundu. Partinin altı okundan biri olan inkılâpçılık ilkesi bu noktada devreye girdi. Parti, bu ilkesini **"inkılâpların prensiplere sadık kalmak ve onları müdafaa etmek"** olarak tanımlıyordu. Kemalizm üzerine ilk çalışmalardan birini yapmış olan **Tekin Alp**, 1936'da yayımlanan **Kemalizm** adlı kitabında, o zamana kadarki siyasal, toplumsal, kültürel, iktisadi vb. değişimleri gözönünde bulundurarak, önce **"Kemalizm** [1936 yılı itibarıyla] **madem gayerine ulaşmıştır, neden hâlâ inkılâpçıdır**" sorusunu sormakta, sonra şu cevabı vermektedir: *"Parti programında daima görülen inkılâpçılık remzi, fiilden ziyade, zihniyete, ruha, metoda taalluk eder. İstikbalde belki hakiki manasıyla bir inkılâp hareketine lüzum olmayacaktır. Fakat inkılâbın ruhuna, zihniyetine ve hareket tarzına daima ihtiyaç hissedilecektir."* Bu soru-cevap, inkılâpçılığın anlamını açık bir biçimde gözler önüne serer: O âna kadar gerçekleştirilen dönüşümlerin muhafazası için fikrî uyanıklığın ayakta tutulması... Sözü edilen ihtiyacı karşılanması ve Kemalizm ve cumhuriyet yeni nesillere aşılabilmesi için özellikle milli eğitim politikalarına ve bir **"irfan ordusu"** olarak görülen öğretmenlere ve onların yetiştirdiği genç nesillere büyük önem verildi. **"Genç cumhuriyet"**, **"genç nesiller"**, **"gençlik bayramı"**, **"gençlerin beden eğitimi"** önemli şiarlar hâline geldi. Öğretmenlerin yanı sıra, doktorlar ve subaylar da cumhuriyetin aktivistleri işlevini gördü. Ayrıca halkevleri ve halkodaları, cumhuriyetin ideolojisinin halka aktarılmasında çok önemli roller üstlendi.

TOPYEKÛN ASRİLEŞME

Bu arada, Kurtuluş Savaşı yıllarında küçük bir kasaba görünümünde olan **Ankara**'nın imarına büyük önem verildi. Bir şantiye hâline getirilen Ankara, kısa süre içinde birbiri ardına yapılan birçok imar hamlesiyle, bir **"yoklar kenti"** olmaktan çıkartılıp modern bir başkente dönüştürüldü. Böylece, her alanda **"geleneksel"**in **"modern"**le yer değiştirmesi sürecinde, **"genç cumhuriyet"**te, önceki dönemin Osmanlı başkenti İstanbul ikinci plana itildi ve yerini baştanbaşa yenilenmiş **"genç bir başkent"** aldı.

Gündelik yaşamda da, kentlerde, Batıcılık kendini gösterdi ve eski hayat tarzının yerini yepyeni modern ve Batılı bir yaşam tarzına bırakması için büyük çaba harcandı. Bunun için en başta kadının toplumsal konumuna büyük önem verildi. 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren kadının toplumsal etkinliklere katılımında büyük bir ivme yaşandı, 1934'te kadınlara genel seçimlerde siyasal hakları tanındı. Kadınlar evleri dışındaki gündelik yaşamda da asli bir unsur hâline geldiler. 1930'lu yıllara girilirken, güzellik yarışmaları, kadının özgürlüğünü

kazanmasının bir simgesi olarak görüldü ve büyük ilgi çekti. 1932'nin **güzellik kraliçesi Keriman Halis**'in aynı yıl içinde dünya kraliçesi seçilmesi Türk ırkının nitelikleri hakkında bir övgü vesilesi oldu. **Mustafa Kemal** bu sonucu şu sözlerle değerlendirdi: *"Türk ırkının necip güzelliğinin daima mahfuz olduğunu gösteren dünya hakemlerinin bu Türk çocuğu üzerindeki hükümlerinden memnunuz (...) Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu tarihî olarak bildiğim için, Türk kızlarından birinin dünya güzeli intihap olunmuş olmasını, çok tabii buldum."*

1930'lu yıllarda **"asri"** kelimesi dönemin en çok kullanılan kelimelerinden biri oldu ve birçok dükkânın tabelasını bu kelime süsledi: **"Asri bakkaliye"**, **"asri kasap"**, **"asri pastane"**, **"asri hamam"** vb...

Çağdaşlaşmanın bir gereği olduğu düşünülen Batı müziği, balolar, davetler, ziyafetler ve danslar kentsel gündelik yaşamın vazgeçilmez parçaları hâline geldiler. Elbette, kadınların bir bölümü bu yeni yaşam tarzı içinde yerini aldı, ama birçok kadın bir anda yaşanan bu hızlı değişime ayak uydurmada güçlük çekti.

"Asrileşme"ye ayak uyduramayan eşlerini kınayan erkek profili bu dönem içinde ortaya çıktı. Gelenekleri kökünden sarsan bu **"asrileşme"** salgını sırasında, doğal olarak, zaman zaman, **Reşat Nuri Güntekin**'in **Yaprak Dökümü** romanında konu ettiği gibi, birçok aile dramı yaşandı ve bu hızlı değişim içinde ne aradığını bilemeyen veya aradıklarını bulamayan birçok genç sağa sola savruldu.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Atatürk döneminde Kemalizm

Ahmet Demirel 03.11.2013

 Atatürk döneminde Kemalizm **Cumhuriyet Halk Partisi**'nin (CHP), 1935'te toplanan IV. Kurultayı'nda benimsenen programının giriş bölümünde şu açık ifade yer alır: **"Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır. Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalizm prensipleridir."** Bu açıklamadan hareketle, Kemalizm'in, en genel hatlarıyla, CHP programının merkezinde yer alan **"altı ok"** çerçevesinde oluşturulmuş bir ideoloji ve eylem yol gösteren bir program olduğu söylenebilir. Yani cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı bir ideoloji ve eylem kılavuzu.

Eylem kılavuzu diyorum çünkü bunu 29 Mayıs- 3 Haziran 1939 tarihleri arasında toplanan CHP'nin Beşinci Büyük Kurultayı'nda Manisa Milletvekili **Kâzım Nami Duru** şöyle dile getirmiştir: **"Kemalizm bir ideal değildir. Tahakkuk ettirilmiş birtakım realitelerdir."** Bu görüş, Kemalizm'in doğru olarak anlaşılabilmesi ve açıklanması için ne yapılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Partinin tek parti dönemine ait **temel belgeler** ile bu belgelerde çerçevesi çizilen ideoloji doğrultusunda **"tahakkuk ettirilen realitelerin"** sistemli ve ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gerekmektedir. Kemalist ideolojiyi tanımlayan ve ideolojinin sürekliliğini gösteren en temel belgeler, 1923 seçimleri öncesinde ilan edilen 9 Umde, 1923 tüzüğü, 1927 tüzüğünün genel esasları, 1927 genel başkanlık bildirisi, 1931 seçim bildirisi, 1931 ve 1935 program ve tüzükleridir.

TEK PARTİCİ DÜŞÜNCE

Kemalizm'in, esas olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti döneminde kristalleşen bir devlet ideolojisi olduğu açıktır. Kemalizm Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde, liberal kapitalizmin reddedildiği, otoriter ve totaliter rejimlerin egemen olduğu bir dönemde ortaya çıkmış ve Türkiye'de devlete sahip çıkan tek partinin ideolojisini oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında, **Mete Tunçay**'ın da belirttiği gibi, Kemalizm'in, çağdaşlaşmayı Batılılaşma diye anlayan, Osmanlı imparatorluğunda en azından Tanzimat'tan beri oluşan çağdaşlaşmacı akımın devamı olarak, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Fransız devrimindeki jakoben, tepeden inme yöntemlerle çağdaşlaşmayı gerçekleştirmeye çalışan ve bunu biçimsel öğelere ağırlık vererek düşünen bir hareket olduğu ortaya çıkar.

Kemalizm 19. yüzyıl pozitivizminden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu pozitivist anlayış, güçlü ve merkezî devleti yücelten seçkin bir içeriğe sahiptir ve demokratiklikten uzak, otoriter özellikler göstermektedir. **Taha Parla**'nın da vurguladığı gibi, altı okta ifadesini bulan Kemalist ideoloji liberal demokrasi başta olmak üzere başka ideolojileri zararlı bulmuş, kendisini tek doğru olarak görmüş, yalnız kendisine benzediğini ve ebediyen geçerli olduğunu öne sürmüştür. **Şefçi, elitist, vesayetçi, otoriter ve tek partici** özelliklere sahip bu ideoloji, toplum felsefesi, ekonomik görüşü ve siyaset teorisi açısından anti-liberal ve anti-sosyalist özellikler göstermekte ve bütün bunların dışında bir **"üçüncü yol"** olma iddiasını taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında da ideoloji, kurumlaşma, hukuki rejim, iktisat ve sınıf politikaları alanlarında sınıflar arasındaki çatışmayı reddedip, meslek kuruluşları arasında dayanışmayı ön plana çıkartan **solidarist korporatist** bir anlayış olarak nitelendirilebilir.

ADIM ADIM İNŞA

Kemalist ideoloji 1920'lerden başlayarak kendi içinde bir bütünlük ve süreklilik göstermiş ve bu süreklilik CHP'nin programlarında açıkça ilan edilmiştir. İdeolojinin temelleri, 1920'lerin başında, milli mücadele yıllarında atılmış, izleyen yıllarda tutarlı bir biçimde geliştirilmiş, 1930'lu yıllarda ise iyice işlenerek kristalleştirilmiştir. 1920'lerden beri ülkeye egemen olan bu ilkelere **"Kemalizm prensipleri"** adının verilmesi için 1930'lu yılları beklemek gerekmiştir. Kemalizm'in en gelişkin belgesini oluşturan CHP'nin 1935 programında yer alan ilkeler, bu belgede ilk kez açıkça **"Kemalizm prensipleri"** olarak adlandırılmıştır.

İlk belgelerde Kemalist ilkeler şekillenmeye başlarken, partinin 1927 yılında benimsenen tüzüğüyle bu ilkelerin sistemleştirilmesi sürecine girildiği görülmektedir. Bu tüzüğünün birinci maddesinde CHP, **"cemiyetler kanununa tevfikana teşekkül etmiş cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, siyasi bir cemiyet"** olarak tanımlanmış; üçüncü maddede de **"furka (...) devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler"** denerek, partinin aynı zamanda laikliği de benimsediği vurgulanmıştır. Kongre sonunda yayımlanan genel başkanlık bildirisinde de CHP'nin **"cumhuriyetçi, laik, halkçı ve milliyetçi"** bir cemiyet olduğu belirtilmiştir.

10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan CHP Büyük Kongresi'nde yeni bir program kabul edilmiş; 1927'deki dört ilkeye **devletçilik** ve **inkılâpçılığın** da eklenmesiyle temel ilkelerin sayısı altıya çıkartılmıştır. Ayrıca bu ilkeler daha açık bir biçimde tanımlanarak olgunlaştırılmıştır.

1931 programı ile 1935 programı içerik olarak büyük benzerlik göstermektedir. Bu nedenle Kemalist ilkelerin açıklarken bu programların birlikte ele alınmasında yarar vardır.

CHP'nin 1935'te toplanan IV. Kurultayı'nda kabul edilen ve 1931 programının girişiyle neredeyse aynı olan 1935 programının girişinde aynen şöyle denmektedir: **"Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına temel olan ana fikirler, Türk devriminin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak, ortaya konmuştur. Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayı'nca da kabul olunan**

tüzüğün genel esasında ve Genel Başkanlığın, aynı Kurultay'ca onanmış olan bildiriğinde ve 1931 kamutay seçimi dolayısıyla çıkarılan bildirikte saptanmıştır. Yalnız bir kaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır. Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kamalizm prensipleridir."

Şimdi, CHP'nin 1931 ve 1935 programlarına bakarak ve özel olarak hocam **Taha Parla'nın *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*** adlı çalışmasında yapılan yorumları gözönünde bulundurarak **Kemalizm'in** altı temel ilkesini bir kez daha gözden geçirelim.

CUMHURİYETÇİLİK VE MİLLİYETÇİLİK

Cumhuriyetçilik ilkesi 1931 programında şöyle tanımlanmıştır: **"Fırka, cumhuriyetin, milli hâkimiyet mefkûresini en iyi ve en emin surette tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka, bu sarsılmaz kanaatle cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder."** 1935 programında da dilinin öztürkçeleştirilmesi dışında aynen korunan bu ilkede cumhuriyet, ulusal egemenlik ülküsünün en iyi ve en güvenli biçimde tatbik edildiği bir devlet biçimi olarak tanımlanmakta ve monarşik ve teokratik devlet biçiminin karşıtı olarak kullanılmaktadır. Uygulamada bu ilkenin içi demokrasi ile doldurulmamış, aksine şefçi, tek partici, seçimlerin ve millet meclislerinin birer formaliteden ibaret kaldığı anti-demokratik bir cumhuriyet ilkesi egemen olmuştur. Bir başka deyişle egemenlik monarşik ve teokratik devletin kurumları olan saltanat ve hilafet makamlarından şef ve şefin partisine geçmiştir. Bu da ulusal egemenlik retoriği içinde yapılmıştır.

Milliyetçilik ilkesi 1935 programında şöyle tanımlanmıştır: **"Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlerle muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimai heyetinin hukuki seciyelerini ve belli başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar."** Burada ve 1935 programında da aynen korunarak tanımlandığı kadarıyla milliyetçilik, ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslararası ilişkilerde bütün çağdaş uluslarla uyum içinde yürümekle birlikte, Türk toplumunun özel karakterini ve kimliğini korumak olarak tanımlanmaktadır. Bu, uluslararası ilişkilerde eşitlikçi, saldırgan olmayan ve kültürel bir milliyetçilik anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, uygulamada, milliyetçilik anlayışının, yer yer şoven açılımlar yaptığını, ırkın zaman zaman önemli bir unsur olarak vurgulandığını, bunun Türklerin **"dünyaya bedel"**, **"en eski"**, **"en üstün"** ulus olduğu yolundaki görüşlere varındığını ve Türk ırkının bu özellikleri ortaya koymak amacıyla antropolojik çalışmaların yapıldığını da eklemekte yarar vardır. Ayrıca, milliyetçiliğin her alanda uygulanan geniş kapsamlı Türkleştirme politikalarının temel ideolojisi olduğunu da hatırdan çıkarmamak gerekir.

HALKÇILIK VE LAİKLİK

Halkçılık ilkesi 1935 programında şöyle tanımlanmıştır: **"(...) Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan karışıt değil, fakat ferdig ve sosyal hayat için, iş bölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak esas prensiplerimizdendir; çiftçiler, küçük zanaat sahipleri, esnaf ve işçilerle, özgür ertik (serbest meslek) sahipleri, endüstrieller, tecimerler (tacir) ve işyarlar (memur) Türk ulusal kuramının başlıca çalışma örgenleridir (organ). Bunların her birinin çalışması, öbürünün ve kamunun hayatı ve genliğı (refah) için bir zorağdır (zaruri). Partimizin bu prensiple amaçladığı gaye,**

klas kavgaları yerine sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmek ve asığlar (menfaatler) arasında, birbirlerine karşıt olmayacak surette, uyum kurmaktır. Asığlar kapasite ve çalışma derecesine göre olur."

Halkçılık ilkesi, hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak kadar açık biçimde solidarist korporatist bir anlayışı yansıtmaktadır. Anti-liberal ve anti-sosyalist bir içeriğe sahip olan ve sınıflar arasındaki mücadele ve çıkar çatışmalarını reddeden bu halkçılık anlayışı, meslek zümrelerinin çıkarlarının birliğini ve her birisinin tek parti çatısı altında uyum içinde temsil edildiğini ilan etmektedir. Bu dayanışmacı halkçılık anlayışıyla Kemalizm organik, tek parça bir halk-millet öngörmüş ve bunu yaratmak istemiştir.

Laiklik ilkesi 1931 programında şöyle tanımlanmıştır: **"Furka, Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telâkkisi vicdani olduğundan, Furka, din fikirlerini Devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür."** Bu ilke 1935 programında da dilinin öztürkçeleştirilmesi dışında aynen korunmuştur. Açıkça görüldüğü üzere, burada din bir vicdan işi olarak kabul edilmekte, din ile dünya- devlet- siyaset işlerini birbirinden ayrılmaktadır. Bununla birlikte Kemalist ideolojinin rehberlik ettiği uygulamada din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının ötesinde de adımlar atılmış, din, devlet denetimi altına alınmıştır. Topluma **"doğru din"** öğretecek memurların devlet tarafından yetiştirilmesi bunun en önemli göstergelerinden biridir. Uygulamalarla birlikte ele alındığında, Kemalist laiklik anlayışının daha çok, siyaset alanında, Osmanlı döneminde etkin olan idari-siyasi dinsel kurumların nüfuzunu kırma amacıyla yola çıktığı ve laiklik ilkesini bu amaçla kullanıp dini, devlet denetimi altına aldığı söylenebilir.

DEVLETÇİLİK VE İNKİLÂPÇILIK

Devletçilik ilkesi 1931 programında şöyle tanımlanmıştır: **"Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için memleketin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada Devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır."** 1935 programında da, ek olarak, devletin fiilen iktisadi alanda iş yapacağı ve devletin yapacağı işlerle özel girişimin faaliyet alanlarının çakışması hâlinde hangi esaslara göre davranılacağı da açıklanmıştır.

Buradan da görülebileceği gibi Kemalist devletçilikle, özel sektöre birinci derecede önem veren karma bir kapitalist sistem benimsenmiştir. Buna göre, temel amaç en kısa sürede ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektir ve bunun için özel mülkiyet esas görülmektedir. İkinci derecede önemli görülen devlet işletmeciliği, milletin genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği alanlarla yapılacaktır. 1935 programındaki eklere göre de, devlet, bir yandan özel sektörün giremeyeceği ya da girmek istemediği alanlarda işletmecilik yaparken, bir yandan da özel sektörü hem özendirecek, geliştirecek, hem de düzenleyip denetleyecektir.

İnkılâpçılık ilkesi 1931 programında şöyle tanımlanmıştır: **"Furka, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar."** 1935 programında ise maddenin başına şu cümle eklenmiştir: **"Parti devlet yönetiminde, tedbir bulmak için derecel ve evrimsel prensiple kendini bağlı tutmaz."** 1931'deki biçimiyle inkılâpçılık sosyal bir

devrimi içermemekte, bunun yerine Türkçü, Batıcı laik cumhuriyetin ve kültürel reform ve dönüşümlerin korunması ve savunulmasını öngörmektedir. 1935'te getirilen ek cümle ile de bunun evrimci bir tarzda değil, radikal bir tarzda yapılacağını belirtiyor.

DEVLETİN İDEOLOJİSİ

Son olarak şunu da eklemek gerekir ki, 1930'larda sistematikleştirilen Kemalizm, tek parti döneminin sonuna kadar devlet ideolojisi olarak korunmuş ve 1939 ve 1943 programlarında öze ilişkin önemli değişiklikler yapılmamıştır. 1945'ten sonra ağırlıklı olarak dış dinamiklerin zorlamasıyla çok partili rejime geçildikten sonraysa, yeni koşullara uyarlanmış yeni Kemalizm anlayışları ortaya çıkmış, değişik kesimler Kemalizm'e farklı anlamlar yüklenmeye başlamıştır. Kemalizm, bir yandan resmî bir ideoloji olarak egemenliğini sürdürürken, bir yandan da birçok düşünce akımını değişen ölçülerde etkisi altına tutmayı başarmıştır.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Atatürk, kabine sistemine karşı

Ahmet Demirel 10.11.2013

 Atatürk, kabine sistemine karşı Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1923) döneminde ülke kuvvetler birliğine dayanan **Meclis Hükümeti** modeliyle yönetildi. Meclis, yasama ve yürütme yetkilerini, yani kanunları yapma ve yaptığı kanunları uygulama yetkilerini elinde tutmuş, bunları kendisi kullanmıştı. O günlerde bugünkü anlamda bir hükümet sistemi, bir başka deyişle bir **kabinemiz** yoktu. **Kabine sistemine** 29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilân edilirken geçtik. Bununla birlikte cumhuriyetin ilan edilmesinden tam iki yıl önce Birinci Meclis'teki muhalifler, kabine sistemini önermişler, ama Mustafa Kemal bunu şiddetle eleştirerek reddetmişti!

Bu, bugünden bakınca biraz tuhaf geliyor. Hazır teklif muhaliflerden gelmişken Mustafa Kemal ve arkadaşları buna karşı çıkmak yerine destekleyebilirler ve iki yıl sonra kendilerinin getireceği sistemi daha ilk Meclis döneminde kolaylıkla hayata geçirebilirlerdi.

Birinci Meclis döneminde yaşanan bu kabine sistemi önerisine karşı çıkışın nedenlerini anlayabilmek için, Meclis'in ilk kuruluş günlerine kadar gitmek gerekiyor.

OLAĞANÜSTÜ YETKİLİ BİR MECLİS

Birinci Meclis'in açılışının ertesi günü, Mustafa Kemal mütarekeden Meclis'in açılışına kadar geçen süredeki gelişmeleri özetleyen nutkunu okudu ve nutkun sonunda hükümet kurulmasına yönelik önerini açıkladı. **Kuvvetler birliği** esasına dayalı öneri, özetle, yasama ve yürütme yetkilerinin Meclis'in elinde toplanmasını ve Meclis'ten seçilmiş bir heyetin hükümet işlerini yürütmesini istiyor, **Meclis Başkanının**, hükümet işlerini görecektir olan bu heyetin de başkanlığını üstlenmesi gerektiğini vurguluyordu.

Bu önerinin benimsenmesinin hemen ardından **Mustafa Kemal** kullanılan 120 oyun 110'unu alarak **Meclis Başkanı** seçildi. Bu, onun hükümet yerine geçen heyetin de başkanı olması anlamına geliyordu.

2 Mayıs 1920’de İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun kabul edildi. Layiha encümeninin hazırladığı ve Meclis’in benimsediği kanunun birinci maddesiyle 11 vekâlet oluşturuldu ve bu vekâletler şöyle sıralandı: **Şeriye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye, İktisat, Maarif, Adliye, Maliye, Nafia, Dâhiliye, Müdafaa-i Milliye, Hariciye ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye.**

Kanunun ikinci maddesi vekillerin Meclis üyeleri arasından salt çoğunlukla **teker teker** seçileceğini, dördüncü maddesi de vekiller arasında çıkacak anlaşmazlıkları Meclis’in halledeceğini hükme bağladı.

Kanunun kabul edilmesinin ardından 3-4 Mayıs 1920 tarihlerinde vekiller Meclis tarafından teker teker seçildi. Bu sisteme göre her bir vekâlet için seçimler ayrı ayrı yapılıyor, isteyen herkes herhangi bir vekâlete aday olabiliyor veya başkaları tarafından aday gösterilebiliyordu. En çok oyu alanlar da vekil seçiliyordu.

Vekiller Heyeti’nin Meclis Başkanı’ndan başka bir başkanı yoktu ve **güç tamamen Mustafa Kemal’in elinde toplanmıştı**. Dahası vekiller heyetinin ayrı bir programı yoktu ve Meclis ne istiyorsa onları yapmakla mükelleftiler. Hatta Meclis yetkileri konusunda o kadar hassastı ki mesela Meclis’te, Hariciye Vekili’nin diplomat atama yetkisi var mıdır yok mudur tartışması bile yaşanmış; diplomatı atama yetkisinin vekile değil Meclis’e ait olduğunu söyleyenlerin sesleri epeyce gür çıkmıştı.

Bu, Meclis’in açılışından 1920 sonbaharına kadar böyle sürdü.

VEKİL SEÇİM YÖNTEMİNDE DEĞİŞİKLİK

Ancak sistemin içine gömülü bir sakıncası vardı: Ya Mustafa Kemal’in birlikte çalışmayı arzulamadığı kişi veya kişiler Meclis’te çoğunluğu sağlayıp vekil seçilirlerse?

Gerçekten de böyle oldu!

4 Eylül 1920’de Meclis’in yasadışı sosyalist partisi olan **Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası**’nın en önemli ismi **Tokat Mebusu Nâzım (Resmor) Bey** Dâhiliye Vekili, 1 Kasım 1920’de de **Tesanüt Grubu**’nun yönetim kurulu üyesi, [yazar **Orhan Kemal**’in babası] Kastamonu Mebusu **Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey** Adliye Vekili seçildiler. Her ikisi de Mustafa Kemal’in birlikte çalışmayı istemediği kişilerdi. Kıran kıran geçen oylamalar sonucunda kendi adaylarını alt ederek vekil seçilen her iki mebusa da, Mustafa Kemal seçimlerden hemen sonra, birlikte çalışmalarının mümkün olmadığını bildirdi ve istifa etmelerini önerdi. Her ikisi de bu öneriye uyararak seçilmelerini izleyen birkaç gün içinde vekillikten istifa etmek zorunda kaldılar. Nâzım Bey 6 Eylül, Abdülkadir Kemali Bey de 4 Kasım’da sağlık koşullarının uygun olmadığını belirterek vekillikten istifa etti.

Bu seçim sonuçları ve istifaların ardından, 4 Kasım 1920’de “İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun”da bir değişiklik yapıldı. Bu değişikliğe göre artık **her isteyen vekil aday olamayacak** veya **aday gösterilemeyecekti**. Bunun yerine, vekil seçimleri öncesinde Meclis Başkanı aday gösterecek ve milletvekilleri gösterilen adaylar dışında herhangi bir milletvekiline oy veremeyeceklerdi.

Aday gösterme yöntemi olarak bilinen bu yöntem, izleyen dönemde iktidar yanlısı milletvekilleriyle muhalif milletvekilleri arasındaki temel çatışma konularından birini oluşturdu. Muhlifler, vekillerin yalnızca gösterilen adaylar arasından seçilmesini Meclis’in yetkilerini sınırlamak olarak değerlendirdiler ve daha ilk günden başlayarak bu yönteme karşı çıktılar. Önerileri, isteyen herkesin aday olabildiği önceki sistemdi.

Beklenebileceği gibi bu kanun sayesinde artık Mustafa Kemal sadece kendisinin istediği kişileri vekil yapabilecekti, nitekim öyle yaptı.

ANAYASANIN KATKISI

20 Ocak 1921’de **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası)** kabul edilince yeni bir uygulama daha başlatıldı. O güne kadarki fiili durumu anayasal düzeye çıkartan bu kanunun yedinci maddesinde Meclis’in görevleri sayılıyor, Vekiller Heyeti’nin görev ve sorumluluklarının ise ayrı bir kanunla düzenleneceği belirtiliyordu. Dokuzuncu madde ise bir yenilik getiriyor ve Heyet-i Vekile üyelerinin içlerinden birini kendilerine başkan seçeceklerini hükme bağlıyordu. Seçilecek olan bu başkan üzerinde hangi vekâlet varsa o vekâletin işlerini görmeyi sürdürecekti ve üstleneceği bu başkanlık kendisine herhangi bir ayrıcalık veya ek yetki vermeyen sadece koordinasyon amaçlı bir başkanlık olacaktı. Heyet-i Vekile’nin gerçek başkanı ise bu anayasanın kabul edilmesinden önce de olduğu gibi yine Meclis Başkanı olacaktı. Anayasanın kabul edilmesinden dört gün sonra, 24 Ocak 1920’de, **Fevzi (Çakmak) Paşa** ilk **Heyet-i Vekile Reisi** seçildi.

KABİNE SİSTEMİ ÖNERİLİYOR

Anayasanın yedinci maddesi doğrultusunda, Heyet-i Vekile’nin görev ve sorumluluklarını belirleyen kanun tasarısını hazırlamak üzere 8 Şubat 1921’de özel bir komisyon oluşturuldu. Meclis’in seçtiği bu komisyonda Erzurum Mebusu **Hüseyin Avni (Ulaş) Bey** ve **Mersin Mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey** gibi muhalefetin ağır topları da yer aldı.

Özel komisyonun uzun çalışmalar sonucunda tamamladığı kanun teklifi 24 Kasım 1921’de Meclis’te görüşülmeye başlandı. 18 maddeden oluşan teklif, radikal bir hamleyle o güne kadar uygulanan kuvvetler birliği ilkesinin terk edilmesini, **kuvvetler ayrılığı**nın benimsenmesini, yasama ve yürütmenin birbirinden tamamen ayrılmasını ve **kabine sistemine** geçilmesini öngörüyordu. Teklfin 10. maddesine göre Meclis doğrudan bir Heyet-i Vekile Reisi seçecekti. Meclis’in doğrudan seçtiği Heyet-i Vekile Reisi, diğer vekilleri mebuslar arasından seçecek ve Meclis’in güvenoyuna başvuracaktı.

11. Madde’ye göre Heyet-i Vekile Reisi başkanlığında toplanan Heyet-i Vekile, iç ve dış politikanın yürütücüsü olacak, kararlarından onaylanması gerekenler, (bir cumhurbaşkanı niteliği taşıyan) Meclis Reisi’nin onayına sunulacaktı. Bu kararlar Meclis Reisi tarafından 48 saat içinde **“imza veya iade”** edilecek, bu süre zarfında imza edilmeyen kararları Heyet-i Vekile doğrudan yürütebilecekti (Madde 5). Vekiller, Heyet-i Vekile’nin genel siyasetinden ortak, kendi vekâletlerine ait işlerden ise ayrı ayrı, Meclis’e karşı sorumlu olacaktı (Madde 13). Meclis Reisi tarafından kabul edilen Heyet-i Vekile kararlarından da doğrudan doğruya Heyet-i Vekile sorumlu olacaktı. Meclis Başkanlığı ise adeta bir cumhurbaşkanı gibi sorumsuz bir makam haline getiriliyordu (Madde 6).

Kanun teklifine, komisyonda ağırlıklı yer tutan muhalif mebusların görüşleri egemen olmuştu. Tam da bu nedenle, komisyon üyelerinden Birinci Grup mensupları Kütahya Mebusu **Ragıp (Soysal) Bey** ile Bursa Mebusu Operatör **Emin (Erkul) Bey** kanun teklifinin bazı noktalarına muhalif olduklarını belirttiler.

Teklifin Meclis’te savunuculuğunu ise komisyon sözcüsü Mersin Mebusu **Salahattin (Köseoğlu) Bey** ile Erzurum Mebusu **Hüseyin Avni (Ulaş) Bey** yaptılar. Her iki mebus daha sonra Temmuz 1922’de kurulacak olan İkinci Grup’un kurucuları arasında yer aldılar.

İktidarı destekleyen milletvekilleri teklife şiddetle karşı çıktılar. Örneğin, İzmir Mebusu **Mahmut Esat (Bozkurt) Bey** kuvvetler ayrımının, uygulandığı ülkelerin hiçbirinde başarıya ulaşmadığını ve kısır kaldığından söz etti, güç politikasının teorisyeni **Machiavelli**’ye atıfta bulunmayı da ihmal etmedi ve **“Machiavelli diyor ki, milletlerin hakkını gasp etmek için milletleri çiğnemek için onları bölünüz. Tefrikaya düşürünüz.**

Bendeniz diyorum ki efendiler, hürriyeti ve milletlerin hâkimiyetini kurmak istiyorsak kuvvetleri ayırmayalım” dedi

Mustafa Kemal de teklifi ve kuvvetler ayrılığı ilkesini şiddetle eleştiren çok uzun bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: **“Gerçekte, tabiatla, dünyada, kuvvetlerin bölünmesi diye bir şey yoktur. Önemli olan idaredir. Hükümet, idareden daha az bağımsız ve daha az önemlidir. Bütün ihtilallerde hükümet düşürülmüş, fakat idare devam etmiş, hükümet türlü şekiller almıştır. Bunu gözönünde tutan bilginler, asıl idare kuvvetini bağımsız tutacak olan ‘stratum administrative’i buldular. Tarihin gösterdiği üzere, ancak bu idare şekli insanlığın mutluluk ve gerçek güvenini sağlayabilecektir. İncelemelerine göre bu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti demektir.”**

ROUSSEAU DA ELEŞTİRİLİYOR

Mustafa Kemal, bu konuşması sırasında, kuvvetler ayrılığı nazariyesini **Jean-Jacques Rousseau**’ya atfederek, onu da eleştirdi: **“Jean-Jacques Rousseau’yu baştan nihayete kadar okuyunuz. Ben bunu okuduğum vakit hakikat olduğuna kail olduğum bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Biri bu ıstırap, diğeri, bir cinnettir. Merak ettim, ahval-i hususiyesini tetkik ettim. Anladım ki, hakikaten bu adam mecnundur ve hal-i cinnette bu eserini yazmıştır. Binaenaleyh, çok ve çok isnat ettiğimiz bu nazariye böyle bir dimağın mahsulüdür.”** (Oysa bilindiği gibi **Rousseau** kuvvetler birliğini ilkesini savunmakta, kuvvetler ayrımı fikri ise **Montesquie**’den gelmektedir).

Mustafa Kemal’in şiddetli karşı çıkışı sonucunda teklif komisyona iade edildi ve komisyondaki muhaliflerin gücünü kırmak için yeni teklifin hazırlanmasında Özel Komisyon’un yanı sıra, Anayasa Komisyonu da yetkili kılındı.

Cumhuriyetin bir anlamda iki yıl önce kurulması anlamına gelecek olan bu teklifin o zaman neden reddedildiğini, **Mahmut Goloğlu, Cumhuriyet’e Doğru** adlı kitabında şöyle açıklar: **“Mustafa Kemal Paşa bu sırada, kurduğu Müdafaa-i Hukuk Grubu ile Meclis çoğunluğunu elinde tutuyordu. Meclis Başkanlığı da eklenince Meclis’e hâkim bir durumu vardı. Ayrıca hükümetin de tabii başkanıydı. Başkomutandı ve bu yetki ile bütün devlet güçlerini geçici bir süre için de olsa, elinde toplamıştı. Böyle kritik bir zamanda, bu kadar hâkim durumda iken, devlet güçlerinden bir kısmını, hem de bütün yürütme yetkilerini bir başkasına veremezdi.”**

YENİ HAMLELER

1922’nin temmuz ayında muhalif milletvekilleri kendi aralarında İkinci Grup adıyla örgütlenip Meclis çoğunluğunu ele geçirince bu konuda yeni bir hamle yaptılar ve Meclis Başkanı’nın vekil seçimlerinde aday göstermesi uygulamasının kaldırılması için çaba göstermeyi sürdürdüler. Nihayet, 8 Temmuz 1922’de, muhaliflerin öteden beri karşı çıktığı, **vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi yürürlükten kaldırıldı** ve Meclis’in ilk günlerinde uygulanan, **adaysız, doğrudan vekil seçimi esasına dönüldü**. Artık çoğunluğa sahip isteyen herkes vekil olabilecekti.

Bu kanun değişikliği yapılırken, Heyet-i Vekile Reisi’nin de doğrudan Meclis tarafından seçilmesi esası benimsenince kuvvetler ayrılığı yönünde önemli bir adım atılmış oldu. Kanun kabul edildikten sonra, ismi üzerinde anlaşmaya varılan **Rauf (Orbay) Bey**, oybirliğiyle Heyet-i Vekile Reisi seçildi. Bu değişiklikle **Heyet-i**

Vekile Reisliğini kaybeden Mustafa Kemal 20 Temmuz'da bir yetkiden daha oldu ve kendisine olağanüstü yetkiler veren Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesi yürürlükten kalktı.

İsmet İnönü'nün günlüklerinde ve hatıralarında aktardığına göre kendisinin büyük bir yetki kaybına neden olan bu değişiklikler Mustafa Kemal'i çok rahatsız etti ve kafasından Meclis'i hemen dağıtma fikri geçti, ama daha sonra bundan vazgeçti.

Nihayet 1923 seçimlerinden sonra muhalefet tamamen tasfiye edilince 29 Ekim 1923'te bu kez Mustafa Kemal ve arkadaşları kabine sistemine geçilmesini önerdiler ve cumhuriyetle birlikte kabine sistemine geçildi.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Bir ders kitabında klasik tezler!

Ahmet Demirel 17.11.2013

 Bir ders kitabında klasik tezler! **Tarihin Sesi**'nde bu hafta Birinci Meclis döneminde muhalefetin oylarıyla çıkan ve temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nu yazacaktım. Bir sonraki haftada da bu meclisin muhalefetini oluşturan İkinci Grup'u değerlendiren bir yazı kaleme alacaktım.

Cuma günü gördüğüm bir kitap bu planımı bir hafta ileriye doğru kaydırmama neden oldu. **Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi** adını taşıyan bu kitap Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi'nde ders kitabı okutulmak üzere hazırlanmış çok yeni bir kitap. Sekiz bölümden oluşan kitabın editörü **Şaduman Halıcı**..

Editörün yazdığı önsözde "*Objektiflik, belgelere dayalı kalmak ve bilimsellikten ödün vermemek tüm meslektaşlarımdan temel ilkesi olmuştur*" denmesine rağmen, kanımca kitap, hakkında geniş bir değerlendirme yapmaya muhtaç bir kitap. Bunu muhtemelen ileride bir derginin sayfalarında yaparım, burası yeri değil. Bununla birlikte kitabın içinde yer alan ve **İhsan Güneş**'in kaleme aldığı "**Yeni Türkiye Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Siyasal Yapının Dönüşümü (1920-1923)**" başlıklı ikinci ünite hakkında bazı gözlemlerimi hemen paylaşmayı gerekli gördüm.

İhsan Güneş'in 1985'te Anadolu Üniversitesi tarafından yayımlanan **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)** adlı oldukça önemli bir kitabı var. İlk Meclis dönemine oldukça hâkim, dolayısıyla yukarıda sözünü ettiğim ders kitabında bu dönemi yazma görevini üstlenmiş olması iyi bir tercih olmuş.

GÜNEŞ'İN ÖNCEKİ KİTABI

Bununla birlikte Güneş'le aramızda önemli bakış farklılıkları var. Büyük ölçüde aynı malzemeye bakarak birbirleriyle bir hayli zıt yorumlar yapıyoruz. Bu yorum farklılıkları özellikle Birinci Meclis'teki muhalefet konusu gündeme gelince derinleşiyor. Nitekim 1994 başında yayımlanan **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup** adlı kitabımda İhsan Güneş'in muhalefetle ilgili değerlendirmelerini şöyle eleştirmiştim:

"İhsan Güneş, çalışması sırasında TBMM tutanaklarını, dönemin basınını ve olayları yaşayan kişilerin anılarını geniş biçimde taramıştır. Çalışmasında İkinci Grup'un lideri Erzurum mebusu **Hüseyin Avni (Ulaş) Bey**'in 30 Nisan 1923'te **Tevhid-i Efkâr** gazetesine verdiği demecinde açıkladığı ve liberal demokratik görüşlerin egemen olduğu İkinci Grup programını da yorumsuz olarak yayımlayan Güneş, İkinci Grup'un faaliyetlerinin bir bölümünü de doğru olarak saptamıştır. İkinci Grup'un Başkumandanlık Kanunu'na karşı çıktığını; İcra Vekilleri Heyeti'nin görev ve yetkilerini saptamak için hazırlanan yasa tasarısında kabine yönetimi getirmeye çalıştığını; TBMM'nin çıkardığı tüm yasaların ülkede eksiksiz uygulanmasını istediğini; hem ulusal egemenlik, hem de özgürlükçü bir politika yanlısı olarak görünmeye özen gösterdiğini; Grup lideri Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in saltanata ilk isyan eden kişinin kendisi olduğunu söylediğini; Meclis'te yoğun bir muhalefet sınavı verip bu sınavda çoğu kez başarı gösterdiğini; Birinci Meclis'in demokratik bir nitelik kazanmasında önemli görev yapmış olduğunu doğru olarak saptayıp, bunları yazan Güneş, çalışmasının sonuç bölümünde bu saptamalarla tamamen çelişen '**resmî anlayışı**' tekrarlama hatasına düşmüştür.

Güneş, çalışmasının sonuç bölümünde şöyle diyor: '*Birinci ve İkinci Grup olarak bilinen grupların ideolojik yönlerinin olduğu, Birinci Grup'un Yeni Türkiye'yi demokratik bir temele oturtmaya çalıştığı, İkinci Grup'un ise geleneksel Osmanlı düzenini yaşatmaya çalıştığı ve köktenci değişimlerden rahatsız olduğu söylenebilir.*'

Çalışmasının arkasında bu ideolojik yaklaşım olduğu içindir ki, Güneş kitabının İkinci Grup'a ayrılmış bölümünde, bir yandan doğru saptamalar yaparken, bir yandan da hiçbir kanıt gösterme gereği duymadan resmî beylik klişeleri tekrarlamıştır. Örneğin, Güneş, İkinci Grup'un ulusal egemenlik anlayışının '**irade-i seniyye**'nin sınırlarının ötesine geçmediğini ileri sürmektedir. Bu sav, kendisinin birkaç paragraf önce işaret ettiği '**İkinci Grup'un ulusal egemenlik yanlısı özgürlükçü bir politika yanlısı olarak görünmeye özen gösterdiği**' şeklindeki saptamasıyla açıkça çelişmektedir.

Yine, Güneş, herhangi bir kanıt göstermeden, İkinci Grup'un Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na karşı çıktığı ileri sürmüştür. Bu iddianın da arkasında Anayasa'nın ulusal egemenliğe dayalı yeni bir devletin temelini attığı, '**Osmanlı düzeninden yana olması gereken (!)**' İkinci Grup'un mantiken buna da karşı çıkması gerektiği düşüncesi yatmaktadır. Oysa Güneş, bu iddiayı ortaya attığı kitabında yorumsuz olarak yayımladığı İkinci Grup programının 2. ve 14. maddelerini bir kez daha okusaydı, bu iddiasının yersizliğini görürdü. Programın egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirleyen ikinci maddesi şöyledir: '**İrade-i hükümet milletin hâkimiyetini bilâvasıta izhar eyleyebilmesi ve mukadderatını bilfiil elinde bulundurabilmesi esasına müsteniddir.**' Bu egemenliğin nasıl kullanılacağını belirleyen 14. Madde'yle de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun getirdiği sisteme sıkıca sahip çıkılmaktadır: '**Madde 14- Devletin teşrii ve icrai bütün salâhiyet ve kudreti münhasıran Millet Meclisi'nde temerküz eder. İşbu salâhiyet ve kudret hiçbir surette tecezzi, terk, ferağ, vekâlet kabul etmez.**' Programda ne TBMM'nin geçici olduğundan, ne de padişah ya da halifeden tek kelime söz edilmemektedir.

Güneş'in, çalışmasına başlamadan önce taşıdığı önyargılar çeşitli doğruları saptamış olmasına rağmen, olayın bütününe doğru olarak yansıtmasını önlemiştir."

Güneş bu eleştirilerimi kitabının İş Bankası Kültür Yayınları'nca yayımlanan yeni baskısında kitabın içinde cevaplandırdı. Genel olarak söyledikleri asıl benim önyargılı olduğum şeklinde idi. Kitap içlerinden yapılan bu sıra dışı polemik o dönemde bitti, ikimiz de sonra üzerinde durmadık.

İKİNCİ GRUP ÜZERİNE KLASİK TEZLER

Yaklaşık 20 yıl önce **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup** adlı kitabımı yayımladığım dönemde Birinci Meclis'teki muhalefet hakkında özetle şöyle yaygın bir klişe vardı: "Birinci Grup, çökmüş Osmanlı kurumları ve

kültürünü ortadan kaldırıp, yerine modern, laik, demokratik kurumlarla, rasyonel bir ideoloji ve mantalite getirme hedefiyle hareket eden ve sonunda bunu başaran laik, devrimci, demokrat radikallerin grubuydu. Bunların karşısına dikilen İkinci Grup ise sıkıca sarıldığı Osmanlı kurumlarının muhafazasını amaçlamıştı ve esas olarak, Meclis'in şeriat yanlısı, dinci, muhafazakâr, gerici unsurları tarafından oluşturulmuştu. Bunlar laik, modern bir devletin kurulmasına karşıydılar." Söz konusu kitabım bu yaygın klişeyi derinden sarsmış ve akademik dünyada bu muhalefete bakış açısı bir hayli değişmeye başlamıştı.

Bununla birlikte **Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi** adlı yeni ders kitabında Güneş'in İkinci Grup'a ayırdığı alt bölümde bu eski klişelerin tekrarlanması beni açıkçası çok şaşırttı. Güneş yeni kitabında şöyle diyor:

"I. Grup içinde yer alamayanlar bu grubu eleştirmeye başladılar. Eleştiri yapanlar örgütlenmeye yöneldiler. Bunun öncülüğünü de Erzurum Milletvekili **Hüseyin Avni** ve **Necati Bey**, Samsun Milletvekili **Emin Bey**, Kastamonu Milletvekili **Besim Bey**, Kayseri Milletvekili **Rıfat Bey**, Mersin Milletvekili **Selahattin Bey**, Sivas Milletvekili **Vasıf Bey** yaptı. 1921 sonları 1922 başlarında muhalefet daha örgütlü bir şekil aldı, Meclis'te muhalif bir grup ortaya çıktı. Bir süre isimsiz olarak çalıştıktan sonra; *'Biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mensubuz. Biz de o cemiyet tarafından seçildik. Bizim de ismimiz aynı; fakat iki numaralı grubuz'* diyerek, kendilerine II. Grup adını taktılar. Başlangıçta 120 milletvekiline sahip olan II. Grup'un daha sonra üye sayısı azaldı. Saltanatın kaldırılmasından sonra II. Grup'un dağıldığına ilişkin söylentiler yayıldı.

II. Grup kendine güçlü ve tutarlı bir başkan bulamadı. Zaman zaman Mersinli **Cemal Paşa'nın**, **Hüseyin Avni Bey'in**, **Hakkı Hami Bey'in** ve **Basri Bey'in** başkanlıklarından söz edilmiş ise de bunlar da açıkça başkanlık görevini üstlendiklerini açıklayamadılar. Bunun yanında insanları etraflarında toplayacak bir program da ortaya koymadılar. Millet Meclisi'nin hakkını ve hâkimiyetini savunmak, otokratik şef usulü bir idareye karşı meşru ve yasal yanıt vermek, yasal kurallara aykırı ulus egemenliği ile örtüşmeyen ayrıcalıkları, örgütleri ve uygulamaları ortadan kaldırmak için biraraya geldiklerini belirttiler. II. Grup'un içinde eski İttihatçılardan, İtilafçılardan, Saltanatçılardan, İslamcılardan, Bolşeviklerden kişiler vardı. Ortak noktaları; başta **Mustafa Kemal Paşa** olmak üzere hükümete muhalefet etmektir. Zira hükümette yer alamayanlar, yer aldıkları hâlde bu yeri koruyamayanlar, karşıt olmayı bir meziyet sayanlar hep bu grupta toplanmıştı. Birinci TBMM'nin demokratik bir nitelik kazanmasında önemli bir görev yapmış olan II. Grup, 1923 seçimlerine girmedi, bunun sonucu olarak da siyasal yaşamdan silinip gitti."

GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Her şeyden önce **grubun kuruluş tarihi yanlış**. Güneş önceki kitabında da olduğu gibi ısrarla İkinci Grup'un 1921 sonları ile 1922 başlarında kurulduğunu belirtiyor. Oysa **doğru tarih** yıllar önce yazdığım gibi **1922'nin temmuz ayı başıdır**. Nitekim grubun kurucularından Mersin Milletvekili **Selahattin Köseoğlu** yayımlanmamış anılarında grubu 1922 yazında kurduklarını açıkça belirtiyor. Köseoğlu zaten yayımlanmış eski bir makalesinde grubun 1922 mayısında şekillenmeye başladığını yazmıştı. Anılarında ise temmuz ayında kimlerin, nasıl ve nerede toplandıklarını ve grubu nasıl kurduklarını açıklıyor. Dolayısıyla bu konuda en küçük bir tereddüt yok.

Grup kurulur kurulmaz İkinci Grup adını aldığından Güneş'in **"bir süre isimsiz çalıştılar"** şeklindeki belirlemesi de havada kalıyor.

Gruba başlangıçta 120 kişinin katıldığı, sonra üye sayısının azaldığı bilgisi de hatalı. **Grubun 63 kişiden oluştuğunu** isim isim sayarak 20 yıl önce yayınlamama rağmen, Güneş'in bu sayıda ısrarı anlamsız. Ayrıca Köseoğlu'nun anılarında da yeni bir İkinci Grup listesi var. Bu yeni listedeki isimler benim 20 yıl önce verdiğim bilgilerle tamamen örtüşüyor. Aynı kişiler ve sayı yine 60'ın biraz üzerinde.

Saltanatın kaldırıldığından sonra İkinci Grup'un dağıldığına ilişkin söylentiler de gerçeği yansıtmaktan uzak. Güneş'in, İkinci Grup'un saltanatın kaldırılmasından bir süre sonra görüşlerini yaymak amacıyla 19 Ocak 1923'te **Tan** adlı bir gazete çıkarmaya başladığını bilmesine rağmen, bu söylentilere niye değindiğini anlamak zor.

Grubun kendine tutarlı bir başkan bulamadığı bilgisi de maalesef doğru değil. Köseoğlu'nun anılarında grubun şimdiye kadar hiç bilinmeyen tüzüğü yer alıyor. Hem yıllar önce yazdıklarından hem de bu tüzükten anlaşılacağı üzere, İkinci Grup bir fikir hareketiydi. İsimleri ön plana çıkartmayan bir muhalefet hareketi olduğu için tüzüklerinde grup başkanlığı süresini üç ayla sınırlamışlar. İlk grup başkanlığı görevini de Sivas Milletvekili **Kara Vasıf (Karakol)** üstlenmiş, sonra Erzurum milletvekili **Hüseyin Avni'nin (Ulaş)** ismi ön plana çıkmış. Tüzük üç ay sınırlaması getirdiğinden doğal olarak ebedi bir liderleri olmamış.

Güneş'in adının başkanlık için geçtiğini söylediği **Basri Bey**'in ise grubun üyesi bile olmadığını söyleyip geçeyim.

Grubun bir program ortaya koyamadığı iddiası ise çok şaşırtıcı. Grubun 1923'te **Tevhid-i Efkâr** gazetesinde eski harflerle yayımlanan programını Latin harfleriyle ilk kez yayımlayan kişi Güneş olduğundan bu iddia iki kez şaşırtıcı oluyor. Gerçekten de grup önce üç, sonra yedi, ardından 27 maddelik üç ayrı program hazırlamış ve bunları kamuoyuyla paylaşmıştır. Özellikle son programı çok ayrıntılıdır.

Güneş'in "II. Grup'un içinde eski İttihatçılardan, İtilafçılardan, Saltanatçılardan, İslamcılardan, Bolşeviklerden kişiler vardı. Ortak noktaları; başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hükümete muhalefet etmektir. Zira hükümette yer alamayanlar, yer aldıkları hâlde bu yeri koruyamayanlar, karşıt olmayı bir meziyet sayanlar hep bu grupta toplanmıştı" şeklindeki belirlemesi ise klasik tezlerin bu kez bir ders kitabına taşınmış olmasının göstergesi. Bu tezin ne kadar havada kaldığını şimdiye kadar defalarca yazdığım için burada yeniden ele almayı gereksiz görüyorum.

"II. Grup, 1923 seçimlerine girmedi, bunun sonucu olarak da siyasal yaşamdan silinip gitti" ifadesi ise doğru ama eksik. İkinci Grup mensupları **ileride partileşme niyetinde olduklarını** ama Lozan görüşmeleri sürerken ulusal birliği bozmamak adına 1923 seçimine katılmayacaklarını açıkladılar ve katılmadılar. Burası doğru, ama tarihten silinme nedeni sadece bu seçime katılmamaları değil, tasavvur ettikleri siyasi partinin kurulmasına elverişli olan iklimin İkinci Meclis'te başlayan tek sesli ortamla birlikte yok olması ve tek partili yönetim altında bir muhalif parti kurma niyetlerini hayata geçirememeleridir.

Bu sayfayı düzenli olarak takip eden **Tarihin Sesi** okurları Birinci Meclis'teki muhalefetin Mustafa Kemal'e olağanüstü yetkiler veren Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesine, Mustafa Kemal'in şahsında yetki toplulaşması anlamına gelen kuvvetler birliğine, bakan seçimlerinde aday gösterme yetkisini kullanarak istediği kişiyi bakan yapabilmesine, İstiklâl Mahkemelerinin başına buyrukluğuna, temel hak ve özgürlük ihlallerine şiddetle karşı çıktıklarını biliyorlar. Bunları bu sayfalarda okurlarla paylaşmıştım. İlginç bir biçimde bir ders kitabında İkinci Grup'a ayrılan bölümde İkinci Grup muhalefeti'nin asıl dayanağını oluşturan bu konular hakkında tek kelime dahi edilmemiş.

Güneş'in dediği gibi İkinci Grup "**Birinci TBMM'nin demokratik bir nitelik kazanmasında önemli bir görev**" yaptı, ama Birinci Meclis'e o demokratik niteliği, onların, iddia edildiği gibi "**eski İttihatçı, İtilafçı, Saltanatçı, İslamcı, Bolşevik**" olmaları değil, millet egemenliği ve meclis üstünlüğü ilkelerini tavizsiz savunmaları kazandırdı.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Kuruluşunda ve 20 yıl sonra CHP

Ahmet Demirel 24.11.2013

 Kuruluşunda ve 20 yıl sonra CHP CHP hakkında bin bir yorum yapılıyor. Bir yandan ülkenin kuruluş felsefesinin ve Cumhuriyet'in başlıca savunucusu olduğu vurgulanıyor, öte yanda ülkedeki sol kesimlerin umudu olarak gösteriliyor. Bu yazıda sonradan yapılan yorumlara rağbet göstermeyerek, partinin hem kurulurken hem de kuruluşundan uzun bir süre sonra kendini nasıl gördüğünü ele alacağım.

FIRKA'NIN DAYANDIĞI ESASLAR

Birinci Meclis'in faaliyetlerini sürdürdüğü bir dönemde, **Mustafa Kemal**, 7 Aralık 1922'de Ankara basınına verdiği bir demeçte, barış sağlanınca, halkçılığa dayanan ve **Halk Fırkası (HF)** adını taşıyacak bir siyasi parti kurma kararında olduğunu söyledi. Bu ilk demeçte, HF'nin Meclis'teki Birinci Grup'un dönüştürülmesiyle kurulacağı yolunda herhangi bir işaret yoktu. Mustafa Kemal bu kararını açıkladıktan bir süre sonra 14 Ocak 1923'te bir ay sürecek olan Batı Anadolu gezisine çıktı. İlk durağı 15 Ocak 1923'te Eskişehir olan bu gezi, 17 Şubat 1923'te **İzmir'de İktisat Kongresi**'ndeki nutku ile noktalandı.

Mustafa Kemal seçimden sonra kuracağı partinin dayanacağı esasları 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te İstanbul basınının temsilcileriyle yaptığı görüşme sırasında açıkça ifade etti: **"Ben HF namı altında bir fırka teşkil edeceğim dediğim zaman zannolunmasın ki milletin sunuf-ı muhtelifesinden bir veya iki sınıfın menafiini veyahut refahını temin etmeye matuf bir gaye takip edeceğim ve sunuf-ı sairenin menafiini düşünmeyeceğim ve onlarla mücadele edeceğim. Böyle bir şey yoktur. Fırkanın programı bütün milletin refah ve saadetini temine matuf olacaktır."**

Mustafa Kemal, 19 Ocak'ta İzmit'te halkla doğrudan yaptığı görüşmede de, ülkedeki sınıfları tek tek ele alarak HF'nin kuruluşuna temel oluşturan bu anlayışı ayrıntılı olarak ifade etti. Bu konuşmada ileri sürülen görüşler ve izlenen mantık zinciri şöyle özetlenebilir:

1. Parti iktisat amacına dayanarak kurulur, aksi menfaat, çapulcu partisidir.
2. Kurulacak parti bütün milletin çıkarını temsil edecektir.
3. Toplumun çoğunluğunu halkın içinde olan köylüler oluşturur ve parti onların çıkarını gözetecektir. Bunların karşısında olduğu düşünülebilecek olan çiftlik ve arazi sahiplerinin sayısı azdır ve onların çiftliklerini imha edip, arazisini bölmek yerine, köylünün toprakların genişletilmesi daha doğrudur.
4. Köylünün çıkarı savunulursa sanayiyle uğraşanları ihlal edilmiş olmaz çünkü bunlar birbirlerine lazımdır ve onların da hakkını vermek gerekir.

5. Kasabalardaki orta tüccar da köylü ve halka gereklidir. İmha, ızrar edilemez. Daha çok zenginleştirmelidir.
6. Büyük tüccar ve büyük sermaye sahiplerinin sayıları çok azdır. Bunlara hücum etmenin gereği yoktur. Bunlar daha çok zengin edilmelidir ki banka, fabrika, şimendifer, şirket, sanayi kurumları yaparak ülkeyi yabancı sermayeye muhtaç olmaktan kurtarsınlar.
7. İşçilerin de sayısı çok azdır, kendi partilerini kursalar bu parti güçsüz olacaktır ve kendi başına çıkarlarını koruması imkânsızdır. İşçinin köylüden farkı yoktur ve ülke için gereklidir. Özellikle ileride sanayi kuruluşlarının sayısı artınca oralarda bunlar çalışacaklardır.
8. Ülkede bunlardan başka sınıf yoktur. Ulema ve aydınlar kendi çıkarını düşünen bir sınıf olamaz. Kendi partisini kurup Meclis'te kendi çıkarı için temsil etmeye kalkışsalar, çıkarlarını koruyamazlar. Onların görevi halkı aydınlatmaktır.
9. O hâlde kapsayıcı bir parti olmalıdır ve bu parti birbirinin yardımcısı ve koruyucusu olan tüm halkın çıkarını gözetmelidir.

Mustafa Kemal nihayet 8 Nisan 1923'te, HF'nin Meclis'teki Birinci Grup'un fırkaya dönüştürülmesi yoluyla kurulacağı açıkladı.

HALK FIRKASI'NIN KURULUŞU

Seçimlerden sonra 7 Ağustos'ta, A-RMHC üyesi bazı milletvekilleri HF tüzüğünü hazırlamak üzere toplandı. Bu, HF adına yapılan ilk toplantı oldu ve toplantıda Mustafa Kemal'in tüzük tasarısı milletvekillerine dağıldı. Toplantılar Meclis'in açıldığı 11 Ağustos gününden sonra da devam etti ve 9 Eylül'deki toplantıda tüzük kabul edildi. 11 Eylül'deki toplantıda Mustafa Kemal parti başkanlığına seçildi. Toplantıda yönetim kurulu üyeleri de belirlendi. Partinin kuruluş dilekçesinin İçişleri Bakanlığı'na verilmiş tarihi ise 23 Ekim 1923'tür. Sonraları kuruluş tarihi, İzmir'in işgalden kurtarıldığı 9 Eylül olarak benimsendi.

Bu toplantılar sırasında bir tüzük hazırlanmasına rağmen bir parti programı yapılmadı. Yine de tüzüğün girişindeki "**umumi esaslar**" bölümünde özellikle ilk üç maddede partinin temel ilkeleri açıklanmıştı. Birinci maddeye göre HF ulusal egemenliğin, halk tarafından ve halk için yürütülmesine rehberlik edecek, Türkiye'yi çağdaş bir hukuk devleti hâline yükseltmek için çalışacaktı. İkinci maddede hiçbir aile, sınıf, cemiyet ve bireyin ayrıcalığını tanımayan ve herkesin kanun önünde eşit olduğunu vurgulayan bir halkçılık tanımı yapılıyordu. Üçüncü maddede de partinin kapısının her Türk ve dışarıdan gelip Türk uyruk ve harsını kabul eden herkese açık olduğu belirtiliyordu.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal cumhurbaşkanlığına seçilince, tüzükte bu yönde bir madde bulunmamasına rağmen, 19 Kasım 1923'te **İsmet İnönü**'yü HF Reis Vekilliğine atandı. İsmet Paşa bir gün sonra A-RMHC şubelerine bir genelge gönderdi ve bu genelgeyle A-RMHC şubelerinin HF'na katıldığını ilan etti.

Parti 1924 sonbaharında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş sürecinde adının başına Cumhuriyet kelimesini ekledi.

20 YIL SONRA

HF Türkiye'yi tek partili bir sistem altında 1946 yılına kadar yönetti. Bu yönetimin ayrıntılarını tek bir yazıda değerlendirmek imkânsız. Onun yerine partinin kuruluşundan 20 yıl sonra kendini nasıl değerlendirdiğini gözden geçirelim.

Parti, İkinci Dünya Savaşı'nın bütün hızıyla sürdüğü 1943'te, kuruluşunun 20'nci yılı münasebetiyle **Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi** adıyla 31 sayfalık bir broşür yayımladı. Broşür dört bölümden oluşuyor.

1. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Partisi'ne geçiş.

2. Halk Partisi nasıl kuruldu?

3. Cumhuriyet Halk Partisi programının gelişmesi.

4. Cumhuriyet Halk Partisi memlekete ve dünyaya ne getirdi?

Broşürün dördüncü bölümü bir çeşit sonuç niteliği taşıyor. Bu bölümü, aralarına birkaç cümle serpiştirerek, olduğu gibi aktarıyorum:

"Halk Partisi'nin memlekete yaptığı büyük hizmetler iki bakımdan incelenebilir: **1.** Partinin rehberlik ettiği seçimlerde kurulan Büyük Millet Meclislerinin ve onun Hükümetlerinin yaptığı işler, **2.** Partinin memlekete getirdiği yeni ilkeler, düşüncüler ve kavramlar, bir kelime ile siyasi ideoloji. Büyük Millet Meclislerinin ve onun Hükümetlerinin yaptığı başlıca işlerin belirtilmesi ancak cumhuriyet tarihini yazmakla mümkün olur. Böyle bir iş bu broşürün konusunun dışındadır. Bu bölümde kısaca belirteceğimiz cihet, Cumhuriyet Halk Partisi'nin memlekete getirdiği dünya ve cemiyet görüşünün ana hatları olacaktır.

1. Halk Partisi'nin dünya ve cemiyet görüşü bakımından memleketimize getirdiği kavramlar, bir kere onun ana vasıfları olan altı umdenin içinde gözüktür. Bu umdelerin ifade ettiği cemiyet görüşü şöyle hülâsa olunabilir:

A. Siyasi teşekküllerin en üstünü, milli hâkimiyet ülküsünün en iyi, en emin surette temsil ve tatbik etme şekli cumhuriyettir ve bunu kurma ve koruma, uğrunda her türlü fedakârlığa değer bir ülküdür.

B. Milletler başlı başına müstakil hüviyetlerdir. Yüksek bir insan seviyesine varmanın temel şartı ve vasıtası milliyetçiliktir.

C. Sınıfları teşkilâtlandırma, onların menfaatleri arasında tezdadı belirtecek sınıf mücadelesine meydan verme cemiyetin enerjisini beyhude yere israf etmekten ve işin ve iş sahiplerinin huzurunu gidermeden başka bir şeye yaramaz.

D. Gerek Türk milletinin medeniyetçe hızla yükselmesini sağlamak, gerek halkçılığın zaruri kıldığı şekilde di-

ğerlerini istismar edecek sınıflara meydan vermemek için iktisadi ve sosyal alanda fertlerin ve hükmi şahısların bütün vasıtalarından ve Devletin kuvvetinden aynı zamanda ve ahenkli surette yararlanmak gereklidir.

E. Herhangi bir itikadı kabul etmek ve amme nizamını bozmayan ibadeti yapmak veya yapmamak meselesi her ferdin kendinin bileceği iştir. Fakat Devlet işlerinde ve o arada dünyada milletin huzur ve refahı için yapılan kanun hükümlerinin düşünüşünde dini itikadın yeri olamaz.

F. Sosyal gelişmelerde ilerlemelerin kesin olarak belli merhalelerden geçmek suretiyle, adım adım, tedrici bir şekilde gerçekleşeceği fikri yanlıştır. Bu yanlış kanaat, sosyal hayatta tesir yapma mevkiinde olanların enerjisini de kıracağı için tehlikelidir. Millet hayatının lüzumlu ve zaruri kıldığı işlerde bütün enerjilerden faydalanarak hedefe bir an evvel varma yolunda her türlü engelleri kırmaya çalışma bir vazifedir.

Yukarıda hülâsa ettiğimiz cemiyet görüşünü **[açıkça görülüyor ki bu solidarist bir cemiyet görüşüdür]** nasıl bir gelişme ile Halk Partisi'nin memlekete getirdiğini ve yaymaya çalıştığını inceleme tarihçelerimizin yapacağı işlerdir ve bu broşürün konusu dışındadır.

2. Halk Partisi milletin nefesine güvenmenin zarureti ve faydasını gösterdi ve Tanzimat'tan sonra türlü sebeplerin sonucu olarak bazı zümrelerde görülen aşağılık duygusunu kökünden yok etmenin yolunu açtı. Bunda Partinin faydalandığı olaylar şunlardır: **1.** Türk milletinin büyük ve şerefli tarihi, **2.** Dünyanın Türk milletinin dirilemeyeceğini sandığı zamanda yaptığı büyük savaşla ve inkılâpla başardığı işler ve bunlarda birtakım milletlere örnek olması ve tesir yapması.

Parti '**çalıştıkça nefesine güven ve milletinle ve işinle övün**' umdesini yaymakla her türlü enerjiyi kıran kötü duyguların ortadan kalkmasına yol açmıştır.

3. Parti, sınıf kabul etmemekle, sosyal nimetlerden faydalanmanın '**kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olacağını**' programına koymakla işi ve çalışmayı faziletlerin başında görmüş ve millet ahlâkının miyarını da doğrudan doğruya veya bilvasıta milletçe faydalı işe yarayıp yaramama olarak kabul etmiştir.

4. Parti, Türk milletinin insanlık ailesi arasında yüksek bir medeniyet seviyesine varmasını ülkü edinmekle yurttaşlara başka memleketlerde görülen türlü buhranlara meydan vermeyecek ve insanlık ailesi arasında örnek bile olacak medeniyet seviyesine varma amacını ve bunun icap ettirdiği dünya görüşünü yaymaya çalışmıştır.

Kanaatimizce Partimiz yalnız memleketimize yeni fikirler getirmede, diğer memleketlerin rejimleriyle iyi mukayeseler yapılırsa dünya için de yeni bir millet idaresi ve amme hukuku görüşü ortaya koydu. Bunları şöyle hülâsa etmek mümkündür:

1. Parti kendi altı umdesini esas teşkilât kanununun maddeleri içine konulmasını temin ederek amme hukuku bakımından çok dikkate değer yeni bir yol açtı. **[Bir partinin ilkelerinin, anayasaya konularak devletin ilkeleri haline getirilmesinin demokrasiyle ne derecede bağdaşabileceği elbette tartışmalıdır.]**

2. Sınıf menfaatlerine dayanan partiler olmaksızın ve bunlar arasında mücadeleye lüzum kalmaksızın

demokrasinin temel fikri olan '**hürriyet**'in korunabileceğini, Partimiz, yarattığı rejimle âleme göstermiştir.

[Buradan tek parti yönetiminin, 1943 yılında da hâlâ kalıcı bir yönetim tarzı olarak görülmekte olduğu anlaşılıyor.]

3. Tek parti ile idare olunduğu halde emperyalistliği ve münhasıran harp için hazırlanmayı gütmeyen bir rejim kurmanın, bir siyaset gütmenin mümkün olduğunu dünyanın gözü önüne koymuştur. **[Burada faşist rejimler eleştiriliyor. Eleştirinin sadece emperyalist bir siyaset gütmekle sınırlı kalması dikkat çekici.]**

4. Ferdi mülkiyet esası korunduğu halde sınıfların teşekkülüne ve sınıf mücadelesine meydan verilmemesinin yolu bulunabileceği herkese açıkça gösterilmiştir. **[Ne yazık ki broşürde bunun yolunun ne olduğu üzerinde pek bilgi verilmiyor.]**

5. Milletler hayatında kesin merhaleler olmadığı ve bir milletin atlamalar yaparak önceden gerçekleşeceği tahmin edilemeyen ülkülere erişileceği Türk inkılâbının verimleriyle ispat edilmiştir. Partimizin dünyaya getirdiği bu yeniliklerin garp ve şark milletleri ilim ve politika adamlarının düşünceleri üzerinde tesir yaptığına ve ilerde daha fazla yapacağına şüphe etmiyoruz.

Türk Devlet rejiminin milletler ailesi geniş tesiri tarihte yeni bir olay değildir. On beşinci ve on altıncı asırlarda Avrupa'da teşekkül eden monarşilerin amme hukuku telâkkisinde de Türk milletinin kurduğu İmparatorlukların ve bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamana göre çok ileri olan amme hukuku görüşünün hayli tesir yapmış olduğuna şüphe yoktur.

Eminiz ki yirminci asırda da Türkün devlet ve rejim telâkkisi, gene dünya milletlerinin birçoğu üzerinde söylenerek veya söylenmeyerek örnek gibi görülecektir. Şimdiden olaylara dayanarak bu tesirleri inceleme ilim adamları için çekici bir konu olsa gerektir.

Türk rejiminin bu hususiyeti, **Türk milletinin devlet kurmada ve şef yaratmada daima gösterdiği üstün kabiliyetinden ileri geliyor."**

SONUÇ

Görüldüğü gibi bu son bölümde Türkiye'deki tek parti yönetiminin "**başarıları**"ndan övgüyle söz ediliyor ve bu rejimin dünya devletleri için 20. yüzyılda da bir örnek oluşturacağı vurgulanıyor.

Bu, tek parti yönetiminin Türkiye'de geçici değil, kalıcı bir rejim olarak düşünüldüğünün önemli bir göstergesi. Oysa bu broşürün kaleme alınmasından iki yıl sonra, 1945'te ikinci Dünya Savaşı sona erecek ve dış dinamiklerin de ağır basmasıyla, kalıcı bir örnek olarak gösterilen CHP'nin tek parti yönetiminden vazgeçilecek ve çok partili rejime geçiş süreci başlayacaktır.

Sonrası malum. CHP kendini sürekli yeni koşullara göre uyarlama çabası içinde oldu. 1965'te "**ortanın solu**" politikalarını benimseyerek farklı bir kulvara geçmeye çalıştı. Ama bazen, hiçbir zaman eleştirel yaklaşmadığı ve bu yazıda ele aldığımız tekçi-dayanışmacı kuruluş felsefesi, bazen de sol söylemler ağır bastı. Bağdaşmazların bağdaştırılması çabaları da seçmenlerden beklediği desteği almasına bir türlü yetmedi.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Tek parti yönetimi geçici miydi

Ahmet Demirel 01.12.2013

 Tek parti yönetimi geçici miydi Türkiye Cumhuriyeti **Takrir-i Sükûn Kanunu**'nun kabul edildiği 4 Mart 1925'ten başlayarak 20 yıllık süreyi **tek parti** yönetimi altında geçirdi. 1930'daki üç ay yaşayan **Serbest Cumhuriyet Fırkası**'nın aktörü olduğu güdümlü demokrasi deneyi bir yana bırakılırsa, bu dönemde siyaset alanının tek partisi, Birinci Meclis'teki Birinci Grup'un çekirdeğini oluşturduğu **Halk Fırkası** oldu. İktidara gelen yeni elit "**muasır medeniyet düzeyi**"ne ulaşmayı hedef seçti; buna yönelik olarak Osmanlı mirasını reddederek geçmişle bağlarını tamamen koparmayı ve yerine Batı rasyonalizmini koymayı benimsedi. Tek parti yönetimi öncesinde saltanat ve hilafet kaldırıldıktan ve cumhuriyet ilan edildikten sonra, tek parti yönetimi altında dinin denetim altına alınması, alfabede Latin harflerine geçilmesi, eğitim, hukuk alanlarında, giyim kuşamdaki yeniliklerle Batılılaşma yolunda önemli adımlar atıldı. Ekonomi alanında ise ekonominin Türkleştirilmesi ve özel sektörün devlet eliyle sermaye birikimi yaparak güçlenmesine yönelik politikalar uygulandı.

Tek parti yönetimi altında sosyal ve kültürel alanlarda modernleştirici gelişmeler sağlanmış olmakla birlikte, bu yönetim biçimi ülkede anti-demokratik bir siyasal geleneğin ve siyasal kültürün de yerleşmesine yol açtığından ödenen bedel oldukça ağır oldu.

Oysa Türkiye Cumhuriyeti bir tek parti yönetimi olarak kurulmamıştı. Tıpkı daha önce İkinci Meşrutiyet'le sağlanan çoğulculuğun zamanla yok edilerek **İttihat ve Terakki**'nin tek parti yönetimine dönüşmesi gibi, cumhuriyet döneminde de İlk Meclis ve İkinci Meclis'in ilk iki yılında sağlanan çoğulcu ortam zamanla ortadan kaldırıldı ve bu kez **CHP**'nin tek partili yönetimi ülkeye hâkim oldu.

AKLA TAKILAN SORULAR

Acaba Birinci Meclis döneminde **İkinci Grup**'un, İkinci Meclis döneminde de **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**'nın (**TpCF**) başını çektikleri muhalefetin vatan hainliğiyle suçlanarak tasfiye edilmesi, günümüzün demokrasi ve çoğulculuk normlarına uymamakla birlikte, o dönem için, dönemin olağanüstü koşulları öne sürülerek haklı çıkartılabilir mi? Bu soru akla hemen **asıl** soruyu getirmektedir. Acaba tek parti yönetimi, aslında, geri bir toplumda öncelikli olarak demokratik hayatın koşullarını oluşturmayı hedef alan, bunu sağladıktan sonra da çok partili sisteme geçilmesini amaçlayan ve "**vesayetçi demokrasi**" olarak tanımlanabilecek geçici bir yönetim biçimi olarak mı düşünülmüştü yoksa kalıcı bir sistem olarak mı tasarlanmıştı?

Tek parti yönetimi için vesayetçi demokrasi tanımlamasını yapanlar buna kanıt olarak tarihsel gelişmeleri göstermekte, toplumun henüz hazır olmadığı bir dönemde ortaya çıkan İkinci Grup ve TpCF muhalefetlerinin mecburen sonlandırıldığını, 1930'daki **Serbest Fırka** denemesiyle zeminin bir kez daha yoklandığını, ancak koşulların henüz uygun olmadığı görüldüğünden bu denemeden de sonuç alınamadığını, 1940'ların ikinci yarısında ise koşulların olgunlaşmasıyla "**geçici**" tek parti yönetimine son verilip çok partili sisteme geçildiğini öne sürmektedirler.

Bununla birlikte bu sonradan yakıştırılmış klişeyi haklı çıkartabilecek ciddi kanıtlar bulmak bir hayli güçtür. Aksine, tek parti dönemindeki kurumsallaşma, yöneticilerin niyet, davranış ve açıklamalarıyla döneme ilişkin

belgelere dayanarak yapılan incelemeler, tek parti yönetiminin geçici değil, kalıcı bir sistem olarak benimsendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Tek parti dönemine ilişkin belgeler, bu sistemin doğal uzantısının çoğulculuk olacağını hiçbir şekilde haklı çıkartmıyor. O hâlde, 1945 sonrasındaki çok partili sisteme geçişin nedenlerini, başta İkinci Dünya Savaşı sonunda uluslararası konjonktürdeki değişimler olmak üzere daha başka nedenlerle açıklamaya çalışmak çok daha gerçekçi gözüküyor.

Bu konuyu sonraki haftalara bırakarak geçen hafta başladığımız tek parti döneminin önemli metinlerini gözden geçirme işine devam edelim.

ÇOĞULCULUĞUN REDDİ

Öncelikle şu belirlemeyi yapmak gerekiyor: Türkiye Cumhuriyeti'nde iktidara gelen ve ülkeyi tek parti ile yöneten elit, daha işe başlarken gerek siyasal bir sistem ve ideoloji, gerekse bir ekonomik model olarak liberal parlamenter sistemi reddetti. Yeni elit için, "**muasır medeniyet düzeyine ulaşmak**" Batılı liberal parlamenter sistemlere ulaşmak değil, Osmanlı gelenekçiliğinin yerine Batı "**rasyonalizmini**" koymak anlamına geliyordu. Liberal parlamenter sistemin, ilk kez tarih sahnesine çıkmış olduğu ülkelerde bile korporatist ilkelerle reddedilmeye başlandığı bir dönemde, Batı "**rasyonalizmini**" artık liberal parlamentarizm değil solidarizm ve/veya örnekleri teker teker ortaya çıkmaya başlayan şeflik sistemleri temsil ediyordu.

Mustafa Kemal'in 1923 başındaki Batı Anadolu gezisi sırasında, **Halk Fırkası**'nın dayanacağı esasları açıklarken yaptığı çok partili sistem eleştirisine geçen hafta değinmiştim. Tek parti döneminin önemli şahsiyetlerinden olan CHP Genel Sekreteri **Recep Peker** de, 1930'larda üniversitede "**İnkılap Tarihi**" dersleri verirken, öğrencilerini liberalizmi şöyle eleştirerek yetiştiriyordu: "*Hükümetin parlamentoya karşı mesul olması ve parlamento tarafından murakabe edilmesi işi çok fırkalı memleketlerde devlet çalışmasını güçleştirmiştir... Millet namına işbaşına gelmek iddiasında bulunan parlamentarizmin çok partili hayatı devir devir öyle vaziyetlere düşmüştür ki çeşit çeşit partili parlamentoda iş yapacak derecede kuvvetli parti bulunamadı. Bu, istikrarlı bir devlet çalışmasını imkânsız bir hale koydu... Asıl maksat bozuluyor, onun yerine başka düşünceler, parti menfaati, sınıf menfaati kaygısı konuyordu. Bu keşmekeş milletlerin medeni ilerleyişinde maksada gidişte sürat isteyen bir devirde, idare ve siyasa birliğini bozucu ve hatta körletici fena tesirler yaptı.*"

Dönemin tek partisi CHP yine geçen hafta değindiğim gibi, sınıfları reddeden ve "**bütün milleti kapsayıcı**" olmak iddiasıyla yola çıkan bir parti oldu. Tek-Parti yönetiminin niteliğini daha iyi anlatabilmek için yazıldığı söylenen **Kemalizm** kitabında **Tekin Alp**'in (**Moiz Kohen**) şu sözleri dikkate değer: "*Milli hâkimiyeti tanzim, sevk ve idare edecek olan siyasi kadrolar, her hangi bir sınıfın herhangi bir siyasi partinin menfaatini değil ancak milletin umumi menfaatlerini göz önünde bulunduracaklardır. Şu halde Kemalist rejimi anlamak için klasik demokrasilerin remzi olan millet vasıtasıyla ve millet için sözüne kadrolardan dolaşarak cümlesini de ilave etmek gerekir.*"

"**Halka siyasi terbiye vermek için bir mektep**" olarak düşünülen CHP bu kadroları bünyesinde barındırmıştır; yoksa Tekin Alp'in de belirtmiş olduğu gibi "**parti denilen şey, bir milletin bir kısmına ait fikirleri veya menfaatlerini temsil ettiği zannını uyandıran etimolojik manada alınmamıştır**".

Millet- parti özdeşleştirmesine paralel olarak, partinin ilkelerinin anayasaya ithaliyle parti devletle de özdeşleştirilmiştir. Bu özdeşleştirme zincirine bir halka daha eklemek gerekir ki bu da şeftir. 1930'ların bir başka "**İnkılap Tarihi**" profesörü **Mahmut Esat Bozkurt**, tek parti döneminin niteliği ve şeflik kurumunun yeri konusunda şunları belirtmektedir: "*Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki kökleri halktadır. Türk Milleti bir piramide benzer, taban halk tepesi yine halktan gelen bir baştır ki, bizde buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir.*"

Burada çizilen tablo oldukça açıktır. Şef, devlet, parti, parlamento ve millet birbirleriyle özdeşleştirilmekte ve bunun sonucu olarak ortaya son derece hiyerarşik bir kurumlaşma ortaya çıkmaktadır.

Orhan Arsal'ın kaleme aldığı ve 1938'de CHP'nin **Devletin Tarihi** adıyla yayımladığı bir broşürde tasvir edilen model oldukça çarpıcıdır: "*Bugün milleti devlete zıt bir mevhum gibi öne sürmek bilhassa biz Türkler için yanlıştır. Türk dehasının içinden yetiştirdiği Türk dehasını cisimlendiren bir Türk çocuğu bugün milletin başındadır. Bizde fırka yoktur, fırka ayrılık, parti parça ifade eder. Devlet denilen salahiyetler bütünlüğünü şu veya bu vasıta ile ele geçirmek ve devlet iktidarını diğer gruplar aleyhine istismar etmek bahis mevzuu değildir. Bugün kendisine '**Cumhuriyet Halk Partisi**' yerine pek güzel '**Cumhuriyet Halk Taazzuvu**' denebilecek olan teşekkül milletin kendi mukadderatını bizzat idare edebilmek için kendine rehber seçtiği yurttaşlarının toplantısından ibarettir ve elbette ki rehberlerin de bir rehberi vardır ve o da en büyük Türk Atatürk'tür ve bu aşağıdan yukarıya doğru, milletten devlet reisine müteveccih taazzuv teselsülü [organlaşma zinciri], devlet tezi ile millet antitezinin Türklük sentezi halinde tahakkukundan ibarettir. O halde Türk inkılabı ideolojisine göre devleti şu kısa cümle ile tarif mümkündür: '**Devlet, Atası etrafında toplanan millettir.**'"*

Bu metinler bu sistemin, yaygın olarak belirtildiği gibi, belli bir döneme özgü geçici bir sistem olarak düşünülmediğini net olarak gösteriyor. Bu otoriter hiyerarşik yapıyı açık olarak yansıtan CHP'nin 1931 ve 1935 tarihli programlarının giriş bölümlerinde "**yalnız bir kaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak belirtilmiştir**" denerek oluşturulan sistemin kalıcı bir sistem olarak düşünüldüğü de açıkça vurgulanmıştır. Tekin Alp de, 1935'lerde "**Kemalizm madem gayesine ulaşmıştır, neden hâlâ inkılapçıdır**" diye kendine sorduğu soruya şu cevabı vermektedir: "*Parti programında daima görülen inkılapçılık remzi, fiilden ziyade, zihniyete, ruha, metoda, taalluk eder. İstikbalde belki hakiki manasıyla bir inkılap hareketine lüzum olmayacaktır. Fakat inkılabın ruhuna, zihniyetine ve hareket tarzına daima ihtiyaç hisseditilecektir.*" Bunun anlamı açıktır: İnkılapçılığın anlamı, artık, kurulmuş olan sistemi ayakta tutabilmek için uyanık olmayı sağlamaktır. Bu fikrî uyanıklığı da bir halk okulu olan CHP sağlayacaktır!

MUHALEFETİN TASFİYESİ

Daha Milli Mücadele döneminden başlayarak, kalıcı bir sistem olarak, tek parti yönetimi kurma düşüncesi söz konusu olunca, bu yönetim biçiminin önünde bir engel oluşturacağı açık olan her türlü muhalefetin, bu arada Birinci Meclis'teki İkinci Grup'un neden tasfiye edildiği ve sonraki yıllarda muhalefete neden izin verilmediği soruları da kendiliğinden cevaplandırılmış oluyor. Çoğulculuğu reddeden elit, doğal olarak muhalefet odaklarını hiç hoş karşılamamış ve tek parti yönetiminin önünde bir engel olan bu odakları zamanla ortadan kaldırmıştır.

Geriye yalnızca, "**dönemin olağanüstü şartları muhalefete izin verilmemesini gerektiriyordu**" şeklindeki yaygın itiraz kalmaktadır ki, buna katılmak da pek mümkün gözüküyor. Her şeyden önce İkinci Grup, dönemin olağanüstü bir dönem sayılmasının ilk nedeni olarak gösterilebilecek "**ulusal kurtuluş savaşının**

sürüyor olmasının getirdiği ulusal birlik zaruretine” aykırı hareket etmemiştir. Aksine, Milli Mücadele başarıya ulaşana kadar, Meclis’teki birlikteliğin ortadan kalkmaması konusunda oldukça duyarlı davranmıştır.

Bu dönemin, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş dönemi olması, dönemin olağanüstü sayılmasının bir başka nedeni olarak gösterilebilir ve muhalefete izin verilmesi hâlinde bu geçişin zorlaşacağı ileri sürülebilir. Bu tez de İkinci Grup’un ortadan kaldırılmasını haklı çıkartmakta yetersiz kalıyor, çünkü İkinci Grup’un önderleri de Osmanlı saltanatının en amansız eleştiricileri olmuşlardır ve muhalifler 1921’de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun egemenliğin halka ait olduğunu belirterek adını söylenmeden cumhuriyeti ilan eden birinci maddesi kabul edilirken ve 1922’de saltanat kaldırılırken iktidara var güçleriyle destek vermişlerdir.

Grup, dönemi olağanüstü bir dönem kıldığı öne sürülen konularda muhalefet etmemiş, muhalefeti esas olarak iç politikada kurumlaşma eğilimi gösteren otoriter yapıya yöneltmiştir. Grup’un kişi tahakkümüne karşı tavır alması, meclis egemenliği kavramına dayanarak, fiilen oluşabilecek her türlü kişisel yönetime karşı tepki geliştirmesi, meclis üstünlüğü ve bu gücün üzerinde yetkili makam tanımamak konusunda olağanüstü duyarlı davranması, ülkede kanuna dayalı bir yönetim kurulmasını isteyerek temel hak ve özgürlükler konusunda duyarlı olması günümüzün demokrasi ve çoğulculuk normları açısından olumlu tepkilerdir.

Kaldı ki, İkinci Grup muhalefet ettiği temel konuların çoğunun kendi görüşleri doğrultusunda çözülmesini sağlamıştır ve bu durum ülke için herhangi bir zaaf oluşturmamıştır. Başkumandanlık Kanunu ile Başkumandana tanınan olağanüstü yetkiler, İkinci Grup’un çabalarıyla Büyük Taarruz’un hemen öncesinde kaldırılmış, bu durum savaşın kazanılması için bir zaaf oluşturmamıştır. Yine İkinci Grup’un çabalarıyla Meclis başkanlığı ile hükümet başkanlığı birbirinden ayrıştırılarak kuvvetler ayrılığı yönünde önemli bir adım atılmış, bu durum bir yönetim boşluğuna yol açmamıştır. İkinci Grup’un Meclis’in yetkilerini sınırlayan bir uygulama olarak değerlendirdiği Meclis başkanının bakan seçimlerinde aday göstermesi uygulaması yine İkinci Grup’un çabalarıyla yürürlükten kaldırılmış, bu yüzden ülke bakansız kalmamıştır. Başına buyruk İstiklâl Mahkemelerinin yetkileri, İkinci Grup’un çabaları sonucunda sınırlandırılarak bu mahkemeler üzerinde Meclis denetimi getirilmiş, bu durum ülkenin bir kaosa sürüklenmesine yol açmamıştır.

İkinci Grup’un çabaları sonucunda sağlanan tüm bu gelişmeler, ülkede ulusal egemenlik ve hukukun üstünlüğüne dayanan bir yönetimin kurulması yönünde olumlu adımlar olmuştur ve yönetici elitin kurmayı tasarladığı ve ulusal egemenliği arka plana iterek güçlü yürütmeye ve şef sistemine dayanan otoriter tek parti yönetiminin kurulması sürecinde kurumsal yapıda önemli gedikler açmıştır. İşte, İkinci Grup’un tasfiyesinin nedenlerini burada aramak çok daha gerçekçidir. Tek parti yönetimine ters düşen bu demokratik kazanımların bedeli İkinci Grup’a ağır bir biçimde ödettirilmiş ve İkinci Grup’un tasfiyesinden sonra otoriter bir yönetim biçimi hızla kurumsallaştırılmıştır.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Darbelerin ilk halkası: 27 Mayıs

Ahmet Demirel 08.12.2013

 Darbelerin ilk halkası: 27 Mayıs **Tarihin Sesi**’ni uzunca bir süredir tek parti dönemi ve Kemalizm konusu işgal ettiği için muhtemelen farklı konularda da yazı bekleyen bazı okurlarım sıkılmış olabilirler. Oysa bu

konuda daha yazacak çok şey var. Sonradan tekrar dönmek üzere, o dönemi bir süreliğine bir kenara bırakıp, daha yakın bir dönem üzerine hep birlikte düşünmeye başlayalım. Ele alacağımız yeni konu 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen askerî darbe ve bu darbeye birlikte yeniden şekillenen siyasi hayatımız. Aslında bu konu da birkaç haftayla bütün yönleriyle ele alınabilecek bir konu değil. Kenarından köşesinden başlayayım; bakalım önümüzdeki haftalar bizi nasıl bir tartışma rotasına doğru çekecek.

Hemen konuya girmek adına, öncelikli olarak 1960 yılı başından alarak ne olup bittiğini hızla gözden geçirelim. Sonraki haftalarda belki daha da gerilere gidip Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminin ayrıntılarına da gireriz.

TAHKİKAT KOMİSYONU

1959 yılı iktidardaki DP ile muhalefetteki CHP arasındaki ilişkiler açısından son derece gergin geçmişti. Bu gerginlik 1960'a girildiğinde bir türlü yumuşamak bilmediği gibi daha da sertleşmeye yüz tuttu.

Yılın ilk ayları oldukça gergin geçtikten sonra 7 Nisan 1960'ta DP Meclis grubu bir bildiri yayınladı. Bildiride, CHP'nin ülkedeki bütün yıkıcı grupları çevresinde topladığı, halkı ve orduyu iktidara karşı ayaklanmaya kışkırttığı öne sürülüyordu. Bu bildirinin ardından, iktidarın Meclis grubu TBMM Başkanlığı'na muhalefetin eylemlerinin soruşturulması için bir önerge verdi. Önergede, CHP, halkı silahlandırarak iktidara karşı yasadışı eylemlere yöneltmek ve orduyu kışkırtarak siyasete alet etmekle suçlanıyor ve bu eylemlerinin soruşturulması isteniyordu. Önergeye göre, bazı basın organları hakkında da soruşturma açılacaktı. İnönü'nün sert bir biçimde karşı çıkmasına karşın, sözkonusu önerge 18 Nisan'da Meclis'te büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Yasaya göre Meclis içinden 15 kişilik bir **Tahkikat Komisyonu** kurulacak ve bu komisyon üç ay boyunca muhalefetin ve basının eylemlerini soruşturacaktı. Komisyonun başkanlığına **Ahmet Hamdi Sancar** getirilirken, diğer üyeler şunlardı: **Ekrem Anıt, Vacit Asena, Turan Bahadır, Sait Bilgiç, Kemal Biberoğlu, Selami Dinçer, Hilmi Dura, Bahadır Dülger, Osman Kavuncu, Nusret Kirişcioğlu, Himmet Ölçmen, Necmettin Önder, Kemal Özer ve Nüzhet Ulusoy.**

Kuruluş yasasına göre Tahkikat Komisyonu'na her türlü yayını yasaklamak, yayın organlarının basım ve dağıtımını engellemek, soruşturma için gerekli olan her türlü evraka el koymak, her türlü siyasal faaliyet hakkında önleyici karar almak ve hükümetin bütün araçlarından istediği gibi yararlanmak gibi geniş yetkiler verilmişti. Komisyon'un alacağı önlem ve kararlar kesin olacak ve bu önlem ve kararlara hiçbir şekilde itiraz edilemeyecekti. Ayrıca, Komisyon'un karar ve önlemlerine karşı çıkanlar için bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezası getirilmişti.

Geniş yetkilerle donatılan ve çalışmalarını gizli bir biçimde yürütecek olan Tahkikat Komisyonu ilk iş olarak partilerin kongre ve toplantı düzenlemelerini, siyasal etkinliklerde bulunmalarını ve yeni örgüt kurmalarını yasakladı. Aynı gün alınan bir başka kararla da komisyonun yetki, görev, karar ve çalışmaları hakkında yayın yapılmasına ve konuyla ilgili TBMM görüşmelerinin yayınlanmasına da yasak getirildi.

PROTESTOLAR

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ülkede geniş yankı yaptı. Komisyon çalışmalarına başlar başlamaz İstanbul ve Ankara'da öğrenciler protesto gösterileri düzenlediler. Protesto gösterileri izleyen günlerde genişleyerek devam etti. **26 Nisan'da İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri** yaptıkları bir gösteriyle iktidarın öteden beri uyguladığı baskıları protesto ettiler. **28 Nisan'da da**, bu kez **İstanbul Üniversitesi öğrencileri**, üniversitenin merkez binasında bir toplantı düzenlediler. Güvenlik güçlerinin toplantıya müdahale etmesi üzerine büyük olaylar çıktı. Üniversite yönetimi güvenlik güçlerinin üniversiteye izin almadan girmesine sert bir tepki gösterdi.

Rektör **Sıddık Sami Onar** güvenlik güçlerinin üniversiteyi derhal terk etmesini istediye de bu isteği yerine getirilmedi ve kendisi de Emniyet Müdürlüğü'ne götürüldü.

Güvenlik güçleriyle öğrenciler arasında üniversite içinde başlayan çatışma kısa sürede **Beyazıt Meydanı**'na yayıldı. Buradaki çatışma sırasında Orman Fakültesi öğrencisi **Turan Emeksiz** aldığı bir kurşun yarası sonucunda **can verdi**.

Olaylar nedeniyle **İstanbul Üniversitesi 15 gün süreyle kapatılırken, İstanbul'da sıkıyönetim ilan edildi ve gece sokağa çıkmak yasaklandı**. Bununla birlikte, bu önlemler öğrencilerin gösterilerini durdurmaya yetmedi. Öğrenciler gösterilerini **29 Nisan**'da da sürdürdükleri gibi, **protesto gösterileri İstanbul'dan sonra Ankara'ya da yayıldı**. Ankara'daki gösterilerde güvenlik güçleriyle öğrenciler arasında çatışmalar çıktı. **30 Mayıs**'ta İstanbul **Sultanahmet Meydanı**'nda düzenlenen protesto gösterileri sırasında **Nedim Özpolat** adlı bir başka öğrenci **hayatını kaybetti**.

28-29 Nisan gösterilerinden sonra bu kez DP yönetimi, **5 Mayıs** günü, **saat 5'te**, Ankara'da **Kızılay Meydanı**'nda bir gösteri düzenlemeye karar verdi. Buna göre iktidar partisine mensup gençler, Kızılay Meydanı'nda, Meclis'ten çıkıp Çankaya'ya gidecek olan **Celal Bayar** ve **Adnan Menderes**'i alkışlayıp destekleyeceklerdi. Ama iktidara karşı olan gençler de plandan haberdar oldular ve **"beşinci ayın beşinci günü saat beşte Kızılay'da toplanalım"** parolasını (**555K**) geniş bir öğrenci kitlesine duyurdular.

5 Mayıs günü iktidara karşı olan gençler Kızılay'a akın ederken, iktidarı destekleme amacıyla Kızılay'a gelen DP yanlısı gençler azınlıkta kaldılar. Saat 6 civarında meydana gelen Bayar ve Menderes burada çok büyük protestolarla karşılaştılar. Hatta **bazı göstericiler Menderes'i tartakladılar**. Menderes bir gazetecinin arabasına binerek meydandan güçlkle uzaklaştı.

MBK ADLI DARBECİLER

Öte yandan ordu içinde de on yıllık DP iktidarına karşı alttan alta başlayan hareket bu son protesto gösterileri sırasında kendini açıkça belli etmeye başlamıştı. Özellikle **29 Nisan'daki gösteriler sırasında öğrenci-ordu dayanışması oldukça dikkat çekiciydi**. Subaylar protestocu öğrencilere karşı son derece hoşgörölü davranmış, öğrenciler de iktidara karşı orduyu destekleyici sloganlar atmışlardı. Hatta polisin gözaltına alma girişiminde bulunduğu bazı öğrenciler subayların araya girmesi sonucunda serbest bırakılmışlardı. Ankara'daki 5 Mayıs gösterilerinden iki gün önce de Kara Kuvvetleri Komutanı **Cemal Gürsel** Milli Savunma Bakanı **Ethem Menderes**'e bir mektup göndermiş ve ülkenin içinde bulunduğu bunalımdan çıkış için bazı önerilerde bulunmuştu.

21 Mayıs'ta bu kez **Ankara'daki Harp Okulu öğrencileri iktidarı protesto için bir gösteri yürüyüşü düzenlediler**. Artık ok yaydan çıkmış, ülkede gerginlik doruk noktasına ulaşmıştı. Bu arada Başbakan Menderes, 25 Mayıs'ta Eskişehir'de bir açıklama yaparak Tahkikat Komisyonu'nun başlangıçta üç ay olarak öngörölün çalışmalarını tamamladığını, raporun yakında Meclis'e sunulacağını ve yakında erken bir seçimin yapılacağını kamuoyuna duyurdu. Ancak bu açıklama da orduyu daha önce almış olduğu **yönetime el koyma kararından vazgeçirmedi**. Öteden beri süregelen gergin ortam ülkede tam bir **ihtilal havası** yaratmıştı ve **geniş bir kesim ordunun yönetime el koyması için sabırsızlanıyordu**.

Nihayet Menderes'in açıklamasından iki gün sonra, **27 Mayıs**'ta başkanlığını Orgeneral **Cemal Gürsel**'in yaptığı ve **Milli Birlik Komitesi (MBK)** adı altında toplanmış olan bir subay grubu, emirleri altındaki askerî birliklerle birlikte **Ankara ve İstanbul'daki bazı önemli yerleri ele geçirdi** ve **Türk Silahlı Kuvvetleri adına**,

yönetime doğrudan el koyduğunu açıkladı. 27 Mayıs sabahı saat 05:25'te **Cemal Gürsel** imzasıyla Ankara Radyosu'ndan yayınlanan bildiride **"Bu gün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır"** deniyordu. MBK üyelerinden Kurmay Albay **Alparslan Türkeş**'in okuduğu bu bildiride hareketin hiçbir şahıs veya zümreye yönelik olmadığı ve en kısa zamanda, partiler üstü tarafsız bir yönetimin gözetim ve hakemliği altında adil bir seçimin yapılarak yönetimin seçimi kazananlara devredileceği de açıklanıyordu. Aynı bildiride Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) inandığı ve bağlı kalacağı da belirtiliyordu.

DARBE YÖNETİMİ

Pek azı general, çoğu binbaşı, yarbay ve albay olan ve kendisine **MBK** adını veren **darbeci grup, ilk iş olarak TBMM ve hükümeti feshetti ve her türlü siyasal faaliyeti yasakladı.** İlk bildiride, hareketin hiçbir şahıs ve zümreye karşı olmadığı açıklanmasına rağmen, Cumhurbaşkanı **Celal Bayar**, Başbakan **Adnan Menderes**, TBMM Başkanı **Refik Koraltan** ile bütün **Bakanlar Kurulu üyeleri** ve **DP'nin önde gelen yöneticileri hemen tutuklandılar.** İzleyen günlerde de birkaç istisna dışında bütün DP milletvekilleri de gözetim altına alındı. Gözetim altına alınanlar arasında, Genelkurmay Bakanı **Rüştü Erdelhun** başta olmak üzere bazı yüksek rütbeli subaylar da vardı.

28 Mayıs'ta MBK, Orgeneral Cemal Gürsel'e MBK Başkanlığı'nın yanı sıra, Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı ve Başkumandanlık görevlerini de verdi. Gürsel asker ve sivil üyelerden oluşan bakanlar kurulu listesini aynı gün ilân etti. Bu arada, **Ragıp Gümüşpala** Genelkurmay Başkanlığı'na, **Cevdet Sunay** da Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atandı.

Aynı gün İstanbul Üniversitesi Rektörü **Sıddık Sami Onar**'ın başkanlığını yaptığı ve DP iktidarına karşı muhalefetleriyle ünlenmiş olan profesörlerden oluşan bir bilim heyeti toplandı. Yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirilen bu bilim heyeti, ilk iş olarak **"Anayasa Komisyonu Raporu"** adıyla bir bildiri yayınladı. Bildiride, DP iktidarının meşruiyetini yitirdiği ve yeni yönetimin meşru olduğu açıklandı.

12 Haziran'da 27 maddeden oluşan ve **"1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici kanun"** adını taşıyan **geçici anayasa** açıklandı. Geçici anayasanın giriş bölümünde DP iktidarının anayasayı çiğnediği, kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı, muhalefetin denetimini işlemez hâle getirip bir tek parti diktatörlüğü kurduğu ve TBMM'yi bir parti grubuna dönüştürüp meşruiyetini yitirdiği belirtiliyordu. Geçici anayasada, yeni bir anayasa ve seçim kanununun hazırlanacağı, ardından da en kısa zamanda seçime gidileceği belirtiliyordu. Geçici anayasaya göre, TBMM'nin bütün anayasal hak ve yetkileri, yeni Meclis açılıncaya kadar MBK tarafından kullanılacaktı. MBK yasama yetkisini doğrudan kendisi kullanırken, yürütme yetkisini devlet başkanının atadığı ve MBK'nin onayladığı bir Bakanlar Kurulu eliyle kullanacaktı. Geçici anayasa, ayrıca, eski Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes ile eski bakanları ve bunların suçlarına katılanları yargılamak üzere **"Yüksek Adalet Divanı"** adıyla bir de **olağanüstü mahkeme** kuruyordu. Mahkeme üyeleri Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine MBK tarafından seçilecek bir başkan, sekiz asıl ve altı yedek üyeden oluşacaktı. Mahkemenin başsavcısı ve yardımcıları da aynı şekilde atanacaktı. Yüksek Adalet Divanı'nın kararları kesindi ve kararlarına itiraz hakkı yoktu. Bununla birlikte sadece idam kararları MBK'nin onayından sonra yerine getirilebilecekti. Geçici anayasanın açıklanmasıyla 27 Mayıs'tan beri süregelen fiili yönetim anayasal bir statüye kavuşturulmuş oldu.

ORDU VE ÜNİVERSİTEDE TASFİYE

Darbeciler yaz aylarında ordu içinde geniş bir tasfiye yaptılar. 3 Ağustos'ta kabul edilen 42 sayılı kanunla Bakanlar Kurulu'na, ordu içinde giderek bozulmuş olan hiyerarşiyi düzeltmek üzere, 25 yıllık fiili hizmet süresini doldurmuş olan subayları resen emekliye sevk etme hakkını verdi. Bu yasaya dayanılarak, kısa bir süre içinde, aralarında 235 general ve amiralin de bulunduğu **4.000'in üzerinde subay emekliye ayrıldı**. Emekliye sevk edilenler arasında 27 Mayısçıların kendilerinin Genelkurmay Başkanlığı'na getirdiği **Gümüspala** da vardı. Bu görev **Cevdet Sunay**'a verilirken, **İrfan Tansel** de Hava Kuvvetleri Komutanı yapıldı. Bu yeniden yapılanma sonucunda, MBK, ordu içindeki konumunu güçlendirip, orduyu potansiyel muhaliflerinden arındırırken, emekliye ayrılan subaylar **Emekli İnkılâp Subayları Derneği (EMİNSU)** adıyla örgütlendiler. Eminsular, ilk günden başlayarak orduya dönebilmek için mücadeleye verdilerse de, yaptıkları girişimler, MBK'nin bu konudaki ödün vermeyen sert tutumu nedeniyle hiçbir sonuç vermedi.

Sonbahar aylarında da, üniversitede, orduda yapılabenzer geniş çaplı bir tasfiyeye gidildi. 27 Ekim'de kabul edilen bir yasayla üniversitelerde kapsamlı bir yeni düzenleme yapılırken, hükümet, bu yasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak, **"tembel"**, **"yeteneksiz"** ve **"reform düşmanı"** oldukları gerekçesiyle 147 öğretim üyesinin üniversiteyle ilişkisini kesti.

Türkiye'nin siyasal hayatını derinden etkileyen darbenin izleri aradan geçen 53 yıla rağmen hâlâ silinmedi.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Darbeden "sivil" yönetime geçiş

Ahmet Demirel 15.12.2013

 Darbeden "sivil" yönetime geçiş 27 Mayıs 1960'ta iktidara el koyan Milli Birlik Komitesi (MBK) içinde 1960'ın sonbahar aylarında ciddi anlaşmazlıklar baş gösterdi. MBK içindeki bir grup, bir Kurucu Meclis'in faaliyete geçmesini ve gerekli anayasal ve yasal düzenlemeler yapıldıktan sonra, mümkün olan en kısa süre içinde seçimlere gidilmesini savunurken, bir başka grup buna karşı çıkıyor, sivil yönetime geçiş için acele edilmemesini ve birçok alanda köklü reformlar yapıldıktan sonra seçime gidilmesini istiyordu. MBK içindeki bu anlaşmazlık kısa süre içinde açık bir çatışmaya dönüştü. İki taraf arasında bir uzlaşma olanağının tamamen ortadan kalkması üzerine, iktidarın bir an önce sivillere devredilmesinden yana olanlar, 13 Kasım'da Cemal Madanoğlu'nun girişimleri sonucunda, askerî yönetimi sürdürmekten yana olan 14 MBK üyesini tasfiye ettiler. Yürürlükteki geçici anayasaya göre MBK üyeleri ancak ağır bir suç işledikleri takdirde görevden alınabiliyorlardı. Bunun dışında herhangi bir biçimde azledilmeleri mümkün değildi.

Bu tasfiye hareketi yapılırken geçici anayasanın bu hükmü dikkate alınmadı ve 14'ler Gürsel'in yayınladığı bir tebliğle MBK üyeliğinden çıkarıldılar. Çok kısa bir süre içinde çeşitli diplomatik görevlerle yurtdışına gönderilen 14'ler şu kişilerden oluşuyordu: Fazıl Akkoyunlu, Rifat Baykal, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Münir Köseoğlu, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dünder Taşer ve Alparslan Türkeş.

KURUCU MECLİS

14'ler tasfiyesinden sonra kalan 23 üyeyle görevini sürdüren MBK, sivil yönetime geçiş sürecine yönelik çalışmalarına hız verdi. MBK 13 Aralık 1960'ta 157 sayılı "Kurucu Meclis Teşkilî Hakkındaki Kanun" ile 158 sayılı "Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu" çıkarttı.

157 sayılı yasaya göre, Kurucu Meclis iki kanattan oluşuyordu. Bu kanatlardan birincisi MBK, ikincisi ise, yasada tanımlandığı üzere, "mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeterek" Temsilciler Meclisi'ydî. Kurucu Meclis'in asıl görevleri yeni anayasa ile yeni seçim yasasını en kısa zamanda tamamlamaktı. Kurucu Meclis ayrıca, en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredinceye kadar olağan yasama yetkilerini de kullanabilecekti. 157 sayılı yasayla, kanun teklif etme hakkı, Bakanlar Kurulu ile Kurucu Meclis üyelerine verildi. Bununla birlikte, Kurucu Meclis üyelerince yapılacak olan yasa tekliflerinin, en az bir MBK üyesi ile bir Temsilciler Meclisi üyesinin imzalarını taşıması da gerekiyordu. Böylece bu maddeyle, Kurucu Meclis'in askerî kanadını oluşturan MBK'nin, sivil kanadı oluşturan Temsilciler Meclisi üzerinde bir çeşit denetimi sağlanmış oldu. Ayrıca MBK'nin bir üst organ olarak çalışması ve Temsilciler Meclisi'nde görüşülen bütün yasa tasarılarını bir kez daha görüşmesi esasî benimsenmişti. Dolayısıyla Temsilciler Meclisi kurulduktan sonra da, MBK anayasa ve yasalar konusunda son sözü söyleme yetkisini hâlâ elinde bulunduruyordu.

158 sayılı Temsilciler Meclisi seçimi kanununa göre Temsilciler Meclisi şu üyelerden oluşturuldu:

1. "Bilim sanat, eğitim, askerlik, diplomasi, siyaset, iktisat ve ticaret gibi alanlarda başarı göstermiş kimseler arasından" devlet başkanının doğrudan atayacağı 10 üye ile MBK'nin aynı özelliklere sahip kişiler arasından atayacağı 18 üye;
2. MBK üyesi olmayan Bakanlar Kurulu üyeleri;
3. İller temsilcisi olarak seçilen 75 üye. Bu üyeler iki dereceli kısıtlı bir seçimle belirlenendi. Her ilde, önce, ilçe delege seçme kurulları toplandı ve bu kurullar ilçelerinden il temsilcilerini seçecek kurula gönderilecek delegeleri belirlediler. İlçe delegelerini belirleyen kurulda oy kullananlar şunlardı: Her ilçeye bağlı köy dernekleri tarafından seçilen birer üye, ilçe ve bucak merkezlerindeki mahalle muhtarları, ilköğretim başöğretmenleri, varsa orta dereceli okulların müdürleri, bütün meslek teşekküllerinin yönetim kurullarının başkanları ve siyasi partilerin yönetim kurulu üyeleri. İlçelerde bu şekilde belirlenen delegeler, il merkezinde toplanan il temsilci seçme kuruluna katıldılar ve burada yapılan oylamalar sonucunda il temsilcileri belirlendi;
4. Siyasi parti temsilcileri olarak CHP'nin belirlediği 49 üye ile CKMP'nin belirlediği 25 üye;
5. Öteki kuruluş ve kurumların temsilcileri: 6 baro, 12 basın, 2 eski muharipler birliği, 6 esnaf kuruluşu, 1 gençlik, 6 işçi sendikaları, 10 odalar, 6 öğretmen kuruluşları, 6 tarım kuruluşları, 12 üniversite ve 12 yargı organları temsilcileri olmak üzere toplam 79 üye.

SİYASETE GEÇİŞ SÜRECİ

Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de ilk toplantısı yaptı, 12 Ocak'ta da siyasal partilerin faaliyetlerine izin verildi. 27 Mayıs darbesinden sonra faaliyetleri bir süre için durdurulan CHP ve CKMP, siyasal faaliyetler serbest bırakılmadan önce de Kurucu Meclis'in bir kanadını oluşturan Temsilciler Meclisi'ne üye vermişlerdi ve örgütsel yapılarını korumaktaydılar. Buna karşılık DP, 29 Eylül 1960'ta kapatılmıştı ve bu yüzden de asıl sorun DP'nin bıraktığı boşluğun nasıl doldurulacağıydı. Bu boşluk askerî müdahaleyle birlikte gelmiş olan olağanüstü ve

kısıtlı koşullar altında doldurulacaktı.

Kurucu Meclis çalışmalarına başladıktan sonra, MBK, siyasal partilerin ilk genel seçimlere katılabilmeleri için en geç 13 Şubat 1961'e kadar kuruluş işlemlerini tamamlamış olmaları gerektiğini duyurdu. Bu açıklamadan sonra yeni partiler birbiri ardına siyaset sahnesine çıkmaya başladılar. 19 Ocak'ta Sosyalist Partisi, 6 Şubat'ta da Mutedil Liberal Parti kuruldu. 11 Şubat günü dört yeni parti daha siyasal arenaya katıldı. Bu partiler Adalet Partisi, Çalışma Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi ve Memleketçi Serbest Parti'ydi. Seçime katılabilmek için sınır olduğu açıklanan 13 Şubat günü ise tam yedi parti daha kuruldu. Bu partiler Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Güven Partisi, Müsavat Partisi, Millete Hizmet Partisi, Muhafazakâr Parti ve Cumhuriyetçi Parti idi.

Bunların içinde DP'nin bıraktığı boşluğu doldurmaya iki parti adaydı: Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP). AP yönetime güven vermek amacıyla, 27 Mayısçıların önce Genelkurmay Başkanlığına getirdiği, daha sonra da emekliye ayırdığı Ragıp Gümüşpala'nın başkanlığında kurulmuştu. DP'nin mirasına sahip çıkarak AP'den iki gün sonra kurulan YTP ise, siyasal arenaya, 27 Mayıs'tan sonra kurulan hükümette Maliye Bakanı olarak görev yapan Ekrem Alican'ın başkanlığında atılmıştı.

Askerî yönetim, bu iki partiden YTP'ye karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergiledi. Ekrem Alican'ın 27 Mayıs'tan sonra bakanlık yapmış olması askerî yönetime güven telkin ediyordu. Ayrıca YTP'nin siyasal kadrolarının önemli bir bölümü eski DP'nin Menderes- Bayar yönetimine karşı çıkan kesimlerinden oluşuyordu. Buna karşılık eski DP örgütünün büyük çoğunluğu AP içinde yer almıştı. AP örgütünün, eski DP örgütüne dayanması, yönetimin bu partiye karşı hızla sertleşmesine yol açtı. Partinin genel sekreter yardımcısı Mehmet Yorgancıoğlu 15 Mart'ta DP lehine propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklandı. Bununla birlikte Gümüşpala partinin feshedilmeyeceğini açıklayarak, AP'nin siyasi mücadeleyi sürdürmekteki kararlılığını gösterdi. Yine de AP seçimlere kadar yönetime karşı son derece dikkatli ve temkinli bir siyaset izlemeyi de ihmal etmedi. Gümüşpala, sergilediği ılımlı tavırlarla, parti tabanı ile MBK yönetimi arasındaki gerginliği yumuşatma konusunda oldukça başarılı oldu.

SEÇİME DOĞRU

Kurucu Meclis 26 Nisan'da Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanun'u kabul etti. 24 Mayıs'ta darbe sonrasının yeni ürünü olan Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçimine ilişkin 304 sayılı yasa, 25 Mayıs'ta da 306 sayılı Milletvekili Seçimi Yasası benimsendi. Milletvekili Seçimi Yasası'nda, tek dereceli olarak yapılacak seçimlerde nispi temsil sisteminin uygulanacağı hükme bağlandı. Her il bir seçim çevresi olarak düzenlenirken milletvekili sayısı da 450 olarak belirlendi. Bir üst meclis olarak çalışacak olan Cumhuriyet Senatosu ise 150 üyeden oluşuyordu ve senatör seçimlerinde çoğunluk sistemi benimsenmişti. Senatör olabilmek için 40 yaşını bitirmiş ve bir yükseköğretim kurumundan mezun olmak koşulu getirilmişti.

27 Mayıs'ın yıldönümünde Kurucu Meclis yeni anayasayı kabul etti. Anayasa 9 Temmuz'da yapılan halkoylamasından sonra yürürlüğe girdi. Anayasa'nın kabul edilmesinden sonra, Kurucu Meclis 21 Temmuz'da yaptığı birleşik toplantıda TBMM genel seçimlerinin 15 Ekim 1961'de yapılmasını kararlaştırdı.

Seçimler yaklaşırken ülkedeki siyasal hava birden gerginleşti. AP ile YTP'nin bir kanadı seçim çalışmaları sırasında 27 Mayıs darbesini ve bu darbecilerin bazı uygulamalarını eleştirdiler. Bu durum askerî yönetimin tepkisini çekti ve MBK 31 Ağustos'ta siyasal parti temsilcileriyle bir toplantı düzenledi. Kurucu Meclis'in 4 Eylül'de çalışmalarını tamamlayarak tatile girmesinden bir gün sonra, 5 Eylül'de MBK ve siyasal parti

temsilcilerinin ortak bildirisi yayınlandı. Bildiride DP iktidarının meşruiyetini kaybettiği bir kez daha vurgulanırken, 27 Mayıs harekâtının, Yassıada'da alınacak olan kararların ve seçimlerin yasallığının hiçbir şekilde tartışılmayacağı da belirtiliyordu. Kısacası, MBK, bu bildiriyle, siyasal partileri, 27 Mayıs darbesini ve sonuçlarını tartışmamaya "ikna etmiş" oluyordu.

Bu arada Yassıada'da Demokrat Partilileri yargılamak üzere kurulmuş olağanüstü bir mahkeme olan Yüksek Adalet Divanı'nın kararları seçimlerden tam bir ay önce, 15 Eylül'de açıklandı. 15 sanık ölüm cezasına çarptırılırken, 32 sanığa da ömür boyu hapis cezası verildi. MBK, Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu hakkındaki ölüm cezalarını onaylarken, diğer sanıkların ölüm cezalarını ömür boyu hapis cezasına çevirdi. Eski başbakan ve iki bakan hakkındaki ölüm cezaları 16 ve 17 Eylül 1961'de yerine getirildi.

VE SEÇİMLER

Kısıtlı ve sınırlı bir seçim kampanyasının ardından seçmenler oylarını 15 Ekim'de kullandılar. Seçime ikisi eski (CHP ve CKMP), ikisi de yeni kurulmuş olan (AP ve YTP) dört parti katıldı. Seçimlerden önce, asıl merak konusu olan 27 Mayıs'taki askerî müdahalenin ardından CHP'nin nasıl bir sonuç alacağı ve DP'nin asıl mirasçısının kim olacağıydı. Milletvekili seçimine katılma oranı yüzde 81,0 düzeyinde gerçekleşirken, seçimlerin kesin bir galibinin olmadığı görüldü. CHP yüzde 36,7'lik bir oy oranıyla 173 milletvekili çıkarırken, AP yüzde 34,8 oranında oy alarak 158 milletvekilliği kazandı. Oyların yüzde 14,0'ünü alan CKMP 54, yüzde 13,7'sini alan YTP ise 65 milletvekili çıkardı. Seçmenlerin yüzde 0,8'i bağımsız adaylara oy verdiyse de hiçbir bağımsız aday milletvekili seçilemedi.

Partilerin Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde aldıkları oy oranları Millet Meclisi seçimlerinde aldıkları oy oranlarıyla büyük ölçüde paraleldi. CHP yüzde 37,0, AP yüzde 35,3, YTP yüzde 13,9, CKMP ise yüzde 13,4 oranında oy almıştı. Ama uygulanan çoğunluk sistemi AP'nin lehine çalışınca, oy oranı bakımından CHP'nin gerisinde kalan AP, tam 71 senatör çıkararak Cumhuriyet Senatosu'nda en çok üyeye sahip olan parti unvanını elde etti. CHP 36, YTP 27, CKMP ise 16 senatör çıkarabilmişti.

PROTOKOLLER SAVAŞI

CHP'nin seçimleri tek başına kazanamaması 27 Mayıs yönetimi için ciddi bir sorun doğurdu. DP'nin mirası üzerinde hak iddia eden CHP dışındaki üç parti hem toplam oy oranı hem de milletvekili sayısı açısından çoğunluğu elde etmişti. DP'yi iktidardan deviren bir askerî yönetimin, iktidarı, devirdikleri bu partinin mirasçılarına kendi eliyle, sorunsuz devretmesi pek beklenemezdi.

Nitekim 21 Ekim'de, kendisine "Silahlı Kuvvetler Birliği" (SBK) adını veren ve ordu içinde oldukça etkili olan bir grup subay İstanbul Harp Akademisi'nde bir toplantı yaparak "21 Ekim Protokolü" adıyla bir bildiriyi benimsedi. Buna göre, TBMM toplanmadan önce duruma el koyulacak, siyasal partilerin faaliyetleri yasaklanacak, seçim sonuçları geçersiz sayılacak, MBK feshedilecek ve iktidar "ulusun gerçek ve yetenekli temsilcilerine" devredilecekti. Ayrıca, bu kararların uygulanması 25 Ekim'den bir gün sonrasına bile bırakılmayacaktı. SBK daha önce de haziran ayında Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in MBK tarafından görevden alınmasını engelleyerek büyük bir güç gösterisinde bulunmuştu.

SBK'nin 21 Ekim protokolü, MBK'yı hemen hareket geçirdi ve 23 Ekim'de Cemal Gürsel, siyasal parti liderleri ve kuvvet komutanlarıyla Çankaya'da bir toplantı düzenledi. Siyasal parti liderleri kuvvet komutanlarının önünde

“Çankaya Protokolü” olarak anılan bir bildiriye imza koydular. Buna göre, siyasal partiler 27 Mayıs’a karşı çıkmayacak, Anayasa’ya aykırı bir tutum içine girmeyecek, Yassıada’da çeşitli cezalara çarptırılan kişilerin affı ile Eminsular’ın orduya geri dönmesini sözkonusu etmeyeceklerdi ve Cemal Gürsel’i Cumhurbaşkanı seçeceklerdi.

Çankaya Protokolü’nün 21 Ekim Protokolü’ne üstün gelmesiyle 25 Ekim’de TBMM açıldı. AP içindeki bir kanadın Cumhurbaşkanlığı için Gürsel’e karşı Ali Fuat Başgil’i aday gösterme girişimi Genel Başkan Gümüşpala’nın ağırlığını koyması üzerine sonuçsuz kaldı. Gürsel Cumhurbaşkanı, Suat Hayri Ürgüplü Cumhuriyet Senatosu, Fuat Sirmen de Millet Meclisi başkanlıklarına seçildi. MBK’nın görevi sona ererken, komitenin üyeleri yeni anayasa uyarınca tabii senatör olarak Cumhuriyet Senatosu’nda görev aldılar.

Artık yönetimin sivillere tamamen devri için sıra son adımın atılmasına, yani yeni hükümetin kurulmasına gelmişti... Ve görev Gürsel tarafından İnönü’ye verildi.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

1930’larda devlet CHP’yi de yuttu!

Ahmet Demirel 22.12.2013

 1930’larda devlet CHP’yi de yuttu! Son iki haftada 27 Mayıs 1960 darbesinden 1961 seçimine kadar olup bitenleri ana hatlarıyla özetledim. Bunları basit bir olgu aktarımının ötesine götürüp yorumlamak da gerekiyor. Bununla birlikte bu sayfanın bir “arkası yarın” dizisine dönüşmesini de istemiyorum. 27 Mayıs’ın getirdiklerinin ve götördüklerinin yorumlanmasını sonraki haftalara bırakarak, bu hafta yeniden biraz daha eskiye, **1930’lu yıllara** dönüyorum. Konumuz **1930’larda devletin, ülkeyi yöneten tek partiyi de yutmasıyla sonuçlanan parti-devlet bütünleşmesi**.

İLK HAMLE: TÜRK OCAKLARI

1930’lu yılların hemen başında **Serbest Cumhuriyet Fırkası**’nın feshinden, **Ahali Cumhuriyet Fırkası**’nın yasaklanmasından ve diğer parti kurma girişimlerinin engellenmesinden hemen sonra, siyasal alandan sonra düşünce ve kültür alanlarını da iktidardaki tek partiye bağlı kılmak için, aynı ideolojik doğrultuda çalışan, ama faaliyetlerini CHP’den bağımsız olarak sürdüren bütün sosyal ve kültürel örgütler ortadan kaldırılmaya başladı.

Mustafa Kemal Paşa’nın 25 Mart 1931 tarihli **Vakit** gazetesinde yayımlanan şu demeci ülkedeki bütün örgütlerin CHP içinde bütünleştirileceğinin habercisiydi: **“Milletin tarihinde bazı devirler vardır ki muayyen maksatlara erişebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir. Memleketin ve inkılâbın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır. Aynı cinsten olan kuvvetler müsterek gaye yolunda birleşmelidir.”**

İlk olarak tüzüğünün birinci maddesinde kuruluş tarihi 12 Mart 1328 (1912) olarak gösterilen ve İttihat ve Terakki döneminden o yana Türk milliyetçiliğini, pozitivist ve laik düşüncüyü savunmakta olan **Türk Ocakları**

feshedildi. Türk Ocakları, Cumhuriyet döneminde de aynı ideolojiyi sürdürmüş, ayrıca Kemalist inkılâpların kitlelere benimsetilmesinde önemli bir işlev görmüştü. Örgüt Aralık 1924'te Mustafa Kemal Paşa'nın imzaladığı bir kararnameyle "**kamuya yararlı bir dernek**" statüsü kazanmış, Mayıs 1925'te vekiller heyeti devlet memurlarına Türk Ocakları'na yardımcı olma zorunluluğu getirmişti. Türk Ocakları'nın çalışmaları CHP'nin çalışmalarıyla örtüştüğünden, zamanla örgüt içinde kendilerini CHP'nin bir kültür şubesi olarak görme eğilimi güçlenmişti. 1927'deki kongrede, başkan **Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey**'in muhalefetine karşın, tüzükte bir değişiklik yapıldı ve Türk Ocakları'nın, cumhuriyet, çağdaş uygarlık ve halk egemenliği ilkelerini savunduğu, aynı idealleri takip eden CHP ile devlet politikasında yekvücut olduğu belirtildi. Aynı yıl yapılan CHP kongresinde kabul edilen parti tüzüğüyle de partinin Türk Ocakları'nın yönetimi üzerinde büyük ölçüde söz sahibi olması sağlandı. Bununla birlikte, 1930'ların hemen başında ülkede yaşanan görece serbestleşme ortamının son bulmasının hemen ardından egemen olan yeni siyasal iklimde, partinin örgüt üzerindeki denetimi önceki yıllarda tamamen kurulmuş olmasına rağmen, bu görece özerkliğin de ortadan kaldırılması istendi. Türk Ocakları, hükümetin talebi üzerine 10 Nisan 1931'de Ankara'da toplanan olağanüstü kongresinde, başkanı yine muhalefet etse de, örgütün feshine ve mallarının CHP'ye devredilmesine karar verdi.

Yaklaşık bir yıl sonra, 19 Şubat 1932'de, Türk Ocakları'nın yerini, doğrudan CHP'ye bağlı olarak çalışan ve giderleri hem devlet hem de CHP tarafından karşılanan **Halkevleri** aldı. Halkevleri de, kapanan Türk Ocakları gibi, ulusal kültür yaratma çabalarını geniş kitlelere yayma, Türk inkılâbının ilkelerini toplumun bütün kesimlerine benimsetme, herkesi bu doğrultuda görevli kılarak faalleştirme ve ideolojik ve kültürel çalışmalara katmayı hedefledi. Dönemin CHP Genel Sekreteri **Recep (Peker) Bey** bu yeni örgütün amacını ilk kuruluşunda şöyle açıklıyordu: "**Halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmektir.**"

Örgüt kurulunca, il ve ilçe merkezlerinde CHP'nin yerel örgütleri tarafından sıkıca denetlenen Halkevi şubeleri açıldı; ardından kasaba ve köylerde halkodaları kuruldu. Halkevleri ve Halkodalarında Kemalist inkılâbının temel ilkeleri doğrultusunda yürütülen ideolojik çalışmaların yanı sıra, dil ve edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, köycülük, tarih ve müzecilik gibi alanlarda da faaliyetlerde bulunuldu. Ayrıca Halkevleri dergileri yayımlandı, okuma-yazma kursları açıldı, kitaplıklar oluşturuldu.

DİĞER ÖRGÜTLERİN SONU

Faaliyetleri sona eren bir başka örgüt **Türk Kadınlar Birliği**'dir. 18 Nisan 1935'te İstanbul'da, Yıldız Sarayı'nda 30 ülkeden 210 delegenin katılımıyla Uluslararası Kadınlar Birliği'nin 12. Kongresi toplandı. Türk Kadınlar Birliği Başkanı **Latife Bekir** bu uluslararası kongrede yaptığı konuşmasında "**Türkiye'de bir kadınlık meselesi yoktur ve burada erkek gibi kadın da bir tek şefin idaresi altında memleketin iyiliği için çalışmaktadır**" diyerek birliğin faaliyetlerine son verileceğinin ilk sinyalini verdi. 8 Şubat 1935'teki milletvekili seçimleri öncesinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi ve bu seçimler sonucunda 18 kadın milletvekilinin Meclis'e girmesi birliğin kapatılmasına vesile oluşturdu. Türk Kadınlar Birliği'nin 10 Mayıs 1935'teki toplantısında Başkan Latife Bekir "**Kadın Birliği ülkülerine kavuşmuştur. Türk kadınına bütün haklarını tanımıştır. Bundan sonra Kadın Birliğine ihtiyaç yoktur. Birliğin feshini talep ediyorum**" deyince birlik fesih kararı aldı.

10 Ekim 1935'te de **Türk Mason Locaları**, hükümetin isteği üzerine faaliyetine son verdi. Fesih kararıyla ilgili olarak mason localarından yapılan açıklamada, "**Türk Mason Cemiyeti, memleketimizin sosyal tekâmülünü ve günden güne artan muazzam terakkilerini nazar-ı itibara alarak ve Türkiye Cumhuriyeti'nde hâkim olan demokratik ve cidden laik prensiplerin tatbikatından doğan iyilikleri müşahade ederek faaliyetine nihayet vermeyi ve bütün mallarını memleketin sosyal ve kültürel kalkınmasına çalışan halkevlerine teberruu muvafık görmüştür**" dendi. **M. Kemal Öke** 27 Aralık 1938'de **Yedigün**'de yayımlanan "**Ulu Atamızın Son Günleri**"

başlıklı yazıda, mason localarının kapatılması konusunda Atatürk'ün kendisine şunları söylediğini belirtir: **"Mademki masonluk milliyetçidir, halkçıdır, cumhuriyetçidir, Halk Fırkası'nın umdeleri de bundan başka bir şey olmadığına göre masonluğun var olma nedeni yoktur... Ben başkalarının yaptığı prensiplere değil ancak kendi prensiplerime uyarım."**

1936 yılı içinde de **Talebe Birliği** feshedildi. Fesih kararının alınmasını tetikleyen olay, birlik mensuplarının, vilayetten izin alarak, İstanbul'daki Beyazıt Meydanı'nda, o tarihte henüz Türkiye'ye katılmamış olan Antakya ve İskenderun'daki durumu protesto etmek amacıyla bir miting düzenleme girişimi oldu. Birliğin feshi üzerine yapılan açıklamada, öğrencilerin kendi maddi ve manevi çalışma topluluklarını dağıtacak işlerle siyasi işlere kapılmalarının hükümetçe hiçbir zaman hoş görülmediği, öğrenciler ve hocalar arasında böyle birlikler yapılmasının memleketin kültürel gelişmesine engel teşkil ettiği belirtildi.

19 Nisan 1936'da da **Türk Spor Kurumu**, kendisini "yurdun kurtuluş ve yeni baştan kuruluşunun temin edici tek ve yüksek siyasi tesisi olan CHP'nin öz bir çocuğu ve onun bünyesinden bir parça" saydığını açıklayarak CHP'ye bağlanma kararı aldı.

Ülkede CHP dışında kalan bütün örgütler birbiri ardına ortadan kalkarken, 25 Temmuz 1931 tarihli basın kanunuyla, hükümete, "ülke çıkarlarına ters düşen yayınları" nedeniyle gazete ve dergileri kapatma yetkisi tanındı. Bu kanunla basın- yayın hayatı da tek sesli hâle geldi.

PARTİ-DEVLET BÜTÜNLEŞMESİ

CHP'nin 1935 yılında toplanan Dördüncü Büyük Kurultayı'nda parti- devlet bütünleşmesi yolunda önemli adımlar atıldı. Kurultayda benimsenen yeni tüzükte, **"Parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamamlayan bir birlik tanır"** şeklinde bir hüküm yer aldı. Yine tüzüğe göre parti örgütü ile yönetim arasındaki ilişkiyi merkezde parti genel sekreteri ile bakanlar ya da bunların adına yetkili olanlar, illerde ise partinin il başkanları ile valiler kuracaklardı.

1936 yılının ortalarında CHP yönetimi parti- devlet bütünleşmesi yolunda çok önemli bir adım daha atarak partinin görünüşteki özerkliğini tamamen ortadan kaldırdı. Parti bünyesindeki esaslı değişikliğin ilk adımı olarak 15 Haziran 1936'da, 1931'den beri partinin genel sekreterliğini yapan **Recep Peker**, değişmez genel başkan Mustafa Kemal Atatürk tarafından görevden uzaklaştırıldı. Genel sekreterlik görevi geçici bir süre için Başvekil **İsmet İnönü**'ye verildi. Bu değişikliğin ardında yatan bundan böyle parti genel sekreterliği ile İçişleri Bakanlığı'nın birleştirilmesi isteğiydi.

Üç gün sonra, 18 Haziran'da Başvekil **İsmet İnönü** bütün parti örgütüne, vilayetlere ve genel müfettişliklere bir genelge göndererek parti bünyesinde yapılan esaslı değişiklikleri bildirdi. Genelgenin başında **"Cumhuriyet Halk Partisi'nin, memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyetiyle**

hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca karar verilmiştir” dendikten sonra alınan kararlar açıklanıyordu.

Buna göre, birinci olarak İçişleri Bakanlığı ile parti genel sekreterliği birleştiriliyor ve İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya** yeni genel sekreter olarak **Genbaşkur** üyesi yapılıyordu. Bunun yanı sıra bütün illerde valilere aynı zamanda partinin il başkanlığı görevi de veriliyordu. Üçüncü olarak, genel müfettişler, görev bölgeleri içinde, bütün devlet işlerinin yanı sıra, partinin faaliyet ve örgütünü de denetleme göreviyle donatılıyorlardı. Genelgede hâlen işbaşında olan bütün il başkanlarının görevlerinin, bu genelgenin yayınlanmasıyla birlikte sona erdiği de bildiriliyordu.

Bu arada, yürürlükteki **Memurin Kanunu**’nun dokuzuncu maddesi memurların siyasi cemiyetlere katılmasını **kesin olarak** yasaklamıştı. Ama 18 Haziran’da parti- devlet bütünleşmesi yolundaki bu büyük adım atılırken, kanunun bu maddesini değiştirme gereği bile duyulmadı.

ALTI OK’UN ANAYASAYA GİRMESİ

CHP kuruluşundan başlayarak çeşitli tüzük ve program değişiklikleri yapmış ve 1935’te benimsediği yeni programla ilkelerini oluşturan Altı Ok’u iyice olgunlaştırılmıştı. 1923 tüzüğünde yer alan milliyetçilik ve halkçılık ilkelerine, 1927’de cumhuriyetçilik ve adı belirtilmeden laiklik eklenmiş, 1931’deki programda bu dört ilkenin yanı sıra devletçilik ve inkılâpçılık ilkelerine de yer verilmesiyle Altı Ok tamamlanmıştı.

1930’lu yılların ortalarına gelindiğinde dönemin tek partisi olan CHP’nin yöneticileri artık parti ile devletin tamamen bütünleştirilmesi gerektiğini düşünmeye başlamışlardı. Parti ile devletin bütünleştirilmesi anlayışının bir yansıması olarak partinin 1935 tüzüğünde yer verilen partinin kendi örgütü ile hükümet örgütünü bir gördüğü maddesini Genel Sekreter **Recep Peker** şöyle açıklamıştı: ***“Yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye’de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının, devlet varlığı ile birbirine daha sıkı bir suretle yakınlaşmasıdır. Esasta partinin ana vasıfları olan cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devrimcilik, devletçilik ve laiklik yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye devletinin de vasıfları halini alıyor.”***

Genel Sekreter böyle demiş olsa da, yürürlükte olan 1924 Anayasası’nda partinin ilkelerinin, devletin temel nitelikleri olduğunu gösteren herhangi bir madde yoktu. Ama o sıralarda ülke, anayasadan çok, CHP program ve tüzüklerine dayanılarak yönetiliyordu. Recep Peker’in bu konuşmasından yaklaşık iki yıl sonra, 5 Şubat 1937’de yapılan anayasa değişikliğiyle Altı Ok anayasal olarak da devletin ilkeleri hâline getirildi ve böylece parti- devlet bütünleşmesi tamamlandı.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Ata sporumuz satrançta hamleler

Ahmet Demirel 29.12.2013

 Ata sporumuz satrançta hamleler Satranç çok eski bir oyun. Oyuncunun sağ tarafındaki ilk kare beyazdan başlamak üzere, bir beyaz bir siyah giden, sekize sekiz boyutlarında 64 karelik bir tahta üzerinde oynanıyor. Her iki tarafın da birer şahı, birer veziri, ikişer kalesi, ikişer atı, ikişer fili ve sekizer piyonu var. 64 kare diye geçmeyin. İlk kareye bir pirinç, bir sonraki kareye onun iki katı olan iki pirinç, üçüncü kareye onun iki katı dört pirinç koyarak ilerlerseniz, 64'üncü kareye ulaştığınızda masada toplam kaç pirinç tanesi olacağını ve bunun maddi karşılığının ne anlama geldiğini düşündüğünüzde inanılmaz rakamlara ulaşırsınız. İsterseniz bunun hesabını yapmaya çalışın. Baştan söyleyeyim, biraz zor hesaplayabileceğiniz için bu hesabı yaparken bilgisayarınızdan da yardım alın.

Önce, ilk kez duyanlar için belki biraz karışık, ama oyunu bilenler için çok basit bir açıklamayla oyunun kurallarını hatırlatayım.

Piyonlar sadece ileriye doğru tek kare ilerliyor. Geriye gidişi yasak. Oyun boyunca hiç oynamamış ve yerinde duran bir piyonu bir defaya mahsus olmak üzere ileriye doğru iki kare birden ilerletme hakkınız da mevcut. Önüne bir taş gelen bir piyon orada tıkanıyor, önü tekrar açılıncaya kadar bir daha ilerlemiyor. Yalnız ileriye doğru iki çaprazına rakibin bir taşı gelirse o taşı **"yiyebiliyor"**, yani alıp tahta dışına bırakıp kendi piyonunuzu o kareye koyabiliyorsunuz. Sonra da ilerlemesine o yeni dikey üzerinden devam ediyor. Son kareye ulaştığında da, oyuncunun tercihiyle göre vezir, kale, at veya fil olarak oyuna devam ediyor.

Kaleler yatay ve dikey olarak tek hamlede istediğiniz kadar ileri veya geri oynayabilir. Tıpkı damada damaya çıkmış taş gibi. Filler de aynı işi çapraz olarak yapıyor. Böyle olunca da oyuna siyah karede başlamış olan fil oyun sonuna kadar siyah, beyaz karede başlamış olan fil beyaz karede kalıyor.

Vezir, yatay dikey oynayan kale ile çapraz oynayan filin yaptıklarının ikisini birden yapıyor. Yani isterseniz yatay ve dikey, isterseniz çapraz oynatabiliyorsunuz. O nedenle de en güçlü taş.

Atlar ise L şeklinde hareket ediyor. Yalnız bir ayrıcalığı var. Öteki taşlar kendine veya rakibe ait hiçbir taşın üzerinden atlayıp daha ileri veya geri gidemezken at bu L hareketini yaparken taşların üzerinden atlayabilme hakkına da sahip.

Son olarak şah, bulunduğu kareye bitişik olan sekiz kareden istediği herhangi birine gidebiliyor. Yani vezirin düşük menzilli hâli.

Bütün taşlar hareket ettikleri istikamette rastladıkları herhangi bir rakip taş olursa onu **"yiyebiliyor"**, kendi taşınızı da **"yediği"** rakip taşın bulunduğu kareye koyuyorsunuz. Yalnız rakip şahı yemek yok! Oyunun amacı da rakip şahı esir almak. Yani rakip şahı hamle sırası kendisinde olan rakibiniz ne yaparsa yapsın bir sonraki hamlenizde **"yiyecek"** duruma getirmişseniz oyunu kazanıyorsunuz, bir başka deyişle rakibinizi mat ediyorsunuz. Böylece oyun sona eriyor.

İHTİMALLER SONSUZ AMA SEÇENEĞİNİZ AZ

Tahtada neredeyse sonsuz ihtimal var. Her hamlenize, rakibin onlarca karşı hamlesi olabiliyor. Böyle olunca, hamleler ilerledikçe tahtada milyonlarca farklı pozisyon oluşabiliyor. Ama iş o kadar zor da değil. Sayısız ihtimalin çok büyük bir bölümü zaten çok kötü hamleler; onlardan herhangi birini yaparsanız oyunu hemen kaybediyorsunuz. Mesela vezirinizi gidip rakibinizin bir sonraki hamlede **"yiyebileceği"** bir yere koyma hakkınız tabii ki var, ama bunu yaptığınız takdirde oyunu hemen kaybediyorsunuz. Bir vezir geriden oynayarak maçı kazanmanız artık neredeyse imkânsız; tabii ki bunun da istisnaları olabiliyor, müthiş bir plan yapıp vezirinizi verip birkaç hamle sonra rakip şahı mat etmeyi de başarabilirsiniz. Böyle bir plan yapabilirsiniz bu

beklenmedik vezir hamleniz çok iyi bir hamle olarak nitelendiriliyor. Ama bu ihtimal genellikle çok ama çok düşük. Olmuyor da değil!

Çok kötü hamleleri sayı bakımından kötü hamleler izliyor. Onlarda da hemen değilse de bir müddet sonra kaybediyorsunuz. Normal hamle sayısı her pozisyonda ortalama olarak 10'u geçmiyor. Bunları da önceden çalışmak ve maçlara hazırlanmak gerekiyor. Bunun için de çok geniş bir satranç literatürü var. Normal hamleler üzerinden hangi pozisyonlarda hangi hamleleri yapmanız gerektiğini güzel güzel anlatıyor bu kitaplar.

Bu kitaplarda çok kötü hamlelerin yanına çift soru işareti (??), kötü hamlelerin yanına tek soru işareti (?), iyi hamlelerin yanına ünlem işareti (!), çok iyi hamlelerin yanına da çift ünlem işareti (!!) konuluyor; daha önce görülmemiş şüpheli bir hamle yaptıysanız onun da işareti (!?). Normal hamlelerin yanında ise hiçbir işaret yok.

TÜRKİYE'DE SATRANÇ

Türkiye'de satranç son yıllarda çok iyi bir yere geldi. Genç ve başarılı oyuncularımızın sayısı çok fazla. Türkiye Satranç Federasyonu'nun çok sayıda lisanslı sporcusu var. Sık sık çok önemli turnuvalar düzenleniyor. Gençlerimiz uluslararası alanlarda başarıdan başarıya koşuyorlar. Sporcu lisansı çıkartmak ise çok kolay, düşünsenize ben bile lisanslı satranççıyım!

Yer darlığından dolayı satranç tarihimize hiç girmeyeyim. Sadece geçtiğimiz ay yapılan iki önemli turnuvaya değinmekle yetineyim. 33 yaşındaki **Dragan Solak**, 27 yaşındaki **Barış Esen**, ve hepsi 20-21 yaşında olan **Alexander Ipatov**, **Mustafa Yılmaz** ve **Emre Can**'dan oluşan milli takımımız Polonya'da yapılan Avrupa Milli Takımlar Turnuvası'nda dünya devi Rusya ile geçtiğimiz yılın Avrupa Şampiyonu Almanya'yı yendi. Hemen arkasından Antalya'da yapılan Dünya Milli Takımlar Turnuvası'nda ise bir başka dünya devi ABD'yi elinden geçirerek berabere kaldı.

Ata sporumuz tabii ki güreş, ama siyasi tarihimizdeki ata sporumuz tartışmasız satranç. Basit bir nedeni var; güreş, boks, judo, karate ve benzeri sporlarda rakiple fiziki temas gerekiyor. Siyasette zaman zaman bu spor alanlarında da mücadeleler görsek de siyaset bunu pek kaldırmıyor. Bunun yerine rakiple fiziki temas kurmadan, hamleler ve karşı hamleler üzerinden hesaplayarak ilerlemek gerekiyor, tıpkı satranç gibi...

Şimdi de kısaca siyasi satranç tarihimizden bazı hamleleri hatırlayalım.

İLK SİYASİ SATRANÇ MAÇLARIMIZ

İlk önemli satranç maçı sanırım **İttihat ve Terakki** ile **Osmanlı Ermenileri** arasında geçti. 1915'te Talat Paşa'nın hamlesiyle Ermeniler için tehcir kararı çıktı. Bu çift soruluk hamle, rakibin herhangi bir hamle yapmasına fırsat bile vermeden, hemen fiziki temas gerektiren bir spor dalındaki mücadeleye dönüştürüldü. Dengesiz kuvvetler arasındaki bu karşılaşma, sayıları hâlâ tartışılan Ermenilerin katledilmesiyle sonuçlandı. Bu katliamın devlet eliyle mi yoksa kontrol edilemeyen çeteler eliyle mi yapıldığı konusunda da tartışmacılar hâlâ bir sonuca ulaşamadılar.

Mütareke ve Milli Mücadele sırasında **Mustafa Kemal** ile **Osmanlı** tam anlamıyla yeni bir satranç karşılaşması yaptılar. Hem de tek maç üzerinden değil çok maç yaparak. Bu maçları hep Mustafa Kemal kazandı. Bu maçlardan önemli hamleleri hatırlatmak gerekirse, Erzurum Kongresi sırasında Osmanlı'nın Mustafa Kemal'i ordudan ihraç etmesi hamlesine, Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'in desteğini de arkasına alarak ordudan istifa etmekle karşılık vermişti.

Saray'ın Anadolu hareketine katılanlar için idam kararı çıkarmasına, Anadolu hareketi İstanbul'un kararlarını yok sayma hamlesiyle karşılık vermişti. Fetva hamleleri de unutulmaz hamleler arasındaydı. Her iki taraf da din adamlarından çıkardıkları fetvalarla pozisyonlarını daha da sağlamlaştırdılar.

Bu mücadele hamleler ve karşı hamlelerle devam etti. Epeyce uzun sürdü ama sonunda 1922'de saltanatın, 1924'te de hilafetin kaldırılmasıyla Mustafa Kemal'in tahtadan galip ayrılmasıyla sonuçlandı.

BİRİNCİ MECLİS'TEKİ SATRANÇ

Şimdi bir başka karşılaşmaya geçelim. Bu da Birinci Meclis'te **Mustafa Kemal**'in başında bulunduğu **Birinci Grup** ile **Hüseyin Avni**'nin başında bulunduğu **İkinci Grup** arasındaki ilginç satranç maçı. 1923'te İkinci Grup'un tasfiye edilmesiyle bu maçı da Mustafa Kemal kazandı. Bu unutulmaz maçtan hatırdaki kalan en önemli ünlem, çift ünlem, soru ve çift soruluk hamleler arasında şunlar var.

Mustafa Kemal'in hamleleri: Meclis açılır açılmaz hem Meclis'in hem hükümetin başkanı olması; önceleri herkes bakanlıklar için aday olabilirken sadece kendi istediği kişileri bakanlıklara aday gösterebilme hakkını elde etmesi; Meclis içinde kendi kontrolünde bir grup kurması; Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesiyle emirle kanun çıkartma yetkisini elde etmesi, İstiklal Mahkemelerini kurdurması; 1923 seçimlerinde milletvekili adaylarını gösterme hakkını elde edip bir sonraki mecliste sadece kendi istediği kişilerin yer almasını sağlaması ve muhalefetsiz bir meclis kurması.

İkinci Grup'un hamleleri: 1922 Temmuzuna kadar hep yenik durumda oynar gibi olmasına rağmen art arda müthiş hamleler yaparak Meclis başkanlığı ile hükümet başkanlığını birbirinden ayırıp **Rauf Orbay**'ı başbakan seçtirmesi; Mustafa Kemal'in bakan seçimlerinde aday gösterme tekeli iptal ettirip isteyen herkesin bakan seçimlerinde aday olabilmelerini sağlaması; Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesini kaldırarak Mustafa Kemal'in emirle kanun çıkartma yetkisini geri alması; İstiklal Mahkemelerini kaldırıp yeniden kurulmaları hâlinde kararları üzerinde Meclis denetimi getirmesi; Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nu çıkartarak temel hak ve özgürlükleri güvence altına alması.

Bunlar hem **Mustafa Kemal**'in hem de **İkinci Grup**'un bu satranç karşılaşmasında kendi hesaplarına yaptıkları önemli hamlelerdi, ama İkinci Grup karşılaşmanın sonlarına doğru çift soruluk kötü bir hamle yapınca tahtadan yenik ayrıldı. İkinci Grup'un bu çift soruluk hamlesi 1923 seçimleri öncesinde "**ileride partileşme niyetimiz olmakla birlikte, Lozan Antlaşması'nın imzalanmamış olduğu bir dönemde ülke içinde ayrılık, seçim yarışması yapmak istemiyoruz, dolayısıyla seçimlere katılmıyoruz**" şeklinde yaptığı açıklamaydı. Seçimden sonra partileşme niyetlerini hayata geçirebilecekleri bir siyasi ortam olmayınca satranç tahtasından ilelebet yenik ayrıldılar.

TEK PARTİ DÖNEMİNDEKİ MAÇLAR

İkinci Meclis döneminde **Mustafa Kemal** ile Milli Mücadele döneminin **A kadrosu** arasındaki satranç karşılaşması da unutulmaz maçlar arasındaydı. Bu maç **Kazım Karabekir**, **Ali Fuat Cebesoy**, **Rauf Orbay** ve **Refet Bele**'nin as oyuncularını oluşturduğu ikinci takımın yenilgisiyle sonuçlandı. Kazanan **Mustafa Kemal**, **İsmet İnönü**, **Fevzi Çakmak** ve **Recep Peker**'den oluşan takım oldu.

Bir diğer maç Mustafa Kemal ile onun emrine girmeyi reddeden İttihat Terakki'den arda kalan unsurlar arasında oynandı. Bu maça İstiklal Mahkemeleri de karıştı. İzmir'de birkaç çapulcunun cumhurbaşkanına karşı

tertiple ettikleri suikast planı açığa çıkartılınca suikastla alakası olsun olmasın bütün eski İkinci Grup mensupları, kapatılan Terakkiperver Fırkası mensupları ve İttihat ve Terakki'den arda kalan unsurlar önce İzmir ardından Ankara'da İstiklal Mahkemeleri karşısına çıkartıldılar. Maç, sonlara doğru, temas gerektiren bir spor dalına dönüştü ve önemli rakiplerin idam edilmesiyle maç kolaylıkla kazanıldı.

Bu maçın en önemli sonucu satranç maçlarına da uzun süre ara verilmesiydi. Muhafifler tamamen susturuldu, siyaset yasaklandı, ülke tek sesli hâle geldi ve satranç karşılaşması yapılacak rakip bulmak imkânsızlaşınca siyasi satranca da bir müddet ara verildi.

Yine de arada birkaç maç olmadı değil. Mesela 1930'da **Serbest Cumhuriyet Fırkası**'nın kurulması ve kapatılması... Bu maçta iki taraf da aslında aynı takımdan olunca pek heyecan olmadı.

Menemen'de üç beş esrarkeşin provokasyonu ile **Kubilay** adlı bir yedek subayın şehit edilmesi yeni bir satranç karşılaşmasına yol açtı. Lokal bir olaydan büyük bir olay çıkartılarak irticala suçlanan bütün din temelli rakipler senelerce satranç maçlarına çıkmaktan korkar hâle getirildiler, sesleri tamamen kesildi.

Atatürk'ün hastalığının ilerlediği dönemde **İnönü**'nün kendisinin önünü kesmek isteyen **Şükrü Kaya** ve **Tevfik Rüştü Aras**'tan kurulu takımla yaptığı maç da önemlidir. İnönü 1939 seçimlerinde onları aday göstermeyerek siyasi hayatlarını noktaladı ve maçı finalde müthiş kazandı.

ÇOK PARTİLİ DÖNEM

Buradaki maçlar hiç bitmiyor. Hangisini sayayım. **1950**'li yıllarda **DP** iktidardayken **CHP** ile arasındaki maçlar genellikle sönük geçti. **1960**'ta **ordunun** devreye girmesiyle bu maç tatsız sonuçlandı. O tarihten sonra da ordu en iyi satranç oyuncumuz oldu. **Ordu** ile **siyaset** arasındaki karşılaşmaları hep ordu kazandı, ama bu maçlarda özellikle **1971** ve **1980**'de ABD'nin orduya açık destek vererek oyuna karışması da karşılaşmaların tadını tuzunu iyice kaçırdı.

2002'ye kadar ordu bütün rakiplerini alt etti ve ülkenin tek satranççısı oldu. **2002**'den sonra ise ülke, **ordu** ile **AK Parti** arasında müthiş bir karşılaşmaya sahne oldu. Bu maça **Anayasa Mahkemesi** başta olmak üzere yargı sistemi de karıştı. Anayasa Mahkemesi'nin 367 kararı, 411 oyla çıkan başörtü serbestiyetini iptali, AK Parti'ye karşı açılan kapatma davası, yargının önemli hamleleriydi. **AK Parti** de bütün bu badireleri atlatarak kapatılmaktan kurtularak, erken seçim hamlelerini yaparak, orduyu siyasetin dışına iterek ve **Ergenekon** ve **Balyoz** davalarıyla bu maçı kazandı. 12 Eylül referandumuyla da zaferini taçlandırdı.

2002'den günümüze kadar aynı takımda oynayan **Beyefendi** ile **Hocaefendi**'nin arası son günlerde iyice açılınca bu sefer iki beklenmedik rakip arasında yeni bir satranç karşılaşması başladı ve bu maç hâlen bütün hızıyla devam ediyor. **Yargı** ve **Emniyet** bu maçın temel oyuncular. Siyasi satranç kitaplarında daha önce benzeri görülmediği için kitaplara bakarak sonuç hakkında bir şey söylemek güç. Bu maçın heyecanına kendimi kaptırınca bu yazıyı yazmayı da unutmuştum. Nihayet bitirdim. Umarım sayfa editörüm Tamer Kayaş bu gecikmeye fazla kızmaz.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hatada ısrar marifet değildir!

Ahmet Demirel 05.01.2014

 Hatada ısrar marifet değildir! **İhsan Güneş**, 27 Kasım 2013'te bu sayfada kendisine yönelttiğim eleştirileri 31 Aralık 2013 ve 1 Ocak 2014'te **Aydınlık**'ta yayımlanan iki uzun yazısıyla cevaplandırdı. 27 Kasım 2013 tarihli **Tarihin Sesi**'nde bu tartışmanın kökünün aslında 20 yıl öncesine dayandığını da hatırlatmışım. 1994'te yayımlanan **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup** adlı kitabımda Güneş'in bir kitabında yer alan İkinci Grup'la ilgili değerlendirmelerini eleştirmiştim. Güneş bu eleştirilerimi aynı kitabının yeni baskısında cevaplandırdı ve sonra tartışma bitti. 20 yıl sonra **Tarihin Sesi**'nde onun bir başka kitabında aynı konuda yazdıklarını eleştirmem üzerine **Aydınlık**'ta verdiği cevaplar bu tartışmayı yeniden alevlendirmiş bulunuyor.

Güneş, "*Tarihi diğer bilim dallarından ayıran iki temel unsur vardır: Belgeye dayanmak ve kronolojiye özen göstermek. Ne yazık ki Ahmet Demirel'in ortaya sürdüğü tezde bu iki ana unsur da yoktur*" diyor ki bu çok şaşırtıcı. Oysa ben onu tam da bunu yapmadığı için eleştiriyorum. Kendi kronoloji ve belgelerini benim kronolojim ve belgelerimle bir kez daha karşılaştırmasında yarar var. Hemen ardından "*Ahmet Demirel kendince bazı doğrular oluşturmuş, onun dışına çıkamıyor. Kurduğu şatonun yıkılmasından korkuyor*" diyor ki ona ne diyeceğimi bilemedim. Şato kurma işine bildiğim kadarıyla mimarlar ve inşaat mühendisleri bakıyor, ben bir siyaset bilimci olarak o işten maalesef anlamıyorum.

İKİNCİ GRUP'UN KURULUŞ TARİHİ

Güneş **Aydınlık**'ta yazdığı cevabının 31 Aralık tarihli ilk bölümünde gazetenin tam yarım sayfası İkinci Grup'un kuruluş tarihine ayrılmış. Güneş İkinci Grup'un "*kuruluş tarihini kesin olarak gösteren belge yoktur*" diyor. Oysa yanılıyor, aşağıda göstereceğim üzere belge var!

Kısaca tekrarlırsak ben İkinci Grup'un Temmuz 1922'de kurulduğunu söylüyorum, Güneş ise tam tarih veremiyor, 1921 yılı içinde belirsiz bir tarihte, muhtemelen de o yılın sonlarında kurulduğunu iddia ediyor.

Güneş'in kuruluş tarihiyle ilgili bu tezine kaynak olarak gösterdiği belgeler **Mustafa Kemal'in Nutuk'u**, **Damar Arıkoğlu** ve **Ali Fuat Cebesoy'un anıları** ve İkinci Grup'un kurucularından **Hüseyin Avni Ulaş'ın** 30 Nisan 1923'te **Tevhid-i Efkâr** gazetesinde yayımlanan bir demeci. Benim tek kaynağımın da İkinci Grup'un kurucularından **Selahattin Köseoğlu'nun** 1946'da **Mesuliyet** gazetesinde yayımladığı bir makalesi olduğunu iddia ediyor ve mealen "*bu makale 1921 veya 1922'den seneler sonra yazıldığı için, yazar zamanla tarihi unutmuştur, yanlış hatırlamıştır, bilememiştir, dolayısıyla belge olamaz*" diyor. Oysa **Tevhid-i Efkâr** gazetesindeki yukarıda saydığım kendi üç kaynağı da sonradan yazılmış hatırat! Üstelik bu kaynakları aşağıda göstereceğim gibi onu desteklemiyor.

Aslında Güneş, muhalefetin varlığı ile İkinci Grup'un kuruluş tarihini birbiriyle karıştırıyor. Sorun da buradan kaynaklanıyor. Bana mealen diyor ki, "*peki madem grup Temmuz 1922'de kuruldu diyorsun, o zaman Temmuz 1922'den önce mecliste var olan muhalefeti nasıl açıklayacaksın*". Ben "Temmuz 1922'den önce Meclis'te muhalefet yoktu" deseydim tabii ki haklı olurdu. Ama "**yoktu**" demiyorum ki, "**vardi**" diyorum!

1922 temmuzundan önce Meclis'te muhalefet olduğunu "**ispat etmek**" için yarım gazete sayfası yazı yazmasına gerek yoktu. Tek cümleyle "Temmuz 1922'den önce de Meclis'te muhalefet vardı" deseydi yeterliydi. Ben de aynı görüşteyim, ama aramızda şöyle bir fark var. Güneş "*madem daha önce de muhalefet vardı, o*

zaman İkinci Grup'un kuruluş tarihi 1921'de belirsiz bir tarihtir" diyor. Bense "evet daha önce de muhalefet vardı ama bu örgütsüz bir muhalefetti; bunlar uzun süre örgütsüz çalıştıktan sonra Temmuz 1922'de İkinci Grup adıyla örgütlendiler" diyorum.

GÜNEŞ'İN KAYNAKLARI

Güneş'in kuruluş tarihiyle ilgili ilk kaynağı **Nutuk**'ta, Mustafa Kemal, esas olarak "**Birtakım kimseler gruptan ayrıldı. Ayrılanlar dışarıdakilerle birleşerek grubu yıkmaya çalıştılar. Alınan tedbirler buna engel oldu. Sonunda İkinci Grup adıyla yeni bir grup oluştu**" diyor. **Nutuk**'un hiçbir yerinde "İkinci Grup 1921'de kuruldu" denmiyor. Sadece önce Meclis'te bir muhalefet oluştuğundan, **sonunda** bu muhalefetin İkinci Grup adıyla örgütlendiğinden söz ediliyor. **Nutuk**'ta İkinci Grup'un 1921'de kurulduğuna dair tek bir cümle yok.

İkinci kaynağı **Damar Arıkoğlu**, hatıralarında açıkça İkinci Grup'un "*kuruluş tarihini kati olarak tespit edemedim*" diyor. Sonra da "*olsa, olsa şu tarihtedir*" diye bir tahmin yapıyor. İkinci Grup'un üyesi bile olmayan birinin seneler sonra "**olsa, olsa**" yöntemiyle yaptığı bir tahminin de kesin bir belge sayılması zor.

Üçüncü kaynağı **Ali Fuat Cebesoy** da hatıralarında "İkinci Grup 1921'de kuruldu" demiyor, sadece "1921 senesinin son aylarında Meclis içerisinde bazı hareketler olmuş, Müdafaa-i Hukuk Grubu ikiye ayrılmıştı" diyor. Yani sadece 1921'in son aylarında Meclis'te bir muhalefetin varlığına dikkat çekiyor.

Güneş'in bitirici önemi olan bir diğer kaynağı da **Hüseyin Avni Ulaş**'ın 30 Nisan 1923'te **Tevhid-i Efkâr** gazetesinde yayımlanan demeci... Güneş bu konuda, aynen şöyle diyor: "*Sayın Demirel, Hüseyin Avni Bey'in Tevhid-i Efkâr gazetesine yaptığı açıklamayı bir kez daha ve dikkatlice okumanızı öneririm. Orada muhabire 'İkinci Grup'un 16 Temmuz 337 tarihinde hal için tanzim ettikleri programlarını söyledim' dediklerini okuyacaksınız. Sizce bu açıklama da resmî ideolojinin etkisiyle mi yapılmıştır? Hüseyin Avni Bey de mi bu örgütün kuruluşunu bilmiyor?*"

Doğru, ben de Güneş gibi, İkinci Grup'un kurucularından Hüseyin Avni Ulaş'ın kendi ağzından kendi gruplarını ne zaman kurduklarına dair açıklamasını önemli bir belge olarak kabul ediyorum. Yirmi sene önceki kitabımda da bu alıntıyı kullandım. Kendisi tabii ki grubu ne zaman kurduklarını gayet iyi biliyor! Yalnız, bana dikkatli bir biçimde yeniden okumamı önerdiği bu kaynağı, asıl kendisinin dikkatli bir biçimde yeniden okuması gerektiğini söylemek zorundayım. Üzgünüm ama Güneş eski yazıyı okurken hata yapmış! Hüseyin Avni Ulaş İkinci Grup'un ilk programını, Güneş'in dediği gibi 16 Temmuz 1337'de değil, 16 Temmuz 1338'de düzenlediklerini söylüyor. Bir başka deyişle Temmuz 1921'i değil, benim de dediğim gibi Temmuz 1922'yi işaret ediyor. Güneş'in şimdi gidip kütüphanelerde bu demeci aramasına gerek yok. Demecin ilgili bölümünün fotoğrafını bu sayfada bu yazının eşliğinde yayımlıyorum. Oradan tekrar ve doğru okuduğunda asıl tarihin Temmuz 1921 değil, Temmuz 1922 olduğunu hemen görecektir.

İKİNCİ GRUP TEMMUZ 1922'DE NASIL KURULDU?

Şimdi de İkinci Grup'un kuruluş sürecini yeniden özetleyeyim. Bunu yaparken yer yer İkinci Grup'un kurucularından olan **Selahattin Köseoğlu**'nun şimdiye kadar hiç yayımlanmamış anılarından gün gün tarihler de vereceğim.

Birinci Meclis'te 1920 başından beri bir muhalefet vardı. 1920 sonbaharında bu muhalefet özellikle İstiklâl Mahkemelerinin kurulması ve bakan seçimlerinde sadece Meclis Başkanı'nın gösterdiği adaylara oy verilebilmesi uygulamasına geçilince şiddetlenmeye başladı. 1921 Anayasa'sı hazırlanırken ortaya çıkan korporatist eğilimler de Meclis'teki muhalefetin sesini yükseltti. Sonunda Mustafa Kemal kendisine yakın

milletvekillerini biraraya getirerek 10 Mayıs 1921’de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu kurdu. Grup disiplini sayesinde Meclis’te çoğunluğu elinde tutmayı tasarlıyordu. Muhalifler örgütsüz olarak direnişlerini sürdürdüler. 5 Ağustos 1921’de Başkumandanlık Kanunu ile Mustafa Kemal’e üç ay süreyle Meclis’in yetkilerini kişisel olarak kullanma hakkı verilince muhalefet iyice arttı. Kanunun süresi Kasım 1921 ve Şubat 1922’de üçer aylık sürelerle yeniden uzatılırken muhalefet varlığını iyice hissettirdi. İktidar grubunun disiplini zaman zaman bozulunca ve onlardan bazıları da muhaliflerle birlikte oy kullanınca iktidar grubu kendi içinde **Selamet-i Umumiye Komitesi** adıyla gizli bir yapı oluşturdu. Amacı grubun diğer üyelerini etki altına alarak grup disiplinini sağlamaktı.

4 Mayıs 1922’de yapılan, ama Mustafa Kemal’in katılmadığı gizli toplantıda Başkumandanlık Kanunu’nun süresinin üçüncü kez uzatılması konusunda büyük bir sıkıntı yaşandı ve bu konuda başından beri var olan muhalefetin dozu arttığından bu toplantıda kanunun uzatılması için gerekli olan oy sayısına ulaşılamadı.

6 Mayıs 1922’de Mustafa Kemal Meclis’i gizli olarak toplanmaya davet etti. Köseoğlu anılarında toplantı sabahını şöyle anlatır: **“Meclisin etrafında ve karşısındaki bahçede muhtelif noktalarda ve meclisin kapılarında müsellaḥ [silahlı] Giresunlular milli kıyafetleriyle görülmekte ve meclis koridorlarında bazı zabitan dolaşmakta, mebusların asabına tesir icra edilmek zannı hatıra gelmekte idi.”**

Bu toplantıda Mustafa Kemal başkumandanlık süresinin uzatılamadığı iki gün önceki toplantıda kanuna yapılan eleştirileri teker teker cevaplandırdı ve olağanüstü koşulların sürmesi nedeniyle kanunun süresinin üç ay daha uzatılmasını istedi. Ortamın zaman zaman gerginleştiği bu toplantının sonuna gelinip oylamaya geçilirken Köseoğlu’nun aktardığına göre—Meclis’teki durum şöyleydi: [Mustafa Kemal] **“Meclisi kendisinin kurduğunu, azasına kendi salahiyet-i fevkalade verdirdiğini, nasıl olup da kendisine başkumandanlık verenlerin bu salahiyeti almaya lüzum gördüklerini, vermeseler de kullanacağını sarıh surette ifade ve izhar etti ve bilahare bu noktadaki bir cümleyi tashih için kapalı bir cümle söyledi. (...) Kendilerine Selamet-i Umumiye Komitesi ismini verdikleri işitilen bazı mebusların müzakere salonu kapılarında ahz-i mevki eyledikleri görüldü.”**

Köseoğlu anılarında bu girişimlerle Meclis’in şeref ve haysiyetine karşı bir tavır alınmış olduğunu belirttikten sonra sözlerini şöyle sürdürmektedir: **“Mebusların hissi teyakkuz ve takdiri değişti. Aralarında toplanmaya, kanaatlerine muvafık gelmeyen hususta müttehiden rey vermeye ve bir amir altında hareket eden birinci fırkaya mukabil bir grup teşkiline hazırlık başladı. İkinci Grup’un manevi temeli bu gün atıldı.”** (Yani 6 Mayıs 1922’de!)

TOPLANTILAR

Köseoğlu muhalif milletvekillerinin birlikteliğinin giderek geliştiğini ve iki ay sonra, 8 Temmuz 1922’de muhaliflerin oylarıyla Meclis Başkanı’nın vekil seçimlerinde aday göstermesi uygulamasına son verildiğini, ayrıca Meclis’in üyeleri arasından bir Heyet-i Vekile Reisi seçmesinin kararlaştırıldığını vurgular.

Köseoğlu’nun anılarına göre 13 Temmuz 1922’de muhalif milletvekilleri **ilk kez** biraraya gelerek toplandılar. Köseoğlu bu toplantıyla ilgili olarak şöyle der: **“Aynı günde İkinci Grup dahi toplanarak bir Heyet-i İdare intihap olundu. Lüzumu üç gün evvelki intihaplarda büsbütün baş göstermişti. İrşat heyeti teşkili, nizamname-i esasi mevaddı münakaşa ve daha büyük bir içtima yapılarak teşekkülün takarrür ettirilmesi tensip olundu.”** (Yani ilk yönetim kurulu 13 Temmuz 1922’de oluşturuldu.)

Hüseyin Avni’nin dediği gibi 16 Temmuz 1922’de **ilk program kabul** edildi.

İkinci Grup üyeleri 21 Temmuz 1922’de kendi aralarında tekrar toplandı. Köseoğlu bu toplantıyla ilgili şu bilgileri aktarır: “**Trabzon Mebusu Ali Şükrü’nün Ankara şehrinin şarkında Kıyık’da oturduğu bağda İkinci Grup TEŞKİL ETMEK ÜZERE bazı arkadaşlar bugün toplandılar. Mevsim itibarıyla sıcak ve müşemmes [güneşli] bir gündü. Aynı maksat ve gaye için yapılan toplantıların bu dördüncüsü olmuş, tahminen 40-45 kişi bulunmuştu. Bahçede geniş bir ceviz ağacını altında yapılan bu toplantıya aralarında ‘ceviz ağacı içtimaları’ denmiştir.**” (Yani muhalif milletvekilleri İkinci Grubu kurmak üzere 21 Temmuz 1922’de buluştu!)

Köseoğlu’nun aktardığına göre İkinci Grup üyelerinin kendi arasındaki bir sonraki toplantı 29 Temmuz 1922’de yapılmıştır. Köseoğlu bu toplantı hakkında da şu bilgileri veriyor: “**29 Temmuz Cumartesi Ankara’nın Samanpazarı’nda Vasıf’ın (Sivas) çocuğunun sünnet düğünü dolayısıyla yapılan içtimada müttehiz aşağıda gösterilen İkinci Grup’un tespit edilmiş programı imza edildi. 1. Şehir dâhilinde münasip bir kulüp binası tedariki; 2. Ali Şükrü’ye ait İstanbul’daki bir matbaanın Ankara’ya nakliyle bir gazete neşrinin temini kararlaştırıldı; 3. Dokuz kişilik tenvir ve irşat heyeti seçildi.**” (İmza edilen bu program 7 maddelik ikinci programdır.)

Köseoğlu anılarının devamında burada sözü edilen kulüp binasının açılması için hükümetten izin alındığını ve bu **kulüp binasının 1922’nin akim ayı başında “Mebusan Kulübü” adıyla açıldığını** belirtir. **Tan** gazetesi de 19 Ocak 1923’te yayın hayatına başlayacaktır.

SONUÇ

Güneş üstelik kendisini bile desteklemeyen kaynakları ileri sürerek 1921 diyerek hatada ısrar ediyor. Ben bizzat grubun kurucularının ağzından grubu ne zaman ve nasıl kurduklarını anlatıyorum. O, “**senin belgen sayılmaz**” diyor. Kurucular **gün vererek “biz bunu şöyle, şöyle kurduk”** demelerine rağmen, o kurucuları “**hayır efendim, siz onu o zaman değil, bu zaman kurmuştunuz**” diye düzeltmeye çalışıyor.

Bir önerim var. Güneş, Temmuz 1922’den önce basılmış kaynaklarda içinde “**İkinci Grup**” diye açık bir ifade geçen tek bir cümle bulsun kendisine hak vereceğim. Haydi, ondan vazgeçtim, Temmuz 1922’den önce basılmış ve içinde “**Birinci Grup**” ifadesi geçen bir cümle bulması da yeterli. Temmuz 1922’ye kadarki kaynaklarda Mustafa Kemal’in grubuna hep **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu** veya kısaca **Grup** dendi. Temmuz 1922’de aynı adla ikincisi kurulunca ilk kurulana **Birinci**, ikinci kurulana da **İkinci Grup** denmeye başlandı.

Dönemin bütün basınını taramış biri olarak ben Temmuz 1922’den önce basılmış gazetelerin hiçbirinde “**Birinci Grup**” veya “**İkinci Grup**” ifadelerini görmedim, tabii ki o adla var olmayan şeye ilişkin bir haberi görmem mümkün değildi, ama Temmuz 1922’den sonraki kaynaklarda çok var.

Ankara’da neredeyse her gün Meclis’ten haber yazan o kadar gazeteci vardı. Eğer İkinci Grup Temmuz 1922’den önce kurulmuş olsaydı, içlerinden biri içinde Birinci Grup veya İkinci Grup ifadesi geçen tek bir haber bile yazmaz mıydı?

Bilmem anlatabildim mi?

Yer doldu... Güneş’in 1 Ocak 2014 tarihli **Aydınlık**’taki yazısına cevap da haftaya kaldı.

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

İkinci Grup muhalefetini anlamak

Ahmet Demirel 12.01.2014

 İkinci Grup muhalefetini anlamak İlk sorun İkinci Grup'un üye sayısı ile ilgili; İhsan Güneş, bu konuda **Veysel Genya, Tarık Zafer Tunaya, Damar Arıkoğlu, Mustafa Kemal Atatürk**'ün farklı sayılar verdiklerini, kendisinin Damar Arıkoğlu'nun ve **İsmail Arar**'ın (Mustafa Kemal'den aktararak) verdiği sayıları esas aldığını belirtiyor. Benimse isimleri **Selahattin Köseoğlu**'ndan alarak yanlış yaptığımı belirtiyor ve *"Verdiğim sayılar en az Ahmet Demirel'in kaynağı kadar güvenilir kaynaklara dayanmaktadır"* diyor.

Güneş galiba benim **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup** kitabımı okumamış, okuduysa da unutmuş. Yirmi yıl önce yayımlanan bu kitabımda bütün bu kaynakları değerlendirmiştim.

Güneş'in ilk kaynağı olan Genya, İkinci Grup'a ilişkin sözlerine şöyle başlar: *"Milli savaş sırasında Gazi Mustafa Kemal'in önüne dikilen ve haklarında verilecek hükmü tarihe bırakmak daha çok doğru olan [İkinci] Grup kimlerden teşekkül etmişti. Başvurulan resmi, hususi kaynaklardan hiç birinde bu grup azalarının tam bir listesini bulmak kabil olmadı. Elde ipucu olarak şu iki liste var:"* Ardından Genya önce **"Birinci Grup'tan istifa edenler"** sonra da **"Birinci gruptan istifa etmiş sayılanlar"** başlığı altında iki küçük liste vermektedir. Sonra da şöyle devam etmektedir: *"Bunlardan birkaçı, şüphesiz, İkinci Grup'a katılmamış, tarafsız kalmıştır. Bu çaresizlik karşısında I. Dönemden beri milletvekili olanların hatırasına müracaat zarureti duyuldu ve **tabii sıhhati temin edilemeyecek olan** aşağıdaki cetvel meydana getirildi."* Bu cümleyi 113 kişilik liste izlemekte, listenin sonunda ise Genya *"İşte İkinci Grup, aşağı yukarı bu kişilerden kurulmuştu"* diyerek bu bölümü bitirmektedir.

Tunaya ise İkinci Grup'un üyelerini sayarken Genya'nın bu üç listesini tekrarlamakta ardından *"Bu isimler **Hüseyin Avni Ulaş** ve **Şükrü Oğuz** tarafından tespit edilen listeden alınmıştır. Bu suretle V. Genya'nın listesine sekiz isim daha ilave edilmiş olmaktadır"* diyerek **"İlave edilecek bazı isimler"** başlığı altında dokuz mebusun adını daha saymaktadır. Tunaya'da tamamen yeni bir liste yoktur Genya'nın isimlerini tekrarlanmaktadır.

Arıkoğlu ise **Rıfat Çalika** ile birlikte hazırladığını belirttiği 66 kişilik listesini açıkladıktan sonra şunları söylemektedir: *"Hâlbuki İkinci Grup'un azası 120 kadar vardı; diğerlerini de tespiti imkân bulamadık. Çünkü aradan 38 sene gibi bir zaman geçmiştir. Yazılmış, ortada tam bir liste de mevcut olmadığına göre katiyete yakın bir kanaatle şu yazdıklarımızdan şüphemiz yoktur."*

Dolayısıyla üç liste de şüpheli. Hazırlayanlar bile şüphelerini belirtirken Güneş bunları **"güvenilir"** buluyor!

TEMEL KAYNAKLAR

Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup adlı kitabımda Güneş'in sözünü ettiği bu listeleri birbirleriyle karşılaştırmış, tutarsızlıklara dikkat çekmiş, bunların kullanılmasının sağlıklı olmayacağını belirtmiş ve **Hüseyin Avni Ulaş**'ın 30 Nisan 1923 tarihli **Tevhid-i Efkâr** gazetesinde yayımlanan demecinde açıkladığı İkinci Grup üye listesine 70 yıl sonra **yeniden** ilk kez dikkat çekmiştim. Çalışmam boyunca da sadece Hüseyin Avni Bey'in saydığı isimleri İkinci Grup üyesi olarak değerlendirmiş, diğer listelerde yer alan farklı isimleri ise İkinci Grup üyeleri arasında saymamıştım.

Ulaş'ın kendisiyle birlikte 68 kişiden oluşan listesindekilerden **Diyap (Yıldırım) Ağa'nın** İkinci Grup üyeliği 1 Mayıs 1923 tarihli **İleri** gazetesinde tekzip edildi. Ulaş demecinde, listesindeki dört kişinin İkinci Grup'a katıldıktan bir süre sonra gruptan istifa ettiklerini de belirtti. Dolayısıyla bu beş ismi dışarıda tutup İkinci Grup için şimdiye kadar hep Ulaş'ın saydığı 63 ismi kullandım. Güneş'in sandığının aksine **"şu listede şunlar var; bu listede bunlar var; ortak olanlar şunlar. Öyle ise bu kesin listedir"** demedim. Sadece bu tür bir analiz yaptım ve sonunda **"karşılaştırmalar gösteriyor ki, bunlar sağlıklı listelerdir"** dedim; ardından da beş ismi çıkartarak Ulaş'ın listesini kullandım.

Güneş'in sandığının aksine o kitabımda **Selahattin Köseoğlu'nun** herhangi bir listesini kullanmadım. Ama şimdi kullanacağım! Bu kitabımın yayımlanmasından 20 yıl sonra Selahattin Köseoğlu'nun yayımlanmamış anıları elime geçti. Orada Köseoğlu da bir liste veriyor. Onun listesindeyse 73 isim var ve bunların 68'i Hüseyin Avni Ulaş'ın listesinde de yer alan isimler. Köseoğlu da Ulaş gibi beş kişinin daha sonra gruptan ayrıldıklarını söyleyerek Ulaş'ı doğruluyor. Eklediği beş isimden dördünün kendi istekleriyle gruptan ayrıldıklarını ekliyor. Böylece sadece bir yeni bir isim eklemiş oluyor.

İki kurucunun tamamen farklı zamanlarda hazırladıkları listeler birbirleriyle tamamen örtüşürken bunları kullanmak neden hatalı olsun? Kurucuların aktardıkları böyle tutarlı listeler varken neden bunlara itibar edilmesin ve sağlıklı listelerde ısrar edilsin!

İKİNCİ GRUP DAĞILDI MI?

Güneş, **Mustafa Kemal'in "şimdiki hâlleri inhilâldir"** sözüne dayanarak 1923 içinde İkinci Grup'un çözüldüğü, dağıldığını iddia ediyor. Malum İkinci Grup kuruluşundan tam altı ay sonra 19 Ocak 1923'te görüşlerini kamuoyu ile paylaşmak için **Tan** gazetesini yayımlamaya başladı. Dağılmış olsaydı bunu niye yapsın? Bu gazetenin yayımı 8 Nisan 1923'e kadar devam etti. Seçim kararının alındığı 1 Nisan 1923'ten sonra bir hafta kadar daha yayımını sürdüren gazete, yayımına grup dağıldığı için son vermedi. Gazetenin sonu, sahibi **Ali Şükrü Bey'in** bir cinayete kurban gitmesiyle geldi. Seçim süreci içinde birçok İkinci Grup mensubu İstanbul'da İstanbul basınına bir biri ardına grubun ilkelerini açıklayan demeçler verdiler. O günlerde basında İkinci Grup'un dağılmaya yüz tuttuğuna dair haberler de çıkmaya başlamıştı, ama İkinci Grup üyelerinin demeçlerin hiçbirinde dağılma, çözülme ifadeleri yoktu. Aksine bu iddiaları şiddetle tekzip ettiler.

(Okuduklarının doğru olup olmadığına tekzip edilip edilmemiş olmasına bakarak karar veren Güneş bu demeçleri kitabımda görebilir!)

Bunların ötesinde Meclis'in son günlerine kadar Meclis'te yapılan oylamalarda grup üyeleri büyük bir grup disiplini içinde oy kullandılar. Bunlar da **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup** kitabımda var.

Güneş, ayrıca **"dağılmamış ve de kazanacaklarına inanmış olsalardı herhalde seçime girerlerdi"** diyor. Oysa İkinci Grup seçimi kazanıp kazanmayacağına bakarak değil, ülkenin içinde bulunduğu şartları gözönünde bulundurarak seçim yarışı içinde ulusal birliği bozmamak adına seçime katılmama kararı almıştı. Kitabımın dokuzuncu bölümünü yeniden okursa bu konudaki tartışmaları ve grubun ileride partileşmek niyeti olmasına rağmen henüz Lozan Antlaşması'nın imzalanmamış olduğu bir ortamda grup olarak 1923 seçimlerine katılmama kararı aldığını kaynaklarıyla birlikte görür.

Seçime katılsalardı, kazanıp kazanmayacakları konusu ise tamamen farklı bir konudur ve bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Olsa olsa bazı belirtilere bakarak tahminlerde bulunulabilir. Ama **"zaten girselerdi kazanamazlardı"** diyerek kestirilip atılacak basitlikte bir olay da değil bu. Nitekim seçimler güdümlü olmasına rağmen **Zeki Kadirbeyoğlu'nun** Gümüşhane'den bir muhalif aday olarak sonuna kadar direterek Meclis'e seçilmesini unutmamak gerekir.

İKİNCİ GRUP'UN PROGRAMI

Güneş, İkinci "Grup'un programını ilk kez ben yayımladım. Ahmet Demirel bunu gayet iyi biliyor ve **Taraf'taki yazısında da belirtiyor**" diyor ki yine yanılıyor. Ben 17 Kasım 2013 tarihli yazımda İkinci Grup'un "programını **Latin harfleriyle ilk kez yayımlayan kişidir**" dedim. Bu program 30 Nisan 1923 tarihli **Tevhid-i Efkâr** gazetesinde zaten yayımlanmıştı. Kemalist kalıplar düşünce tarzına o kadar egemen ki eski harflerle yayımlanmış metinleri yayımlanmamış sayıyor. Bu dediğinde de bir tuhaflik görmüyor!

Güneş Açık Öğretim Fakültesi için hazırlanan ders kitabına yazdığı İkinci Grup'la ilgili bölümde "bir program da ortaya koymadılar" demişti. 1 Ocak 2014 tarihli **Aydınlık'taki** yazısında bunu biraz açıp, yayımlanan programın eksik olduğunu söylüyor. Ama sonuç olarak ortada eksik de olsa bir program var olduğuna göre "**programı yoktu**" demek hatalı.

Güneş, söz arasında beni programın devamını bulup yayımlamaya çağırmış. Bulsam yayımlarım tabii ki. Ama şimdiye kadar başka hiç kimse bir tam programı bulamadığına göre, 30 Nisan 1923 tarihli **Tevhid-i Efkâr'daki** programla yetinmek zorundayız; ama hemen eklemek gerekir ki bu programın kendisi de zaten çok ayrıntılı bir programdı ve o tarihte Birinci Grup'un bile bu kadar ayrıntılı bir programı yoktu!

ASIL TARTIŞMA KONUSU ANAYASA MI?

Güneş, "Meclis'teki hizipleşmenin/ gruplaşmanın temel direği Teşkilatı Esasiye Kanunu'dur" dedikten sonra Mustafa Kemal'in **Nutuk'taki** şu sözlerini tekrarlıyor: "Misak-ı Milli'de tek mil Meclis azası müttefik idi. İhtilaf yalnız Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda görülmüştür." Ardından da "Mustafa Kemal'in ölümünden sonra dahi İkinci Grupçular bu açıklamayı yalanlamamışlardır. Demirel bu açıklamayı da yeterli bulmuyor ise ben ne diyebilirim" diyor.

Doğrudur, 20 Ocak 1921'de kabul edilen **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu** görüşmeleri sırasında Meclis'te önemli fikir ayrılıkları çıkmıştı. Bütün bu tartışmaları yirmi yıl önceki kitabımda çok ayrıntılı olarak anlattım. Yalnız Güneş bir noktayı kaçırıyor; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu İkinci Grup'un kurulmasından tam 19 ay önce kabul edilmişti. Dolayısıyla İkinci Grup muhalefetini sadece bu anayasa görüşmeleri sırasında yaşanan tartışmalara bağlamak sorunludur. Üstelik Mustafa Kemal'de **Nutuk'ta "bu tartışmaların sonucunda İkinci Grup kuruldu"** şeklinde bir ifade de kullanmıyor, sadece bir muhalefetten söz ediyor. Geçen hafta Güneş'in anlatımındaki kronolojinin sorunlu olduğunu yazmıştım. Bu da bunun örneklerinden biri.

Güneş, "Demirel bu açıklamayı da yeterli bulmuyor ise ben ne diyebilirim" diyerek kestirip atacağına, bunu ayrıntılandırabilir ve "**İkinci Grup anayasanın şu, şu, şu noktalarına muhalefet etti**" diyerek bir ikna çabasına girişebilirdi.

Bir adım daha atacağım ve Güneş'in sandığının aksine, İkinci Grup'un Meclis üstünlüğü anlayışına göre kaleme alınan bu anayasaya sıkıca sarıldığını ve aslında iktidarın anayasaya aykırı bütün faaliyetlerinin karşısına dikildiğini ekleyeceğim. Mesela Mustafa Kemal'i kişisel olarak yasa çıkartma yetkisiyle donatan **Başkumandanlık Kanunu** yasama yetkisinin devredilemeyeceğine dair anayasal ilkeye açıkça aykırıydı. İkinci Grup Başkumandanlık Kanunu'nun yürürlükte kaldığı bir yıl boyunca sürekli bunu vurgulayarak o kanunu eleştirdiler. Sonunda da yetkiler Meclis'e devredildi.

DİĞER KONULAR

Güneş yazısının sonlarında İkinci Grup'un padişahın haklarına sahip çıktığını; Mustafa Kemal'in seçilme hakkını elinden almaya çalıştığını; İcra Vekilleri Heyeti'ni Yunanlılar kadar muzır görenlerin, Meclis'i kanunsuz sayanların, kadınların yüzlerinin açılmasına dahi tahammül edemeyenlerin, hocaların en cahilinin bu grup içinde yer aldığını söylüyor. Bu eskimiş tezleri şimdiye kadar defalarca eleştirdiğim için bu konulara tekrar girmek istemiyorum. Güneş bunun için geçtiğimiz aylarda yayımlanan **Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in Muhalifleri** adlı kitabıma bakabilir. Bu kitabımda yirmi yıl önceki ilk kitabım üzerinde yapılan bütün tartışmaları biraraya getirdim. Hepsine cevap orada var!

17 Kasım 2013'te bu sayfada yayımlanan Güneş'i eleştiren yazımda şöyle söylemiştim: *"Bu sayfayı düzenli olarak takip eden **Tarihin Sesi** okurları Birinci Meclis'teki muhalefetin Mustafa Kemal'e olağanüstü yetkiler veren Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesine, Mustafa Kemal'in şahsında yetki toplulaşması anlamına gelen kuvvetler birliğine, bakan seçimlerinde aday gösterme yetkisini kullanarak istediği kişiyi bakan yapabilmesine, İstiklâl Mahkemelerinin başına buyrukluğuna, temel hak ve özgürlük ihlallerine şiddetle karşı çıktıklarını biliyorlar. Bunları bu sayfalarda okurlarla paylaşmıştım. İlginç bir biçimde bir ders kitabında İkinci Grup'a ayrılan bölümde İkinci Grup muhalefeti'nin asıl dayanağını oluşturan bu konular hakkında tek kelime dahi edilmemiş."*

Güneş **Aydınlık**'ta iki gün süren tefrikasında bu meselelere yine girmede. Oysa meselenin özü buydu.

Aslında Güneş'in çalışmalarında başucu kaynağı olan **Nutuk**'ta, Meclis'te ortaya çıkan siyasi gruplaşmaların ardındaki tartışmalar büyük ölçüde eksiktir; iktidar ve muhalefet arasındaki en temel tartışma konularından bazılarını hiç değinilmemiştir; bazılarını ise sadece birkaç cümle veya birkaç küçük paragraf ayrılmıştır. Dolayısıyla sadece **Nutuk**'tan yola çıkılarak, örneğin, İstiklâl Mahkemeleri yüzünden ortaya çıkan anlaşmazlıkları anlamak mümkün değildir. Bakanların görev ve sorumlulukları konusundan kaynaklanan tartışmalara da hiç değinilmediği için, bırakalım o meseleyi anlamak, böyle bir meselenin varlığından haberdar olmak bile mümkün değildir.

Güneş, **Nutuk**'un Cumhuriyet'i kuran partinin genel başkanı tarafından yazılmış bir tarih çalışması olduğu gerçeğini gözden kaçırıyor. Oysa Mustafa Kemal, dönemi anlatırken, birçok başka tarihçi gibi, önemli gördüğü olguları ön plana çıkartmış, önemsiz gördüklerini analizine dâhil etmemiştir; seçtiği olguları, yine başka tarihçiler gibi, kendi değer yargılarını da katarak çözümlemeye çalışmıştır.

Bu nedenle **Nutuk**'u, dönemi objektif olarak anlatan ve mutlak doğruları aktaran bir metin olmaktan ziyade zaten sosyal bilimlerde böyle bir metin olamaz dönemin içinden birinin yaptığı bir tarih çalışması olarak görmek gerekir. Bu nedenle de **Nutuk** aynı dönemle ilgili başka tarih metinleriyle ve tabii ki başta Meclis tutanakları olmak üzere birinci kaynaklarla birlikte okunup değerlendirilmelidir. Güneş başka kaynaklara da bakmalı!

İki duyurum var:

1. Şemdinli'nin Aktütün köyünde görev yapan Yüzbaşı Aytaç Kepir askerler için birliğinde bir kütüphane oluşturuyor. Askerleri tarih okumaya yönlendirmeye çalışıyor ve kitap bağışlarınızı bekliyor. Adres: **Aytaç Kepir** (irtibatçı Selami Satan) 34. Hudut Tugayı Şemdinli- Hakkâri.

2. Ali Arslan görev yaptığı ortaokulda oluşturduğu kütüphanede 10-15 yaş aralığındaki çocuklara hitap eden kitap bağışlarınızı bekliyor. Adres: Gazi Osman Öztürk Ortaokulu Bağbaşı Mah. Boztepe- Kırşehir.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Amasya'da baltalı bir anıt heykel...

Ahmet Demirel 19.01.2014

Amasya'da baltalı bir anıt heykel... Bir süre önce, tesadüfen, Amasya'daki çok figürlü bir anıt heykelin fotoğrafını gördüm. Anıtta Atatürk at üzerinde yerini alırken, atın hem ön ve arkasına, hem de her iki yanına çok sayıda insan figürü yerleştirilmişti. Bu insan figürleri arasında gördüğüm **eli baltalı bir adam** beni fena hâlde meraklandırdı. Öyle ya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 15 Mart ile 28 Eylül 1919 tarihleri arasında İngilizler tarafından işgal edilen Merzifon ilçesi dışında, Amasya, Osmanlı tarihinin hiçbir döneminde işgale uğramamıştı.

O hâlde, **bu baltalı kişi kimdi** acaba? **O anıtta ne işi vardı?** **Bu balta neyi temsil ediyordu?** Herhangi bir işgal, dolayısıyla işgalci sözkonusu olmadığına göre **bu balta kime karşı ve neden kullanılmıştı?**

Bu balta giderek kafamı iyice meşgul etmeye başlayınca anıt hakkında bir şeyler öğrenebilmek için küçük bir Google turu yaptım. Ânında anıtın adının **Amasya Tamimi Anıtı**, yapanısa devlet sanatçısı unvanı olan ve 2007'de geçirdiği bir trafik kazası sonucunda hayatını kaybeden ünlü heykeltıraş **Prof. Dr. Tankut Öktem** olduğunu öğrendim. *Vikipedi*'nin aktardığı bilgilere göre, birçok kentimizde çok sayıda Atatürk anıtı yapan Öktem, eserlerinde Atatürk'ü bir kaidenin üzerinde yalnız göstermektense yarattığı toplumla göstermeyi tercih ediyormuş. Yine bu internet sayfasındaki bilgilere göre, anıtın ön tarafında yer alan iki din adamından biri **Vaiz Abdurrahman Kamil**, diğeri **Müftü Hacı Hafız Efendi** imiş; ama interneti ne kadar kurcaladımsa da bu baltalı kişi hakkında bilgiye ulaşamadım.

Bu sefer anıttaki bu iki din adamı hakkında bilgi toplamaya koyuldum.

İKİ DİN ADAMI

Anıttaki ilk din adamı **Vaiz Abdurrahman Kamil Efendi**, 1849'da Amasya'da doğmuş, Amasya Mehmet Paşa Medresesi'nde tahsil görmüş, 1900'de Amasya müftüsü olmuş. 1 Eylül 1915'te de yaş haddinden Amasya müftülüğü görevinden emekliye sevk edilmiş. 1921'de Müftü Hafız Tevfik Efendi'nin ölümü üzerine, Mustafa Kemal'in emri ile hayat boyu müftülük yapmak üzere tekrar görevlendirilmiş ve ölüm tarihi olan 31 Aralık 1941'e kadar Amasya Müftüsü olarak çalışmış.

Anıttaki ikinci din adamı **Hacı Hafız Tevfik Efendi** ise 1866'da Amasya'da doğmuş, Amasya Medresesi'nde tahsil görmüş, 1905'te Amasya Şeriyeye Mahkemesi Başkâtipliğine tayin edilmiş. 1915'in ağustos ayının sonunda, Amasya Müftülüğüne aday olup görevinden ayrılmış. 15 Ekim 1915'te seçiminde 23 oy almasına rağmen, Hacı Mustafa Tevfik Efendi lehine adaylıktan çekilmiş. O çekilince Amasya'nın yeni müftüsü Gözlüklü

lakabıyla tanınan Hacı Mustafa Tevfik Efendi olmuş. Müftü (Gözlüklü) Hacı Mustafa Tevfik Efendi'nin 1 Ekim 1918'de Darü'l-Hikmetü'l-İslamiyye'ye tayin edilmesi üzerine boşalan Amasya Müftülüğüne yeniden aday olmuş ve en çok oyu almış. Sivas Valiliği'nin 19 Ekim 1918 tarihli teklifi üzerine Meşihat Makamınca 26 Kasım 1918'de Amasya Müftülüğüne tayin edilmiş. Zile isyanının bastırılmasına aktif olarak katılmış, Amasya Müftüsü ve Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı iken 1921 yılı kasım ayı sonlarında zatürreeden vefat etmiş.

Milli Mücadele yıllarının ilk evresini, Atatürk'ün Amasya'ya gelişini, Amasya Tamimi'ni konu alan temel kaynaklarda bu iki din adamının adı geçer ve milli mücadeleye katkılarından övgüyle söz edilir.

BİR BAŞKA KAYNAK

Bu iki din adamı hakkında yazılanları okudukça, **"tamam, Amasya Tamimi anısına dikilen bir anıtta bunlar olmayacak da kimler olacak"** diyerek baltalının kim olduğu sorusuna cevap aramayı neredeyse bırakmış bir hâldeyken, aniden aklım bir meseleye takıldı: Hızla gözden geçirdiğim kaynaklardan birinde bu anıttakilerle ilgili olarak bir başka isim daha geçiyordu.

Derhal o makaleye döndüm ve yeniden baktım.

Yanlış hatırlamamışım!

Gerçekten de **Mevhibe Savaş**'ın Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün dergisi **Atatürk Yolu**'nun Mayıs 1997 tarihli 19. sayısında yayımlanan **"Mustafa Kemal, Amasya ve İki Din Adamı"** başlıklı makalesinin 21 nolu dipnotunda aynen şöyle yazıyordu: **"Selağzı, Amasya halkı arasında bu isimle tanınan yer Sinan Paşa Hamamı-Gümüşlü Cami-i ve Kesikbaş Evliyasının bulunduğu yerden geçen dere dolayısıyla bu isimle anılmaktadır. Yavuz Sultan Selim Han'ın ilk tahsile başladığı medresenin de burada bulunması dolayısıyla bugün Yavuz Sultan Selim Meydanı diye anılmakta ve Atatürk ile Milli Mücadeledeki arkadaşları ve Gabaş Ali'nin heykeli bulunmaktadır."**

Yazarın sözünü ettiği Amasya'nın en işlek caddelerinden biri olan Selağzı'ndaki bu heykel benim fotoğrafını gördüğüm anıt heykelden başka bir heykel değildi! Dolayısıyla kim olduğu hakkında hiçbir bilgi olmasa da anıttakilerden birinin **Gabaş Ali** olduğunu öğrenmiş bulunuyordum.

Bu durum merakımı yeniden alevlendirdi ve bu sefer **Gabaş Ali**'nin peşine düştüm. Kimdi bu şahıs; dahası çok sayıda figür bulunan bu anıttaki hangi figürdü acaba? Belki de eli baltalı kişi olan o kişi **Gabaş Ali** olabilirdi?

Kim bilir?

Google'a başvuru maalesef sonuçsuz kaldı. Tırnak içinde **Gabaş Ali** yazınca sadece bu makalenin bu dipnotuna ulaşıyor; başka da bir bilgi yok.

Bu arada anıtın 12 Eylül 1980 darbesi sonrasındaki en fırtınalı dönemde, 1981'de dikildiğini öğrendiysem de bu yeni bilginin bulmacayı çözmemde bir yararı olmadı.

TAM VAZGEÇMİŞKEN...

İyice tikanınca anıtı kurcalamayı, **Gabaş Ali**'nin de baltalı adamın da izini bulmaktan tamamen vazgeçtim.

Hiçbir bilgiye ulaşamıyordum!

Aradan epeyce zaman geçti.

Bu kez Amasya üzerine yazılmış bir yüksek lisans tezi elime geçti. **Şenol Susoy**'un 2008'de kaleme aldığı bu tez "**Milli Mücadele Yıllarında Amasya**" başlığını taşıyor.

Başladım okumaya.

Tabii ki içinde doğal olarak ne bu anıttan ne de Gabaş Ali'den söz ediliyor. Ama tezin kapağını açar açmaz karşınıza çıkan **Özet** bölümü şöyle başlıyor: "**Amasya, Kurtuluş Savaşı sırasında Sivas Vilayetine bağlı bir sancak idi. Amasya Sancağı'nda Rum ve Ermeni azınlıklar da yaşamaktaydı. Ermeniler, bir Ermeni devleti kurmak istiyorlardı. Rumlar ise Pontus devleti kurmak için faaliyet yapıyorlardı.**" Birkaç cümlemin ardından **Özet** şöyle devam ediyor: "**Amasya halkı Kurtuluş Savaşı'na katkılarda bulundu. Bunda Amasya Müftüsü Hacı Hafız Tevfik Efendi ile Amasya Vaizi Abdurrahman Kamil Efendi'nin çok büyük etkisi oldu.**"

Bu iki müftü anıtta olan kişiler. Milli Mücadele'ye katkılarından, diğer kaynaklar gibi, bu tezde de ayrıntılı olarak bahsedilmiş.

Yine de Amasya'daki Rum ve Ermeni varlığının ve Milli Mücadele dönemindeki "**yıkıcı**" faaliyetleri daha tezin ilk cümlesinde yer alıyorsa bu önemli bir konu olmalıydı; belki de aradığım sorunun cevabıyla ilgili birtakım ipuçlarını buradan elde edebilirdim.

Merakla okumaya devam ettim.

Tahmin ettiğim gibi, tezin izleyen sayfalarında Osmanlı döneminden Milli Mücadele dönemine Amasya'daki Ermeni ve Rum nüfusu hakkında oldukça ayrıntılı istatistikler var. Mesela tezdeki sayılar doğru ise, 1880 yılında Amasya sancağının genelinde 190.960 Müslüman, 14.326 Ermeni ve 6.739 Rum yaşıyormuş. **Kemal Karpat**'ın **Osmanlı İmparatorluğunun Nüfusu** adlı kitabında 1906 yılı için verdiği sayılara göre Amasya genelinde 207.336 Müslüman, 26.120 Ermeni ve 23.633 Rum yaşıyormuş. 1967'de yayımlanan **Amasya İl Yıllığı**'na göre 1914'te Amasya sancağında 202.246 Müslüman, 23.079 Ermeni ve 24.560 Rum varmış.

Bu kadar çok gayrimüslim olunca bunların çocukları için okullar olması doğal bir beklenti. Nitekim tezde bu konuda da önemli bilgiler var. Şöyle deniyor: "**Amasya'da gayrimüslim okullarında okuyanlar dillerini ve tarihi geleneklerini üstün tutmayı öğrenip Müslüman komşularına karşı üstünlük duygusu beslemeyi öğrenmişlerdi. Amasya sancağında ve kazalarında oldukça fazla gayri Müslim okulları vardı. Bu okullar 1921 yılına kadar kendi eğitim anlayışlarına göre öğretimlerine devam ettiler. 1921 yılında kapanmak zorunda kalmışlardı.**"

Tezi hazırlayan Susoy'un, **Selahattin Tansel**'in **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** adlı kitabının birinci cildinin 91. sayfasından aktardığına göre "**1920 yılında Merkez Ordusunun Amerikan Kolejine ansızın yaptığı baskında büyük Yunanistan, Büyük Ermenistan ve Pontus Devletine ait haritalar, örgütsel kitaplar ve bazı kayıtlar ele geçirilmiştir**".

1920'de, üstelik bir okulda, bu tür dokümanlar ele geçtiğine göre, bu kalabalık gayrimüslim nüfus Milli Mücadele öncesinde birtakım faaliyetler içinde olmalıydı?

Peki, gerçekten ne yapmıştı bu Ermeni ve Rumlar?

Tezi kaleme alan Susoy **Amasya'da Ermeni Faaliyetleri** başlıklı altbölümde bu soruyu şöyle cevaplandırıyor: "**Ayastefenos antlaşmasıyla Ermeni sorununun ilk defa uluslararası alanda gündeme gelmesi ile başlayan süreçte Ermeniler batılı devletlerden aldıkları destekle geniş çaplı propaganda ve eylemlere**

giriştiler. Aynı zamanda Osmanlı devletinin parçalanarak kendilerine vaat edilen hayali Ermenistan'a ulaşabilecekleri günü beklemeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına girmesi Ermeniler için '... Artık Türkiye Ermenileri adını taşıyan o kanlı tarihe son verme zamanı' olarak değerlendirildi. Bu fırsattan yararlanmak ve her Ermeni'nin, 'Vatani vazifesini yapmak ve Türklerin başını ezmek için' mücadeleye girişmesi gerekiydi. Ermeni komiteleri 1913-1914 yılları arasında bir yandan propaganda ve teşkilatlanma çalışmalarına hız verdiler. Diğer yandan da hızlı bir şekilde silahlandılar. Çünkü onlara göre 'silah meselesi önemli bir iştir ve bunun gerekliliğini herkes bilmektedir' Ermeniler, I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin aczini görerek isteklerini daha da artırdılar. (...)"

VE TEHCİR

Yukarıdaki pasajda olayların anlatım zinciri 1914'ten 1918'e atlamakla birlikte, tezin izleyen bölümlerinde 1915'i akla getiren bazı pasajlar da var. Mesela 1919 ilkbaharında durum şöyleymiş: **"Atatürk'ün Havza'da bulunduğu suralarda, Merzifon'daki Ermeni tehcirinden sorumlu olanları cezalandırmak için biri Rum olan iki kişilik heyet oluşturulmuştu. Bu sebeple Merzifon'daki ittihatçı ve diğer milliyetçiler sinmiş görünmekteydiler. Zara tehciri ile alakalı olan o zamanki Merzifon Kaymakamı Dadaylı Hüseyin Hüsnü Bey, Merzifon'un işgalinden önce kaçmak mecburiyetinde kalmıştı. Tehcir sırasında belediye reisi olan Deli Hasan Zade Hüseyin Bey ve İttihat Terakki Fırkası'nın reisi Salihbeyzade Hüseyin Bey bu tahkik heyeti tarafından tutuklanmış, diğerleri için ise gıyabi tutuklama kararı çıkartılmış, tehcirle alakalı sayılan birçok ittihatçının da Malta'ya sürülmeleri bir gün haline gelmişti. Salihbeyzade Hüseyin Bey 15-20 kadar hapisshanede kaldı. Yine Ermeni tehciri ile ilgili görülen, bu sebeple Hırka Köyüne kaçan Jandarma Başçavuşu İskender Haki Bey de yakalanıp hapsedildi. Numan (Özer) Bey ise iki süngülü asker, bir İngiliz subayı, Osmanlı ordusundan kaçmış bir Ermeni mülazımı tarafından; 'son zamanlarda İttihat ve Terakki Cemiyetinin eşya ve defterlerini sen muhafaza ediyormuşsun. Bunları bize teslim et. Ayrıca Ermenileri katletmişsiniz' denilerek dükkânundayken alınıp tutuklandı."**

İşin daha da ilginç, tezden öğrendiğimize göre, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de bu olayla bağlantılı olarak kurulmuş. Tezde şöyle deniyor: **"Bu sırada Erkân-ı Harbiye Miralayı Ömer Lütfi Bey, Mehmet Fevzi Bey'e yolladığı mektupta Merzifon tarafına önemli bir kişinin geleceğini, bu kişileri ancak O'nun kurtarabileceğini yazıyordu. Mehmet Fevzi Bey Mustafa Kemal Paşa 25 Mayıs'ta Havza'ya gelince durumu O'na bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, tahkik heyeti başkanına çektiği telgrafta: 'Dosyaları adliyeye bırakarak vazifenizi terk ediniz. Aksi halde cebir kullanmaya mecbur olacağız' diyordu. Heyet başkanı Rum üyenin muhalefetine rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın emrini yerine getirdi. Belediye reisi adliye tarafından kefaletle tahliye olur. Bu durum İttihatçıların tekrar faaliyete geçmesine [neden oldu], bir müddet sonra da müftü Vehbi Efendi'nin başkanlığında Merzifon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdular."**

YENİ NÜFUS VERİLERİ

Böylece yeni bir açılım yapmış oldum. Benim aradığım sorunun cevabını hâlâ bulamamıştım ama kendimi bir anda 1915'te Amasya'da yaşanan tehcirin boyutunu tespit etmeye çalışan yeni bir konumda buldum.

İşe cumhuriyet döneminde yapılan ilk genel nüfus sayımının sonuçlarına bakarak başladım. **1927'de ilk kez yapılan** bu nüfus sayımından ortaya çıkan veriler tehcirin boyutunu açıkça gözler önüne seriyordu.

1914'te Amasya genelinde 23.079 Ermeni yaşarken, 1927'de bu sayı 938'e düşmüştü. Müthiş bir azalma!

Rumlara ilişkin sayılar ise çok daha çarpıcıydı. **1914'te Amasya genelinde 24.560 Rum yaşarken, 1927'de biri Merkez öteki de Merzifon'da olmak üzere Amasya genelinde toplam iki** (evet sadece iki) **Rum kalmıştı!**

Nereye gitmişti bu kadar insan?

Cevabı belli zaten... Yıkıcı faaliyette bulundukları ifade olunan Ermeniler tehcire tabi tutulmuş ve devletin başvurduğu bir güvenlik tedbiri olarak, devlet koruması altında Suriye'ye göç ettirilmiş olmalıydılar. Belki bazıları bu uzun yolculuk sırasında, yolda salgın hastalık veya bütün koruma önlemlerine rağmen, kontrol edilemeyen bazı başıboş çeteler tarafından öldürülmüş olabilirlerdi, ama çoğu tehcirin son durağı olan Suriye'ye sağ salim varmış olmalıydılar!

Rumların da belki bir bölümü muhtemelen tehcire tabi tutulmuş olabilirlerdi; Milli Mücadele sonrasında Yunanistan'la bir nüfus mübadelesi yapıldığına göre büyük çoğunluğu da bu büyük nüfus alışverişi sırasında gitmiş olmalıydılar. Yani Amasya'da 1927'de iki Rum'un kalmasına şaşırmalıydı elbette, ama bu sayının neden bu kadar azaldığına değil, bu iki kişinin bu zorunlu göçten nasıl istisna tutulduklarına şaşırmalıydı!

Nüfustaki azalma da herhalde böyle açıklanabilirdi.

Zaten bu meselenin anıt heykelle de ilgisi nereden olacaktı ki?

Böylece meseleyi bir kez daha kapattım.

YARIN

Bir kez daha vazgeçmişken tanıştığım iki kitap merakımı yeniden alevlendirdi ve belki de beni bu bulmacanın çözümüne iyice yaklaştırdı.

Yerimiz maalesef bitti.

Sözünü ettiğim kitapların içeriğini ve bulmacanın çözümüne doğru ilk adımları **yarın** yayımlanacak olan **Tarihin Sesi** özel sayısında ele alacağım.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Baltalı anıt ve Amasya'nın Dikenleri

Ahmet Demirel 20.01.2014

 Baltalı anıt ve Amasya'nın Dikenleri Dün bu sayfada dikkat çektiğim Amasya'daki baltalı anıt heykel muammasını çözmede tam anlamıyla tıkanıp bir dönemde **Amasya'nın Dikenleri** başlıklı bir anı kitabı okudum. **Margaret Ajemiyah Ahnert**, Amasya'da 15 yaşında iken tehcire tâbi tutulan annesi **Ester**

Minareciyan Ahronyan Acemyan'ın Amasya'daki çocukluk yıllarındaki anılarını, 1915'te tehcir sırasında yaşadıklarını ve altı yıl boyunca çektiği acılardan sonra 1921'de ABD'ye ulaşmasını, onun ağzından, arada da kendisi konuşarak, anlatmış. Kitabı **Belge Yayınları** yayımlamış. Önce İngilizcesinden (**The Knock at the Door**) okumayı düşündüm, ama Türkçeye çevirenin **Attila Tuygan** olduğunu görünce, tereddütsüz çevirisini tercih ettim. Kitabı Tuygan'ın akıcı Türkçesinden okumuş olmak kaçırılmayacak bir fırsattı.

Bu kitapla ilgili olarak **Publishers Weekly**, 5 Mart 2007'de "*Mucizevî biçimde bir kurtuluşun ilk ağızdan öyküsü... Akıcı bir dil, son derece yakıcı bir tanıklık... Ahnert'in sözel tarihinin gücü, anne ve kızının anlatıları arasındaki etkileşimde yatmakta*" şeklinde bir açıklama yaparken, **Booklist** 7 Mayıs 2007'de "*Berrak ve canlı anılar... Ermeni köy yaşamının pastoral bir resmi... Çok dokunaklı ve derinden etkileyici bir yapıt... Ermeni ve Türk cemaatler arasındaki ilişkinin savaştan önce hayli dostça olduğu anlaşılıyor... Şiddet patlak verdiğinde, Ermenilerin çoğu ne yapacağını bilememiş ve kendini koruyamamış...*" diyerek tanıtmış kitabı. New York Country savcısı **Robert Morgenthau** ise şöyle bir tespitte bulunmuş: "*Yazarın, annesinin geçmişine olan takıntısı, onu Ermeni yaşlılar evinde ziyaret ettikçe daha da büyüyor. Buna benzer kitaplar çok önceleri yazılmış olsaydı, bir başka Holokost yaşanmayabilirdi.*"

1999'da, 99 yaşındayken ABD'de bir Ermeni yaşlılar evinde hayatı noktalanan Ester, doğum sırasında annesini, beş yaşındayken de babasını kaybetmiş. Babası ölüm döşegindeyken altı kardeşiyle birlikte onu amcasına teslim etmiş ve bakım masrafları için epeyce yüklü para vermiş. Verdiği sözü tutmayan amcası onu bir Ermeni ailesinin yanına vermiş ve bir babalığı ve üvey annesi olmuş. Üvey anne öldükten sonra babalığı yeniden evlenince yeni bir üvey annesi olmuş. Diğer kardeşleri de başkalarına evlatlık verildiği için beş kardeşinden ağabeyi **Harutyun** dışında kalan dördünü, beş yaşından sonra hiç görmemiş. Buna rağmen, anlattıklarına bakılırsa 1915'e kadar, Amasya'da muhteşem bir çocukluk dönemi geçirmiş. Ta ki tehcir ve şiddet onları buluncaya kadar... Hazırlıksız yakalanmışlar, evi bir anda terk etmek zorunda kalmışlar ve ölüm yolculuğunda uğradıkları saldırılar sonucunda yeni ailesinden tek bir kişi dahi hayatta kalmamış. Yolculuk sırasında bazı aile bireylerinin gözleriyle şahit olduğu öldürülme anlarını kitapta çok sarsıcı bir dille anlatıyor. Kendisi de defalarca ölümle burun buruna gelmiş. Şansı yaver gitmiş; altı yıl süren çileli hayatı 1921'de ABD'ye ulaşmasıyla son bulmuş.

Anlatılacak değil, okunacak bir kitap.

BİR BAŞKA KİTAP

Ester'in Amasya tehcirinden aktardığı pasajlar, anıt heykel, Gabaş Ali, baltalı adam, sorular, sorular derken bu kez hiç kimsenin bilmediği bir kitaba ulaştım. Yazarı **Kapriyel H. Simonyan**. Kitabın adı **Huşamadyan Bondagan Amasyo**. Tahmin edeceğiniz gibi Ermenice ve kitap adı Türkçeye Pontus Amasya'sından Hatıralar şeklinde çevrilebilir.

Paris'teki Nubaryan Kütüphanesi'nden başka bir yerde var mı bilmiyorum. Sözüünü ettiğim bu kütüphanedeki kaydı ise şöyle: N° 27027; Cote: IV - 43 - 5/48.

Bir başka **Amasya'nın Dikenleri** kitabı bu!

Yazar hakkında derleyebildiğim bilgiler şöyle: **Kapriel Simonyan**, Amasyalı ve 1915'te Amasya tehcirine henüz 20 yaşına girmeden yakalanmış. 1960'larda kitabı yazdığı zaman Kıbrıs'ta yaşıyormuş. Kitabında resmi de yer alıyor. O sıralar Amasya'da İpranosyan Yüksek Ticaret Mektebi'nde okuyormuş. 1960'lı yılların başlarında

Amasya'ya gelip Amasya'da kalan bütün Ermeni ailelerle tek tek görüşmüş ve görüştüğü ailelerin listesini de kitabında yazmış.

Bu kalın kitabın sayfa 649'dan sayfa 708'e kadar süren dördüncü bölümü **Felaketname: Amasya Sevkiyat ve Kırımları** başlığını taşıyor.

Yazar tuhaf tuhaf şeyler yazmış. Tuhaf, ama anlattıkları insanın içine kurt düşürecek bir biçimde daha önce sözünü ettiğim **Amasya'nın Dikenleri** kitabında anlatılanlarla epeyce örtüşüyor.

Önce iyi haberle başlayalım.

Yazar 686. sayfada **kırım fikrine muhalefet edenlerin isimleri** diyerek üç isim saymış. Bu isimleri de, 25 Aralık 1918 tarih, 1453 sayılı **Verçin Lur** (*Son Havadis*) gazetesinde yayımlanan **Mikayel Kalfayan**'ın yazısından aktararak saymış.

Saydığı isimler şöyle:

"1. **Müftü Kamil Hoca**: Şimdi Amasya'da. Kâmil Hoca Kırım fetvasını imzalamaya mecbur edilmişti. Fakat o bunu reddedip şöyle söylemişti: 'Katil olursunuz, bizim vaziyetimiz buna müsaade etmez.' Fakat derhal işten uzaklaştırıldı ve yerine Amasya eski mebusu gözlüklü Hafız Hoca geçip o facialı fetvayı imzalamıştı.

2. **Avurduyumukzade Hamdi Efendi**: Toplantıdan derhal kovulmuş, bazılarına göre de dövülmüştü.

3. **Hacı Yusufzade Rıza Bey**: O facia toplantısında şöyle bağurmuştu: 'Yurttaşlar, sonra pişman olursunuz. Bir gün gelir bunun hesabını sizden sorarlar.' Fakat sözüne değer verilmez. Bu şahıs dışarı çıkar, akşam vakti köyüne gider ve çiftliğinde birkaç ay daha yaşayıp kalp acısından vefat eder. Amasya'nın en tahsilli Türk'ü idi."

BİR DAKİKA: HEYKELE ULAŞTIM GALİBA!!!

Anlaşılan 1915'te kırımla ilgili bir toplantı olmuş ve bu fikre direnen üç kişi çıkmış. Toplantıda **Kırım fetvasını imzalamaya zorlanan, ama bunu reddeden**, listenin başındaki **Müftü Kamil Hoca**, Amasya'daki anıt heykeldeki din adamlarından biri olan **Vaiz Abdurrahman Kamil Efendi**, başkası değil. **Simonyan**, onun kırıma karşı çıktığı için müftülük görevinden alındığını söylüyor. **Abdurrahman Kamil Efendi**'nin Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'ndeki özlük dosyasında da gerçekten de 1 Eylül 1915'te emekliye sevk edildiği yazıyor. Bilgiler tutuyor kısacası... 15 Ekim'de yeni müftü seçimi yapılmış ve 8 Ekim 1915'te bu görevi Gözlüklü lakabıyla bilinen **Köprülü Hacı Mustafa Tevfik Efendi** devralmış, Kasım 1918'de de heykelde ön safta bulunan bir başka Tevfik, **Hacı Hafız Tevfik Efendi**, Gözlüklü Hoca'nın yerine müftü olmuş.

Kısacası heykeldeki iki din adamından **Vaiz Abdurrahman Kamil Efendi** anıt heykelde yerini alan iki din adamından biri.

Simonyan, kitabının 684 ve 685. sayfalarında İstanbul'da Ermenice yayımlanan **Verçin Lur** (*Son Havadis*) gazetesinde **Irazeg** imzasıyla 15 Mart 1919'da yayımlanan bir yazıya dayanarak tehcir sırasında Amasya katliamına bizzat katılanlar olduğu iddia edilen isimleri tekrarlıyor. Saydığı isimler arasında **Tevfik Hafız**, kardeşi **Rüştü**, **Zeynelzade Kamil**, **Çaycıoğlu Şevket**, **Osmanzade Halil** ve küçük kardeşi **Kâmil**, **Çavuşluoğlu Hafız Mehmet**, **Cüninzade Mustafa**, **Kahvecioğlu Mehmet**, **Pazaroğlu kardeşler** var. Bunların organizasyonu öldürölüp mallarına el konulanların bazı Ermeniler şunlar: Fransız Okulu başöğretmeni

Merzifonlu **Hagop Gülyan**, öğretmen **Hagop Maryan**, Eğinli tüccar **Gugas Malyan**, eczacı **Yervant Tarpinyan**, **Dikran Tellalyan**, **Garabet Papazyan**, **Hagopcan Hacicanyan**, **Mihran** ve **Smpat Ferhatyan** kardeşler, **Sarkis İpekyan**, **Hagop Kaymakyan**, **Nişan Yağlıyan**, **Khaçadur Bahçegülyan**, **Harutyun Salyan**, **Avedis Karabiligyan** ve **Hagop Katzakhyan**.

Bu isimlerden Hafız Tefvik hemen dikkat çekiyor, çünkü o, anıtta yer alan iki din adamından **Hacı Hafız Tefvik Efendi**'den başkası değil. Hatta **Verçin Lur**'daki yazıda şöyle bir iddia daha var ki, herhalde yazar iyice abartıyordur. Güya şöyle bir şey olmuş: *"Bir gün Rüştü 'kahramanlıktan' dönüşünde Tefvik kardeşini tebrik ederek şöyle demişti: 'Rüştü bundan sonra senin artık abdest almana ihtiyacın yok. Gâvurların kani ile yıkanmış bu ellerle namaz kılabilirsin'."*

Simonyan'ın kitabının 686 ve 687. sayfalarında ise **"Amasya'daki 15.000 Ermeni'nin katilleri"** başlıklı bir liste var. Bu, Fransızca hazırlanan 30 Aralık 1918 tarihli sevkiyat dosyalarından alınmış bir liste (Dosya No 22, REF: X – 351). İsimler **Verçin Lur**'daki isimlerle büyük ölçüde örtüşüyor:

- “1. Mutasarrıf Sırrı, şimdi Çankırı Valisi,
2. Müftü Gözlüklü Hafız Hoca, şimdi İstanbul'da,
3. Müsevvizade Hacı Tefvik Hafız, şimdi Amasya Müftüsü,
4. Nalbant İzzetzade Hacı Tefvik Kamil, Amasya,
5. Amasya Mebusu Hafız, şimdi ailesi ile İstanbul'da,
6. Ali, Amasya Öksüzler Yurdu Müdürü,
7. Mimar Tatar Resmi, şimdi Samsun'a tayin edilmiş,
8. Sivaslı Kör Yüzbaşı; jandarma yüzbaşısı ve binlerce Ermeni askeri katili... Suşehri'nde asılırken son sözleri şöyle: *'Türkler, Ermeni altınları boğazımda kaldı, size de aynını dilerim'...*,
9. Topçuzade Şükrü, Ermeni katillerinin başkanı,
10. Gabaş Ali, Amasya'da katillerin başlarından,
11. Tintin Hasan ve kardeşi Mustafa, şu an ikisi de Amasya'da yaşıyorlar,
12. Tımarhaneci Halil, katil başlarından,
13. Kürdoğlu Sarhoş Hasan, evvelki mebus... İstanbul'dan dönüşünde (katliamlardan önce) hemşerileri tarafından Mebusan Meclisi'nde kendine ne yaptığı sorulduğunda şöyle der: *'Ben Anadolu Hristiyanlarını yok etme teşkilatında aza idim. Bu teşkilat önemli kararlar verdi. Bu işlerin neticesini yakında görürsünüz.'*,
14. Kontratçı Hasan ve kardeşi, Amasya,
15. Cin Saraç, Amasya,
16. Tatar arabacı Mehmet, Amasya,

17. **Topçuoğlu Ziya, Amasya,**

18. **Ömeroğlu Hasan, Amasya,**

19. **Bakkal Kör Ahmet ve arpacı Kel Osman vs..."**

Bu liste, anıtta yer alanlardan, kırıma karşı direnen Vaiz Abdurrahman Kamil Efendi ve kırıma katıldığı iddia edilen **Hacı Hafız Tevfik Efendi**'den sonra, bizi anıttaki bir başka isme, **Gabaş Ali**'ye götürüyor.

VE BALTALI GABAŞ ALİ

Simonyan, kitabının 690 ve 691. sayfalarında yayınladığı bir belgeyle Amasya mutasarrıfı Sırrı ile jandarma komutanı **Yüzbaşı Nuri**'yi Amasya katliamının merkezine yerleştiriyor. Sevkiyat dosyasından alıp Fransızca aslından çevirip kitabına koyduğu bir belgede şunlar yazıyor: (Dosya No 22 REF: X-253).

"Abdullahzade Mustafa adlı bir Türk şöyle anlatır:

'Sivas valisi Muammer'in vilayet içindeki Ermenileri yok etme iğrenç işini artık bütün dünya biliyor.

Mutasarrıf Sırrı Bey, Jandarma komutanı Nuri Bey (Kör Yüzbaşı) , Mebus Nafiz Bey, mühendis Resmi Bey, İzzet Kâmil ve Tımarhaneci Halil, Ermeni tehciri komisyonuna aza edilmişlerdi.

Nafiz Bey katliamları yapacak eli silahlı grupları organize etmekle görevlendirilmişti. Kendi yönetiminde elleri ile otuz bir Ermeni katletmekle şehrin eşrafına, doktorlarına, eczacılarına, dişçilerine övünen akrabası Topçuzade Şükrü şöyle devam etmişti: *'Sıradan adamları öldürmeyi kendime alışkanlık iş addetmiştim.'* Bu atama ile kurbanlarını soymuş ve zenginliklerine konmuştu.

On iki bin erkek ve kadın katletmek için büyük bir kol gücüne ihtiyaç vardı. Sırrı Bey bunun için Ebemi köyünden iki yüz katil baltacıyı askere aldı. Bu baltacılardan birkaçı öldürülenlerin mallarını paylaşmada çıkardıkları kavga yüzünden kurşuna dizilmişlerdi.

Ben kırımdan önceki vahşeti anlatacak değilim; yalnız misal olarak hapishanede nasıl kadınların başlarını mengenede ezdiklerini, tırnaklarını çektiklerini söyleyeyim.

Mühendis Resmi Bey'e gelince: Bu şahıs kendi Vermiş ve Saz Dağı köylerine yakın yerlerden katliamların gerçekleştirileceği yerleri seçmişti.

1915 mayıs ayının başlarında Vali Muammer Amasya'ya gelerek yerel İttihatçılara gereken emirleri vermiş, bu emirlerin neticesi bazı Ermenilerin tutuklanması ile neticesini göstermeye başlamıştı.

Hükümetin isteği doğrultusunda Ermeniler av tüfeklerini ve silahlarını silah toplama komisyonuna teslim ettiler. Fakat bu toplamayı Mutasarrıf Sırrı Bey yeterli görmedi ve Ermenilerin evlerini yeni bir şeyler bulmak için araştırdı. Bunu derhal terör takip etti. Vali Muammer, jandarma kumandanı Nuri Bey (Kör Yüzbaşı) Amasya eski mebusu Nafiz, Nafiz Sıtkı'nın kardeşi, Köprülü Hafız Hoca, Nalbant İzzet'in oğlu Kâmil, Müftü Tevfik Hafız, mühendis Resmi, Öksüz Yurdu Müdürü Ali, Cününzade Mustafa yeni bir meclis azalarıydılar. Bu meclis her gün

Ermenilere yeni işkence ve zulüm için emirler yağdırıyordu; yiyecek kısıtlaması, kaynar ve buzlu suyla ıslatmak, tırnakları kökünden çekmek, vücudun mahrem yerlerini kızgın demirle dağlamak vs...”

Simonyan’ın kfabından, **Gabaş Ali**’yle ilgili iddialarını okumaya devam edelim:

Sayfa 689: “Sırrı (Mutasarrıf) yardımcı olarak mesleği baltacılık olan 200 kişiyi Ebemi köyünden kiralar. 50 kadar çetenin görevi erkekleri öldürüp üstlerindeki malları da almaktı. Bazen baltacılar da kendileri katledilenlerin mallarını aldıklarında emre uymadıkları için çeteler tarafından kurşuna dizilmişlerdir.”

Sayfa 930 ve 931: “Bütün bağlarda olduğu gibi Derbend bağlarının da Vermiş köyünden güçlü kuvvetli ve iyi hizmet eden bir bekçisi (korucusu) vardı. Her bağ sahibi bağının gelirine mütenasip bu korucuya yıllık bir ücret öderdi. Bağlara taşınıldığında ve bağbozumunda da ek bahşış, yemek ve hediyeler verilirdi. Bekçiliği döneminde ne bir hırsızlık ne de bağlarda herhangi bir zayıat olmuştu. 1915’e kadar bütün yirmi yıl Ermenilerin sayesinde (bu korucu) kendini ve ailesini geçindirmişti. Bu adam Vermişli **Gabaş Ali idi. Büyük felakette lanetli bir canavar kesilmişti.”**

Sayfa 684 ve 685: “İttihat ve Terakki’nin Amasya’daki eylemcileri, her akşam, çetelere, aileleri yirmi otuz kişilik gruplarla, hapishanedeki Ermenilerle birlikte teslim edip, ayrı ayrı yönlere sevk ederek onların işkencelerle katlini gerçekleştiriyorlardı. Çete başları mermi kullanımından tasarruf için çete elemanlarının tüfek kullanımını çok kez engelliyorlardı. Gâvurları kırmak için yatağan ve balta kâfi idi. Amasya’ya bir saat mesafedeki Saz Dağı ve Kara Çalık Dağı binlerce Ermeni’nin mezarı olmuştu. Vermişli eli kanlı **Gabaş Ali’den bu binlerce katledilenler hakkında teferruatlı bilgi almak mümkündü.”**

YENİDEN HEYKEL

Belki **Gabaş Ali**’nin ta kendisi, o değilse bile Ermeni katliamını gerçekleştirdiği iddia edilen onlarca baltacıdan biri elinde baltasıyla tam 33 yıldır Amasya’da Yavuz Selim Meydanı’ndaki anıttan bizi izlemeye devam ediyor. Baltalıyla ilgili araştırmalarım beni 1915’e kadar götürdü. İtiraz varsa o heykeli oraya diktiren **Kenan Evren**’e soralım, “**kim o baltalı, niye o anıtta**” diye. Kenan Evren’den veya herhangi bir ilgili makamdan baltalının kimliğine ve anıta neden konduğuna dair ikna edici bir cevap gelmezse, o anıtı artık oradan kaldıralım çünkü ismi sayılan katledilen Amasyalı Ermenilerinin torunlarından bazıları hâlâ İstanbul’da yaşıyorlar ve o baltalının **Gabaş Ali** olduğuna inanıyorlar...

Haftaya pazar bu yazının devamı var. **Mutasarrıf Sırrı, Kör Yüzbaşı Nuri, Vehip Paşa** gibi isimler devreye girecek ve Amasya’daki Ermeni kırımını üzerine başka şeyler söyleyeceğim..

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)

Hayatın akışı içinde kesişen yollar

Ahmet Demirel 26.01.2014

 Hayatın akışı içinde kesişen yollar 12 Nisan 1924 günü TBMM’de yapılan görüşmeler sırasında Gümüşhane Mebusu **Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey** söz alarak şunları söyler: **“Arkadaşlar, bir mesele için Heyeti Celilenizin nazarı dikkatini celbetmek isterim. (...) Alelusul Suşehri’nde Vehip Paşa tarafından idam edilmiş Nuri Bey isminde bir yüzbaşı vardır. Bunun fecaatini burada Heyet-i Muhteremeye arz etmekten sıkılıyorum. Buna burada Muammer Bey ve daha birçok zevat şahittir.”**

Bu sözler üzerine Bozok Mebusu **Süleyman Sırrı (İçöz) Bey** kendisine hemen destek verir ve **“Evet hepimiz de biliyoruz”** der.

Zeki Bey sözlerini sürdürür: **“Bu adamın efrad-ı ailesi muhtaç ve sürünüyor. Eğer bir taltif yapmak isteniyorsa, ben, bunu ne şahsen tanırım, ne de efrad-ı ailesini tanırım. Yalnız bir yerde otururken, bir tesadüf olarak bunu bize pek feci bir surette anlattılar. Heyeti Celilenizin nazarı dikkatini celp ederim ve hüsn ü şefkatinize arz ederim.”**

Bu kez destek Cebelibereket Mebusu **Avni (Bozok) Bey**’den gelir: **“Millet fedakârı unutmaz Zeki Bey.”**

Zeki Bey sözlerini sürdürür: **“Bir mesele vardır ki, Vehip Paşa yapmış olduğu bu cinayeti İstanbul’da Hayret Paşa Divan-ı Harbi’nde de itiraf etmiştir.”**

Bu konuşmalar **“teklif yap”** sesleri arasında son bulur.

Zeki Bey hızla bir teklif hazırlar ve aynı gün Meclis’e sunar. Teklifi şöyledir: **“Vehip Paşa tarafından Suşehri’nde idam edilen Yüzbaşı Nuri Beyin evlât ve ailesine, hidemat-ı vataniye tertibinden miktar-ı münasip maaşın itasını teklif eylerim.”**

Teklif yine aynı gün görüşülür ve Maliye Komisyonu’na gönderilir. Komisyon meseleyi hızla görüşür; Yüzbaşı Nuri Bey’in eşi ve iki çocuğuna her birine beşer lira olmak üzere toplam 15 lira aylık bağlanmasını önerir.

Meclis yine o gün teklifi kabul eder ve Yüzbaşı Nuri Bey’in ailesine 15 lira aylık bağlanır.

ZEKİ (KADIRBEYOĞLU) BEY

Bu teklifi veren Gümüşhane Mebusu **Zeki Bey** 1923 seçiminde 287 kişiden oluşan İkinci Meclis’e bağımsız girmeyi başarmış iki milletvekilinde biridir. Diğer bağımsız seçilen Eskişehir Mebusu **Emin (Sazak) Bey**’dir, ama Emin Bey seçimden bir süre sonra Halk Fırkası’na katıldığından, Zeki Bey teklifini yaparken artık Meclis’teki tek bağımsız üye konumundadır; kalan milletvekillerinin tamamı Halk Fırkası mensubudur. Buna rağmen teklifi iktidar partisi milletvekilleri tarafından destek bulmuş ve hemen kabul edilmiştir.

Zeki Bey 1884’te Gümüşhane’de doğdu. Galatasaray Lisesi’nin Türkçe Bölümü’nü 1904’te bitirdi, sonra tarım ve ticaretle uğraştı. Dünya Savaşı ertesinde Trabzon Kongresi’ni açıp başkanlığını yaptı; İzmir’in işgali üzerine ikinci kongrenin toplanmasını istedi ve 23 Temmuz 1919’da Trabzon ve Erzurum örgütlerinin yazışmaları sonucunda kararlaştırılan ve Mustafa Kemal’in de katılıp başkanlığını yaptığı Erzurum Kongresi’nde yer aldı. 12 Ocak 1920’de İstanbul’da toplanan son Meclis-i Mebusan’a Gümüşhane Mebusu olarak katıldı. Bu Meclis’in dağılmasından sonra hakkı olmasına rağmen 23 Nisan 1920’de Ankara’da toplanan TBMM’ye katılmadı; Gümüşhane’ye dönerek milli mücadeleye seçim bölgesinde katkı vermeyi tercih etti.

1923 seçiminde Halk Fırkası kendisini aday göstermeyince Gümüşhane'den bağımsız olarak adaylığını koydu. Çok zorlu bir seçimden başarıyla çıktı ve 1923-1927 arasında görev yapan İkinci Meclis'te yerini aldı. Bu seçimin ayrıntılarını yıllar sonra yayımlanan hatıralarında anlatır.

Zeki Bey İkinci Meclis boyunca hep muhalif kaldı. 1924 sonbaharında Meclis içinde Kazım Karabekir'in başkanlığı altında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) adıyla bir muhalefet partisi kurulunca o partinin içinde yer aldı. 1927'de de diğer TpCF'liler gibi o da tasfiye edilenler kervanına katıldı. Bir daha siyasete dönmedi, dönemedi ve 9 Temmuz 1952'de vefat etti.

İkinci Meclis'te Zeki Bey'in de TpCF'nin de Halk Fırkası'nın desteğini alıp kabul edilen herhangi bir kanun teklifini doğrusu ben bilmiyorum. Belki vardır ama hiç rastlamadım. Eğer bunun gibi iktidar tarafından desteklenen başka bir teklif yok ise, Yüzbaşı Nuri Bey'in itibarının iade edilerek ailesine maaş bağlanması teklifi, İkinci Meclis boyunca muhaliflerin inisiyatifiyle ortaya atılan ve kabul edilen tek teklif olarak tarihe geçer.

ÜÇÜNCÜ ORDU KOMUTANI VEHİP PAŞA

Bu küçük hikâye akla bazı sorular getiriyor...

İlk soru kimdi bu Zeki Bey'in Meclis'teki konuşmasında, **"Yapmış olduğu bu cinayeti İstanbul'da Hayret Paşa Divan-ı Harbi'nde de itiraf etmiştir"** dediği Vehip Paşa. İkinci soru kimdi Vehip Paşa'nın **"cinayetine kurban giden"** Yüzbaşı **Nuri Bey**? Üçüncü soru neydi bu cinayet? Dördüncü soru neydi bu Vehip Paşa'nın Hayret Paşa Divan-ı Harbi'nde yaptığı bu itiraf?

Aile kökeni Özbekistan'dan Anadolu üzerinden Rumeli'ye göçen Kaçı boyuna dayanan **Vehip (Kaçı) Paşa** ilginç ve tarihimizde unutulmuş bir isim. 1875'te Yanya'da doğdu. 1897'de Harbiye'yi, 1900'de Harp Akademisi'ni bitirdi. Dördüncü Ordu emrine verildi. 31 Mart Olayı'ndan sonra İstanbul'da Harbiye Nezareti emrine verildi. 1909-1911 arasında Harp Okulu Komutanlığı'nı üstlendi. Ardından Balkan ve Çanakkale Savaşlarında çok önemli görevler aldı. İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden biri olarak önce İkinci Ordu Komutanlığı'na, ardından görev alanı Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum, Elazığ, Sivas, Trabzon vilayetleriyle Canik sancağından oluşan Üçüncü Ordu Komutanlığı'na getirildi. 2 Mart 1916'da Erzincan'a gelerek Üçüncü Ordu Komutanlığı görevine başladı. Bu görevini 9 Haziran 1918'e kadar sürdürdü ve sonra görevi ağabeyi Esat Paşa'ya devretti. Aynı tarihte yapılan bir düzenleme sonucunda kendisi Şark Ordular Grubu Komutanı oldu. Kendisine bağlı ordulardan biri ağabeyinin başında bulunduğu Üçüncü Ordu, diğeri ise başında en yakın arkadaşı Yakup Şevki Paşa'nın bulunduğu Dokuzuncu Ordu idi.

Mütarekeden sonra başka birçok İttihatçı gibi tehcirden sorumlu tutularak takibe uğradı ve Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı. Burada **"Suçları Araştırma Komisyonu"**na 12 sayfalık bir yazılı ifade verdi. Sonra serbest bırakıldı. Tekrar arandığını fark edince 1920'de yurtdışına kaçtı. Cumhuriyet'ten sonra TC vatandaşlığından çıkartıldı. Yurtdışındaki zor yılların ardından 1935'te Habeşistan- İtalya Savaşı'nda Habeş İmparatoru **Haile Selasiye**'nin askerî danışmanlığını yaptı. 19 Eylül 1939'da Bakanlar Kurulu kararıyla yeniden TC vatandaşlığına alınınca İstanbul'a döndü. Çok geçmeden 13 Haziran 1940 günü Acıbadem'deki evinde vefat etti.

Yüksel Nizamoğlu, hakkında pek az şey bilinen Vehip Paşa'nın yaşam öyküsünü iki ay kadar önce (Kasım 2013) yayımlanan **Vehip Paşa: Kahramanlıktan Sürgüne** adlı kitabında ayrıntılı olarak ele aldı.

VEHİP PAŞA'NIN İFADESİ

Yukarıda sorduğum “**kimdi bu Vehip Paşa**” sorusunun cevabını böylece verdikten sonra şimdi de kalan üç sorunun cevabını tek bir alt başlık altında toplu olarak vermeye çalışayım.

Vehip Paşa yukarıda yaşam öyküsünü anlatırken de belirttiğim gibi Mütareke Dönemi’nde Ermeni tehcirinden dolayı sorumlu tutularak İstanbul’da Bekirağa Bölüğü’ne kapatılmış ve ifadesine başvurulmuştu. Bu ifadesi şimdiye kadar hiçbir yerde tam metin olarak yayımlanmadı. Bununla birlikte 30 Mart 1919 tarihli **İkdam**, **Hadisat** ve **Tasvir-i Efkâr** gazeteleri ile 31 Mart 1919 tarihli **Vakit** gazetelerinde bu yazılı ifadede bazı bölümler var.

Bu ifadenin Vehip Paşa’nın kendi el yazısıyla yazdığı ve altında kendisinin imzası bulunan bir kopyası Kudüs Ermeni Patrikhanesi Arşivi’nde bulunuyor ve arşivde Dizi: 17, Dosya 14, No: 171-182 şeklinde kayıtlı. Vehip Paşa ilk sekiz sayfada kendi görev alanı olan Üçüncü Ordu sınırları içinde Türk tarafının Ermenilere, kalan sekiz sayfada da Ermeni tarafının Türklere yaptıklarını anlatıyor.

Şöyle diyor: “**Üçüncü Ordu muntikasının emir ve kumandasını üstlendiğim zaman Ermenilerin sevk ve tehcir işleri son bulmuş idi.**” Sonra “**memuriyet-i acizânem esnasında münferit iki vakadan başka bir hâdise geçmiş değildir**” diyerek devam ediyor ve sözünü ettiği bu iki münferit vakadan birini şöyle aktarıyor:

“Amele taburlarında bulunan Ermeni askerlerin, askerî gerekler üzerine Dördüncü Ordu’ya sevkî lâzım gelmiş ve söz konusu askerler Sivas’ta toplanarak Halep’e sevkleri için vilâyete emir verilmiş idi. Aradan üç ay geçtiği halde toplanan askerlerin Halep’e ulaştığına dair haber alınamadığından Dördüncü Ordu Kumandanı Ahmet Cemal Paşa’dan durum sorularak söz konusu askerlerin ordusu muntikasına girmediği cevabı alındı. Derhal Vali Muammer [Kardaş] Bey’den sordum ve adı geçen askerlerin Şarkışla ile Gemerek arasında, bunları sevke memur jandarma yüzbaşısı Nuri Efendi tarafından öldürüldüklerini öğrendim. Yüzbaşı Nuri Efendi’yi muhafaza altında ordu karargâhına getirttim ve tutuklu olarak Divan-i Harbe havale ettim. Yargılama sonucu, söz konusu askerleri kasten öldürttüğü ispat olarak idamına dair çıkan hükmü, acilen etkili bir ibret teşkil etmek üzere, sorumluluğu üzerime alarak yerine getirilmesi emrini verdim ve bu suretle adaleti uyguladım.”

Vehip Paşa’nın idam ettirdiği Yüzbaşı **Nuri Bey**, geçen haftaki Amasya olayları konulu yazımda adı geçen Amasya jandarma komutanı Yüzbaşı Nuri Bey’den başkası değil... Bu yüzbaşı aynı zamanda Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey’in 12 Nisan 1924 Cumartesi günü TBMM’ye verdiği kanun teklifiyle itibarının iade edilmesini ve geride kalan eş ve iki çocuğuna maaş bağlanmasını sağladığı Yüzbaşı Nuri Bey.

Olayların akışı bu üç ismin yollarını 1924’te bir şekilde kesiştirmiş. Meclis’te bu görüşmenin yapıldığı tarihte **Vehip Paşa** yurtdışında ve vatandaşlıktan çıkartılmış durumda; Yüzbaşı **Nuri Bey** 1916-1918 arasında bir tarihte idam edilmiş olduğu için hayatta değil; **Zeki Kadirbeyoğlu** ise İkinci Meclis’te Halk Fırkası dışında yer alan tek muhalif milletvekili...

AMASYA MUTASARRIFI SIRRI BEY

Amasya jandarma komutanı Yüzbaşı Nuri’nin hem hayattayken hem de öldükten sonra “**yaşadıklarını**” aktardıktan sonra 1915’teki Ermeni tehciri sırasında Amasya’da önemli görevlerde bulunan diğer kişilerin durumunu hızla gözden geçirelim.

Ermeni tehciri sırasında Amasya Mutasarrıfı, yani en üst düzeydeki mülki yönetici **Süleyman Sırrı (Tavat) Bey** idi. Gürcü ileri gelenlerinden Çürüksulu Osman Ziya Paşa’nın oğlu olarak 1871’de Çürüksu’da doğdu. 1893’te Mülkiye’den mezun oldu. 1897’de Koyulhisar, 1901’de Boyabat, 1902’de Kavala, 1909’de Taşöz kaymakamlıklarını üstlendi. 1912’de Kerkük, 1914’te Isparta Mutasarrıfı oldu. 1915 - 1916 arasında Amasya

Mutasarrıflığı görevinde bulundu. İki yıl kadar açıkta kaldıktan sonra, 1918 Çankırı Mutasarrıflığı'na atandı. Bu görevine devam ederken Amasya Mutasarrıflığı'nda bulunduğu sırada Amasya Ermenilerinin tehciriyle ilgili görüldü, 6 Nisan 1919'da tutuklandı ve yargılanmak üzere Divan-ı Harbe sevk edildi. Amasya Sancağı'nın 1915'te bağlı olduğu Sivas Vilayeti'nin eski valisi Muammer (Kardaş) Bey de aynı meseleden dolayı 14 Aralık 1918'de tutuklanmıştı. Vali Muammer 11 Aralık 1919'da İngilizlere teslim edilerek Malta'ya sürülürken, Mutasarrıf Sırrı Bey ile öteki Amasya sanıkları çok uzun süre tutuklu kaldılar.

Örneğin 23 Nisan 1920 tarihli **Vakit** gazetesinin haberine göre, Mutasarrıf Süleyman Sırrı ile Eski Amasya Mebusu Nafiz (Aktin) Beylerin de aralarında bulunduğu 22 sanığın Amasya tehcirinden dolayı mahkeme karşısına çıkartılacağını yazmaktadır. Amasya eşrafından tüccar Hasan Efendi ile Tintin Hasan gibi sanıklar da aylardır Bekirağa Bölüğü'nde tutukludur. Dönemin basını tarandığı takdirde tutuklu sanıkların tam bir isim listesine ulaşmak mümkün gözüküyor.

31 Ağustos 1920 tarihli gazeteler davanın "**dün**" sona erdiğini yazsalar da tam o sırada mahkeme heyeti değişince dava uzayıp gitti. Nihayet 7 Aralık 1920'de sanıklar uzun bir tutukluk döneminin ardından beraat ettiler.

BERAAT ETTİKTEN SONRA...

Dâhiliye Vekâleti, davası beraatla sonuçlanan Sırrı Bey hakkında 2 Ocak 1920'de yeniden memuriyete dönebileceğine dair bir karar aldı. Bununla birlikte herhangi bir aktif göreve atamadı. Dört yıl kadar mazuliyet maaşı aldıktan sonra 1925'te kendi isteğiyle emekliye sevk edildi. Daha sonra İstanbul'da ticaret yapmaya başladı ve 1952'de vefat etti.

Kendisiyle birlikte yargılanan Vali **Muammer Bey** 19 Eylül 1921'de Malta'dan kurtulup yurda döndü. Ankara hükümeti çok geçmeden, 15 Nisan 1922'de onu Kayseri Mutasarrıflığı görevine atadı. 1923 seçiminde Halk Fırkası adayı olarak önceden valilik yaptığı **Sivas**'tan milletvekili seçildi. 1927 seçiminde aday gösterilmedi ve Meclis dışında kaldı; çok geçmeden 18 Kasım 1928'de vefat etti.

Beraber yargılananlardan **Nafiz (Aktin) Bey** ise 1914-1918 arasında tamamı İttihat ve Terakki mensuplarından oluşan Üçüncü Dönem Meclis-i Mebusan'da Amasya Mebusu olarak görev yapmıştı. Bu görevi onun yargılandığı sırada basında "**Eski Mebus**" olarak anılmasına neden olmuştu. 1918'den sonra Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış, 1919'da da tehirden sorumlu tutularak tutuklanmıştı. Beraat ettikten sonra, o da tıpkı Vali Muammer gibi 1923'te Halk Fırkası'nın adayı olarak Amasya'dan milletvekili seçildi. 1923'ten 1946'ya kadar bütün seçimlerde tekrar tekrar aday gösterilip aralıksız tam 23 yıl, bir başka deyişle tam 8.274 gün Amasya Milletvekili olarak Meclis'te görevi yaptı ve böylece "**Eski Mebus**" sıfatının her daim "**Yeni Mebus**" olarak kalmasını sağladı. 1946'da Meclis dışında kaldı; 2 Ağustos 1962'de vefat etti.

SONUÇ OLARAK

Aktardığım bu hikâyede bazı ilginç noktalar var. Birincisi İttihat Terakki iktidarının sürdüğü bir dönemde, güçlü bir ordu komutanının, bir Osmanlı subayını, bazı kaynaklarda sayısı 2.000 olarak gösterilen Ermeni amele taburu askerinin öldürülmesinden sorumlu tutarak idam ettirmiş olması. İkincisi devletin idam ettiği bu subaya cumhuriyet döneminde itibarını iade etmiş olması. Üçüncüsü hiçbir konuda hükümetten destek bulamayan bir muhalif milletvekilinin bu iade-i itibar teklifinin CHP iktidarından destek bulması ve kararın oybirliğiyle çıkmış olması.

Muammer ve Nafiz Beyler dava arkadaşlarıydılar. 12 Nisan 1924'te eski kader arkadaşları olan ve hayatı idamla son bulan Yüzbaşı Nuri Bey'in itibarı Meclis'te iade edilirken her ikisi de o mecliste milletvekiliydiler. Ama bu iade-i itibar teklifini hazırlamak onlara değil de bu meclisteki amansız muhalif Zeki Kadirbeyoğlu'na nasip oldu.

ademirel@marmara.edu.tr

Kaynak: taraf.com.tr, web.archive.org (arşiv bağlantısı)